OBNOVA

ČASOPIS ZA KULTURU, DRUŠTVO I POLITIKU

OBITELJ

BROJ 14

OBNOVA

ČASOPIS ZA KULTURU, DRUŠTVO I POLITIKU

TEMA BROJA:

OBITELJ

Broj 14

Zagreb, prosinac 2020.

Obnova
Časopis za kulturu, društvo i politiku
Nakladnik
Udruga „Obnova“
Ogranak Matice hrvatske u Velikoj Gorici
Za nakladnika
Marko Paradžik
Glavni i odgovorni urednik
Marko Paradžik
Voditelj uredništva
Davor Dijanović
Uredništvo
Goran Dejanović
Edin Muftić
Urednik rubrike „Umjetnost“
Ante Brešić Mikulić
Tajnica uredništva
Nera Meštrović
Znanstveni odbor
dr. sc. Krunoslav Brčić-Kostić, Institut Ruđer Bošković
doc. dr. sc. Tado Jurić, Hrvatsko katoličko sveučilište
prof. dr. sc. Stipe Kutleša, Institut za filozofiju
doc. dr. sc. Petar Tomev Mitrikeski, Fakultet filozofije i religijskih znanosti
Lektura
Tihana Pšenko Miloš

Grafički dizajn, prijelom i priprema za tisak
Spread agency
Fotografije uz članke vezane uz temu broja
Obitelj Mihekovec (privatna arhiva)
Obitelj Milovan (privatna arhiva)
Obitelj Tolj (privatna arhiva)
Obitelj Viščević (privatna arhiva)
Fotografija s naslovnice
Klapa Barun
Tisak
Nola Tisak
ISSN
1849-0697
Mrežne stranice
www.obnova.com.hr
E-pošta
casopis.obnova@gmail.com

Autori

Lucian Borić, mag. croat.	boriclucian@gmail.com
Davor Dijanović, univ. bacc. rel. int.	davor.dijanovic@gma.com
Tomo Hunjak, MSc	hunjaktomo@gmail.com
Andrej Kozina, univ. bacc. croat. et phil.	akozina2@gmail.com
Borna Kuri, mag. inf.	bornakuri@gmail.com
Leo Marić, mag. hist.	leo.maric@protonmail.com
Danijel Matković, student ekonomije	danijelmatakovic@gmail.com
Ivan Novokmet, mag. nov.	ivannovokmet88@gmail.com
Marko Paradžik, mag. iur.	theodospara@gmail.com
Tihana Pšenko Miloš, mag. educ. croat./mag. comm	tihana158@gmail.com
Igor Petrić	igorpetric1@gmail.com
Davor Stipan, mag. hist. art.	davorstipan@gmail.com
Dominik Tomić, student PMF-a	dominiktomic848@gmail.com
Ivana Turudić	ivana.ivetabikarovega@gmail.com
Mate Vodarević, mag. iur.	mate.vodarevic77@gmail.com

SADRŽAJ

Riječ urednika.....12

TEMA BROJA.....17

Borna Kuri
RAZGOVOR S PREDSJEDNIKOM UDRUGE „OBITELJ 3 PLUS“, IVANOM MALBAŠIĆEM.....18

Lucian Borić
PRIKAZ KNJIGE: „PUTOVIMA FRANKOPANA: FRANKOPANSKA BAŠTINA U PRIMORSKO-GORANSKOJ ŽUPANIJI“; INES SRDOČ-KONESTRA, SAŠA POTOČNJAK (ur.).....30

Davor Dijanović
RAZGOVOR SA ŽELJKOM MARKIĆ.....42

Leo Marić
PRIKAZ KNJIGE: PAUL GINSBORG, „FAMILY POLITICS: DOMESTIC LIFE, DEVASTATION AND SURVIVAL, 1900-1950“ 60

Marko Paradžik
RAZGOVOR S DUBRAVKOM HRABAR.....76

Tihana Pšenko Miloš
PRIKAZ KNJIGE: FABRICE HADJADJ, „ŠTO JE TO OBITELJ? SLIJEDOM TRANSCENDENCIJE U GAĆAMA I DRUGIH ULTRASEKSISTIČKIH POGLEDA“ 94

UMJETNOST.....103

Dominik Tomić
RAZGOVOR SA SANJOM NIKČEVIĆ.....104

Andrej Kozina
„TENET“, REDATELJA CHRISTOPHERA NOLANA.....143

Marko Paradžik
„NESTALI“ (2020.) – PRIKAZ SERIJE.....154

Tomo Hunjak
PRIKAZ GLAZBENE GRUPE: TANGERINE DREAM.....161

KNJIŽEVNOST.....166

Perun
KRALJEV SAN.....167
KRALJEV SIN.....170
KRALJEVA KLETVA.....174

Mate Vodarević
ČAST ŠIMICE KARAMATIĆA.....177

Danijel Matković
POSLJEDNJI ŽIVIČAR.....186

Igor Petrić
STAN.....190

Ivana Turudić
MAO U BEOGRADU.....195

Dominik Tomić
FRAGMENT PROŠLIH VREMENA.....199

Davor Stipan
TIŠINA IMA OBLIK STVARI.....206
KATULOVA OPOMENA.....213

Dominik Tomić
LAUDETUR.....218
HABITO.....219
LACRIMAE FILIĪ PRODIGI TWITTERI.....220

Ivan Novokmet
ČEŽNJA.....221

Marko Paradžik
MOJ OTAC.....223

Mate Vodarević
MOJ DID.....224
ĆAĆA.....227

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani čitatelji,

s obzirom na to da se 13. broj bavi komunizmom koji u komunističkom manifestu prepoznaje obitelj kao nešto što treba uništiti, izbor teme novoga broja – obitelj – dobar je kontrapunkt prethodnoj temi. Obitelj je važna jer se u njoj izgrađuje i nacionalni identitet, a ujedno je i cilj zaštite naše udruge hrvatski nacionalni identitet. Tema je obrađena kroz tri razgovora i tri prikaza knjige koji se izravno bave temom broja.

U vrijeme kada višečlane obitelji u modernom društvu nisu česta pojava, gospodin Malbašić je kao predsjednik udruge „Obitelj 3+“ u razgovoru s Bornom Kurijem pokazao jednu drukčiju perspektivu za ljude u braku koji se odluče imati troje ili više djece. U želji da naša zemlja ima što više takvih obitelji, za prilog fotografije u temi broja kontaktirali smo višečlane obitelji da nam za objavu dostave fotografije iz privatnih albuma. Naslovnicu u skladu s temom broja krasi fotografija obiteljske klape Barun. Poznata aktivistica iz udruge „U ime obitelji“, Željka Markić, u razgovoru s Davorom Dijanovićem osvrnula se na trenutačno političko stanje u vidu politike državne vlasti prema obitelji i na svoj dosadašnji aktivizam. Naposljetku, razgovor iz pravne perspektive o pitanju reguliranja obiteljskih odnosa u Obiteljskom zakonu vodio se sa sveučilišnom profesoricom dr. sc. Dubravkom Hrabar.

Lucian Borić donosi prikaz knjige „Putovima Frankopana: Frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji“, u uredništvu Ines Srdoč-Konestre i Saše Potočnjak. Plemićka obitelj Frankopan odličan je primjer iz povijesti o tome kako je za jedan narod bitno imati snažne obitelj. U tom se kontekstu knjiga uklapa u temu broja kao povijesni prikaz jedne obitelji. Leo Marić, diplomirani povjesničar, napisao je prikaz neprevedene knjige Paula Ginsborga, „Family Politics: Domestic Life, Devastation and Survival, 1900-1950“ (New Haven – London: Yale University Press, 2014.) u kojoj se razrađuju razni ideološki i nacionalni pogledi na obitelj: fašizam, nacionalizam, komunizam itd. Ideologije su se uvijek bavile pitanjem obitelji, stoga je ovo vrijedna preporuka za čitanje i u krajnjoj liniji za nekog izdavača zainteresiranoga za prijevod. Nedavno prevedenu knjigu Fabricea Hadjadja, „Što je to obitelj? Slijedom transcendencije u gaćama i drugih ultraseksističkih pogleda“ (Kršćanska sadašnjost, 2020.) prikazala je lektorica časopisa, Tihana Pšenko Miloš. Iz prikaza možemo zaključiti da se autor te knjige interdisciplinarno poput nas bavi važnim društvenim pitanjima koja se tiču obitelji: utjecaj tehnologije na obitelj, utjecaj rodnih ideologija na obitelj i odnos religije prema obitelji.

Sekciju „Umjetnost“ otvara razgovor Dominika Tomića s teatrologinjom, kazališnom kritičarkom i sveučilišnom profesoricom dr. sc. Sanjom Nikčević o aktualnoj kazališnoj sceni u

Hrvatskoj i svijetu. Njezin stručan i ponajviše kritičan pogled na ključna pitanja suvremene kazališne umjetnosti odudara od dominantnih pogleda, s tim da prikazuje drukčiju perspektivu na kazališnu umjetnost u srednjem vijeku te se dotiče i pitanja prikaza obitelji kao teme koja se igra u kazalištu. Sagledavanje filmske umjetnosti iz filozofske perspektive ponovno na aktualnom filmu „Tenet“ vježba Andrej Kozina. Kakvu ulogu u seriji igra vrijeme doznaje se iz njegova prikaza. Marko Paradžik donosi prikaz aktualne TV serije „Nestali“, uz razgovor s njezinim redateljem, Kristijanom Milićem. „Umjetnost“ zatvara Tomo Hunjak s prikazom povijesti stvaralaštva glazbene grupe „Tangerine Dream“.

Književnost otvaraju tri međusobno povezane priče autora pod pseudonimom Perun: „Kraljev san“, „Kraljev sin“, „Kraljeva kletva“. Fiktivna tragedija hrvatske kraljevske obitelj kroz mnoštvo motiva iz hrvatske kolektivne svijesti pisana je pod književnim proglasom iz osmoga broja časopisa „Obnova“. Autor pod pseudonimom Mate Vodarević iz usmene književnosti stvara kratku priču: „Čast Šimice Karamatića“ (utemeljenu na guslarskom epu „Šimica Karamatić“, narodnoga guslara Željka Šimića). Vodarević već drugi put poput aeda Homera u antici zapisuje iz narodnoga pjevanja arhetipsku priču odmetnika u stilu Divljega zapada. Slijedi jedna obiteljska međugeneracijska priča Danijela Matakovića, „Posljednji živičar“, gdje nama već poznati autor

kratkih priča iz prijašnjih brojeva nastavlja pisati tople priče zavičajne tematike. Igor Petrić donosi još jednu priču s temom ljudskoga obitavališta – „Stan“ – sa zanimljivim zaokretom na kraju i daškom zavičaja Siska. Prvi put kod nas objavljuje autorica Ivana Turudić, priču „Mao u Beogradu“ u kojoj pripovjedačica iznosi priču svojega oca. Svestrani Dominik Tomić, student znanosti o okolišu, uz razgovor i rad ovoga se puta u „Obnovi“ predstavlja i kratkom pričom „Fragment prošlih vremena“. Pogled je to na nuklearnu obitelj iz futurističke distopijske perspektive, no ne ću otkriti više od toga da ne pokvarim užitak čitanja. Davor Stipan, nastavno na prošli broj, objavljuje dva nova putopisa o Italiji u istom tonu religioznoga i intimnoga: „Tišina ima oblik stvari“ i „Katulova opomena“.

Poezija donosi niz novih pjesma prethodno spomenutoga autora Tomića (religijska tema s dijalektom): „Laudetur“, „Habito“ i „Lacrimae filiī prodigi twitteri“. Pjesnik i novinar Ivan Novokmet, koji je pisao i za prošli broj „Obnove“, donosi novu pjesmu „Čežnja“, a je li riječ o čežnji prema domovini, prema ženi ili oboma, ostaje za procijeniti čitateljima. Sekciju „Književnost“, a ujedno i ovaj broj časopisa, zatvara pjesma moje malenkosti pod nazivom „Moj otac“ i pjesme Mate Vodarevića „Moj did“ i „Ćaća“, tematski i sadržajno podvlačeći tema broja – obitelj.

Marko Paradžik

TEMA BROJA: OBITELJ

RAZGOVOR S PREDSJEDNIKOM UDRUGE „OBITELJ 3 PLUS“, IVANOM MALBAŠIĆEM

Razgovarao: Borna Kuri[1]

Ivan Malbašić (rođen 1980.) predsjednik je i jedan od osnivača Udruge obitelji s troje ili više djece, poznatije po skraćenom nazivu „Obitelji 3plus”. Obiteljski je entuzijast koji sa suprugom Sanjom i njihove četiri kćeri živi u Varaždinu. Doktor je ekonomskih znanosti, a zaposlen je na Fakultetu organizacije i informatike Sveučilišta u Zagrebu. Kao sveučilišni nastavnik, svoj interes proučavanja usmjerava na vrijednosnu dimenziju organizacije i menadžmenta te na važne elemente organizacijskoga ponašanja. U svojem je radu u stalnom kontaktu s mladima koje potiče na etičnost i odgovornost te ih ohrabruje da menadžerske vještine ne koriste samo u poslovanju nego i u ostalim životnim

[1]mag. inf., Siget, 22 d, Zagreb, bornakuri@gmail.com

situacijama, pa tako i u obitelji kao temeljnoj stanici društva. Često naglašava nezamjenjivu ulogu obitelji u izgradnji svake osobe te smatra da je obitelj, a posebno obitelj s više djece, prava i trajna vrijednost društva. To je i jedan od razloga zbog kojih se odlučio angažirati u udruzi „Obitelji 3plus”, nastojeći da se koncept „3plus” obitelji komunicira na moderan i progresivan način, a posebno mladima kao budućim roditeljima i nositeljima hrvatskoga društva. Kao predsjednik Udruge, koordinira sve važnije aktivnosti i strateški promišlja njezin rast i razvoj.

„Obitelji 3plus“ jest udruga koja se bavi zastupanjem obitelji s troje ili više djece, u društvenom, ekonomskom ili pravnom smislu. Možete li nam reći kako i gdje ste došli na ideju da osnujete ovu udrugu te koja Vam je bila glavna motivacija za pokretanje udruge?

Nas nekoliko obiteljskih entuzijasta u Hrvatskoj tijekom 2017. godine ostvarili smo kontakte s odgovornim osobama iz Europske konfederacije velikih obitelji – ELFAC i jako su nam se svidjele silne ideje koje su druge „3plus“ udruge iz niza europskih zemalja provodile kako bi stvarale bolje uvjete života za obitelji s više djece. Takve su obitelji redovito pune radosti i dinamičnoga života, ali i izazova koje nosi život u velikoj obitelji. Obitelji su uvijek bile ishodišta zrelih pojedinaca i nositelji razvoja društva.

Dakle, vidjeli smo potrebu, a i dobre ideje koje omogućuju napredak i odlučili se angažirati.

Na internetskim stranicama Udruge ističete da ste potpuno nezavisni od drugih udruga, organizacija i političkih opcija. Zašto Vam je važno istaknuti nezavisnost te kako ste se za to izborili? Je li Vam bilo teško izboriti se za svoje mjesto na aktivističkoj sceni kao potpuno nezavisna organizacija?

U Statutu udruge „Obitelji 3plus“ odredili smo se kao nezavisna, neprofitna, nevladina, nekonfesionalna i nestranačka organizacija. U našem je društvu previše razdvajanja i grupiranja u različite tabore, a s obzirom na to da smo od početka htjeli okupiti sve „3plus“ roditelje, već od početka našega djelovanja odlučili smo kako se u svojem radu ne ćemo baviti pitanjima koja nisu povezana s našom temeljnom misijom. Ključna vrijednost našega djelovanja su obitelji s djecom, a na osobit način one obitelji s troje ili više djece. Takve višečlane obitelji ionako se susreću s nizom predrasuda, a „3plus“ inicijativom htjeli smo dati do znanja da iza ove Udruge stoje samo entuzijasti sličnih problema i radosti oko podizanja višečlanih obitelji. Nakon nešto manje od tri godine djelovanja, pokazalo se da smo svojim radom i aktivnostima postigli značajnu vidljivost i zapažene rezultate, čak i unatoč tome što iza nas ne stoji neki lobi ili neka interesna skupina.

Zašto ste se odlučili konkretno za potporu obitelji s troje djece, a ne primjerice dvoje?

Iako je u Hrvatskoj sve veći postotak obitelji s jednim ili dvoje djece, manje je poznato da u Hrvatskoj prema posljednjem popisu stanovništva ima čak 112 830 obitelji s troje ili više djece u kojima živi gotovo 600 000 članova tih obitelji, i to je važna činjenica koju želimo promovirati. Naravno, podizanje troje ili više djece u svakom je smislu (organizacijskom, logističkom, financijskom…) mnogo veći izazov nego podizanje jednoga djeteta ili dvoje djece. Ipak, želim naglasiti kako su mnoge naše aktivnosti usmjerene i na obitelji s jednim ili dvoje djece, pa čak i na buduće roditelje. Naposljetku, put do „3plus“ roditeljstva počinje s – prvim djetetom. Tako svojim djelovanjem zapravo podupiremo sve pojedince u hrvatskom društvu koji u svojoj sadašnjoj i budućoj djeci vide vrijednost koja nema alternativu.

S obzirom na to da ste do sada vodili humanitarne akcije, te s državom surađivali na osmišljavanju kartica koje obiteljima s više djece omogućuju ostvarivanje određenih popusta i pogodnosti, smatrate li da su Vaši projekti pomogli obiteljima i u kojoj mjeri? Smatrate li da je dovoljno napravljeno kako bi se financijski pomoglo velikim obiteljima ili ima mjesta za poboljšanje?

Jedan od temeljnih projekata udruge „Obitelji 3plus“ jest „Obiteljska kartica“ koja našim članovima omogućuje dodatne popuste kod kupnje proizvoda i usluga naših partnerskih poduzeća, kojih je danas 70-ak, a među kojima su i mnogi poznati nacionalni, pa čak i međunarodno poznati brendovi. „Obiteljsku karticu“ udruga „Obitelji 3plus“ razvila je i realizirala potpuno samostalno već 2018. godine, a ne u suradnji s bilo kojom državnom institucijom. Iz iskustva znamo da svaka ušteda u „3plus“ obiteljima jako dobro dođe. Intenzivno radimo na stalnom povećanju broja partnerskih poduzeća i većih pogodnosti za „3plus“ obitelji i jako nam je drago da sve više renomiranih poduzeća prepoznaje ono što radimo. Kroz suradnju s nama, poduzeća pokazuju svoju društvenu odgovornost izravnim podupiranjem obitelji s troje ili više djece, ali štite i svoj interes jer upravo iz tih obitelji dolaze njihovi kupci, a ubuduće i zaposlenici.

Osim financijskoga, Vi se bavite i drugim aspektima potpomaganja većih obitelji, uključujući i socijalni aspekt. Tako je, na primjer, na internetskoj stranici udruge „Obitelji 3plus“ vidljivo gdje žive razni članovi Vaše Udruge. Kako socijalno zbližavanje pomaže većim obiteljima i koja su Vaša iskustva u umrežavanju obitelji digitalnim putem?

Svojim djelovanjem nastojimo pružati informacije značajne za „3plus“ obitelji te takve obitelji povezivati u cilju međusobne podrške i pomoći, ali i međusobnoga osnaživanja u preuzimanju aktivne i odgovorne uloge u društvenom i javnom životu. Važno je ovdje istaknuti kako naše aktivnosti nisu humanitarnoga karaktera, jer su se za to specijalizirale neke druge istaknute organizacije civilnoga društva. Ono čime se mi bavimo jest promocija obitelji s djecom, a osobito onih s troje ili više djece. Drago nam je što se obitelji međusobno potpomažu i što prepoznaju svoju važnost u hrvatskom društvu. A načini kako se međusobno umrežujemo su različiti, pa nam u tom smislu ni digitalna komunikacija nije strana. Ako od koga možemo očekivati kreativnost i domišljatost, to su zasigurno „3plus“ obitelji kod kojih, zbog niza ograničenih resursa, uvijek ima dobrih ideja i nikada im nije dosadno.

Kakva su Vam dosadašnja iskustva u suradnji s drugim udrugama te državom Hrvatskom, osobito u kontekstu vođenja projekata? Je li se država pokazala spremnom na suradnju otvorenih ruku? Ima li na hrvatskoj sceni drugih organizacija s entuzijazmom za rad na pronatalitetnim i proobiteljskim projektima?

Mlada smo udruga, osnovana 2018. godine, i tek stječemo prve

dojmove o suradnji s drugim organizacijama i institucijama. Naša su prva iskustva pozitivna te smo već dobili prve projekte koje smo prijavili u suradnji s nekoliko udruga s kojima dijelimo slične ciljeve i način djelovanja. Vezano uz suradnju s institucijama, bilo na nacionalnoj ili lokalnim razinama, prostora za suradnju doista ima, iako zbog niza birokratskih prepreka ostvarivanje suradnje s tijelima državne uprave često zapne na formalnostima. Imamo mnogo članova, a samim time i sve veći broj kvalitetnih prijedloga koje kontinuirano nastojimo upućivati odgovornim osobama. Novi saziv hrvatske Vlade sadržava ministarstvo u čijoj je nadležnosti obitelj te očekujemo dobru suradnju i s odgovornim osobama iz Ministarstva, kako bismo zajednički doprinijeli jačanju obitelji kao temeljne stanice hrvatskoga društva.

Došlo je doba nove krize, što znači još državnih rezova u socijalnom sektoru. Kako će se to odraziti na državnu potporu velikim obiteljima te što se može učiniti kako bi se obitelji u doba krize financijski zaštitile?

Ovdje je važno naglasiti kako Hrvatska, nažalost, još uvijek nema odgovarajuće mjere obiteljske i demografske politike, posebno s obzirom na sada već desetljetni trend sve manjega broja rođene djece, što je problem na koji ukazuju gotovo svi stručnjaci. Isto

tako, ne postoje sustavne državne potpore velikim obiteljima, osim u dijelu doplatka za djecu i pronatalitetnoga dodatka, što trenutačno mogu ostvariti samo korisnici kod kojih prosječni mjesečni dohodak po članu kućanstva u prethodnoj kalendarskoj godini ne prelazi 70 % proračunske osnovice. Prevedeno na jednostavniji rječnik – tek manji broj „3plus“ obitelji koje su u značajnoj mjeri socijalno ugrožene može koristiti ove mjere. Smatramo kako bi mjere obiteljske i demografske politike donesene na nacionalnoj razini trebale prepoznati važnost svih „3plus“ obitelji, uzevši u obzir činjenicu da su ljudski resursi ključni preduvjet za razvoj svakog društva i države, pa rađanje većega broja djece ima veliku vrijednost za cijelo društvo. Naravno, država bi trebala uzeti u obzir i činjenicu da se takve obitelji svakodnevno susreću s povećanim organizacijskim, logističkim i financijskim izazovima. U tom kontekstu smatramo potrebnim ukinuti dohodovni cenzus za ostvarivanje prava na doplatak za djecu i za pronatalitetni dodatak za obitelji s troje ili više djece.

Kao i mnogim drugim razvijenim državama, Hrvatskoj prijeti demografska propast. Kako gledate na demografski problem pred nama te smatrate li da radom udruge možete učiniti veliki korak prema popravku situacije koja nam prijeti?

Podizanje djece, a posebno više njih, danas predstavlja prepreku razvijanju karijere i napredovanju na poslu, komotnijem životu, a naposljetku i financijskoj stabilnosti. Zato je sasvim razumljivo što se sve više mladih ljudi ne odlučuje imati više djece, čak iako bi to zapravo htjeli. Međutim, svaka država može utjecati na odluke svojih građana, pa tako i na one vezane uz podizanje djece. Slično kao što postoje poticaji i mjere za razvoj gospodarstva, potrebno je stvarati i preduvjete za veću kvalitetu života velikih obitelji jer one dugoročno stvaraju radnu snagu koja će nositi gospodarski razvoj Hrvatske, ali i kupce hrvatskih proizvoda. Osim mjera koje sam kao primjer naveo u odgovoru na prethodno pitanje, državne institucije mogu i na niz drugih načina značajno olakšati život roditelja koji skrbe za djecu, a osobito za one s troje ili više djece – od subvencioniranja kupnje vozila (posebno onih s više od pet sjedala); zaštite rodilja, da po povratku na posao ne mogu dobiti otkaz najmanje šest mjeseci; boljega uređenja prava na bolovanje za roditelje; oslobađanja obveze plaćanja dopunskoga zdravstvenoga osiguranja za članove „3plus“ obitelji i sl. Preduvjet da se donesu ove i slične mjere jest da se shvati zašto su „3plus“ obitelji važne za društvo i zato je jedan od ciljeva našega djelovanja zalaganje za društveno okruženje koje će prepoznati i podupirati „3plus“ obitelji kao jednoga od važnih nositelja sveobuhvatnoga razvoja i budućnosti društva.

Vi surađujete s velikim brojem međunarodnih kompanija kako bi se obiteljima s troje djece smanjile cijene proizvoda i usluga (projekt „Obiteljska kartica“). Kakva su vaša iskustva u suradnji s velikim kompanijama te ima li u njih volje za rad na ovakvim domoljubnim projektima?

U današnje vrijeme nužno je razlikovati dobru volju od mogućnosti. Društveno odgovorna poduzeća vrlo često čine one dobre stvari koje bi trebala činiti država, iako im to nije lako, a nekad je čak i nemoguće. Gotovo svi naši sugovornici vrlo dobro prepoznaju potrebe „3plus“ obitelji, iskazuju želju sudjelovati u promociji života u velikim obiteljima. Nerijetko na našim sastancima susrećemo osobe koje i same imaju troje ili više djece, volje ne manjka. Međutim, u praksi često nedostaje odlučnosti da se bezrezervno podrže naši članovi. Mnoga uspješna poduzeća s kojima uspostavljamo kontakte nisu još ni čula za udrugu „Obitelji 3plus“, tako da je pred nama još dosta posla. Zato smo i zahvalni svima onima koji su se već uključili u projekt „Obiteljske kartice“, a ovom prilikom pozivam sve društveno odgovorne kompanije da podrže naš rad i da s nama grade društvo koje se brine o obiteljima, a osobito o obiteljima s troje ili više djece.

Namjeravate li se proširiti i kakve projekte od Vas možemo

očekivati u budućnosti?

Od samoga osnutka, udruga „Obitelji 3plus“ svakim se danom razvija i raste. Jedan od naših ciljeva jest da budemo reprezentativni predstavnik obitelji s troje ili više djece u Republici Hrvatskoj, a s obzirom na trenutačni broj naših članova, kao i na činjenicu da naši članovi dolaze iz svih hrvatskih županija, to smo već i postigli. Nastojat ćemo i dalje biti glas „3plus“ obitelji jer smatramo da je obitelj s djecom prekrasna stvarnost. Zato je i naše djelovanje radosno, poticajno i pozitivno. Takvi će biti i naši budući projekti. Oni će dolaziti iz različitih područja jer je mnogo toga povezano sa životima „3plus“ obitelji i svi će se uklapati u misiju naše Udruge – doprinositi stvaranju boljih uvjeta života za obitelji u Hrvatskoj, a osobito onih s troje ili više djece, kako bi obitelji bile ishodište zrelih pojedinaca i nositelji razvoja društva.

Obitelj Milovan (privatna arhiva)

PRIKAZ KNJIGE: „PUTOVIMA FRANKOPANA: FRANKOPANSKA BAŠTINA U PRIMORSKO-GORANSKOJ ŽUPANIJI“; INES SRDOČ-KONESTRA, SAŠA POTOČNJAK (ur.)

Autor: Lucian Borić[1]

U izdanju Primorsko-goranske županije i Filozofskoga fakulteta u Rijeci, a u uredništvu Ines Srdoč-Konestre i Saše Potočnjak, 2018. godine objavljena je knjiga „Putovima Frankopana: Frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji“. Knjiga broji 470 stranica, a sadržajno je podijeljena na Projekt „Kulturno-turistička ruta Putovima Frankopana“, „Uvodna riječ“, „Riječ urednica“, osam poglavlja (I. „Obitelj Frankapan / Frankopan“, II. „Otok Krk: ishodište, središte, baština“, III. „Vinodol: poveznica otočnih i kopnenih posjeda“, IV. „Gorski kotar: spoj sjevernojadranske i kontinentalne tradicije“, V. „Senj i Modruš: područja posebnoga frankapanskog interesa“, VI. „Frankapanski zagovori u zlatu i svili“, VII. „Pismo, tekst, knjiga, glazba“, VIII. „Pravna ostavština Frankapana“), „Izbor iz literature“ i „Sažetci“ na engleskom jeziku i popis autora. Na tekstovima koji krase spomenutu knjigu radilo je 22 autora.

[1]mag. croat., Lopar, 280 boriclucian@gmail.com

Knjiga počinje dijelom „Projekt ‘Kulturno-turistička ruta Putovima Frankopana’“ (str. 6 – 7) u kojem se napominje kako je knjiga izdana u okviru istoimenoga projekta koji provodi Primorsko-goranska županija s još 12 partnera (Grad Rijeka, Grad Kraljevica, Grad Čabar, Grad Bakar, Općina Lokve, Općina Čavle, Općina Vinodolska, Turistička zajednica Kvarnera, Turistička zajednica grada Rijeke, Biskupija Krk, Centar za kulturu Grada Krka i Prirodoslovni muzej Rijeka). Projekt je sufinancirala i Europska unija, odnosno Europski fond za regionalni razvoj, kojemu je u konačnici cilj obnavljanje, uređivanje i promoviranje vrijednih objekata kulturne baštine te stvaranje novih turističkih ponuda. S obzirom na to da je u projekt uključena i Primorsko-goranska županija, tu je i „Uvodna riječ“ župana Zlatka Komadine (str. 9), u kojoj je još jednom stavljen naglasak na stvaranje prepoznatljivih turističkih aduta. „Riječ urednica“ (str. 10) sadržava zahvale i tehničke napomene vezane uz knjigu, od kojih svakako valja napomenuti kako su izvorni radovi autora razlomljeni te fragmentarno uklopljeni u tematski veće cjeline. Sažetci izvornih radova napisani su na engleskom jeziku i objedinjeni s popisom autora na kraju knjige (str. 461 – 470), dok je prije toga naveden popis bibliografskih jedinica (str. 429 – 460).

„Obitelj Frankapan / Frankopan“ (str. 11 – 84) prvo je u nizu poglavlja i podijeljeno je na sljedeće dijelove: „Porijeklo i pojava

obitelji“ (str. 13 – 20), „Prelazak na susjedno kopno i pitanje dvostrukog vazaliteta“ (str. 20 – 26), „Povratak na Krk i uvjeti pod kojima drže otok“ (str. 27 – 30), „Odnos s Anžuvincima i Venecijom do Zadarskog mira“ (str. 30 – 33), „Život nakon Venecije“ (str. 33 – 35), „Nikola IV. Frankapan i vrhunac obitelji“ (str. 35 – 37), „Knezovi Krčki kao patroni Crkve“ (str. 37 – 39), „Benediktinci, franjevci, pavlini – redovničke zajednice i njihova zdanja kao središta pismenosti“ (str. 39 – 44), „Krčki Knezovi Frankapani na zalazu srednjega vijeka“ (str. 44 – 49), „Knez Bernardin Frankapan, najznamenitiji Hrvat svoga vremena“ (str. 49 – 62), „U potrazi za Biblijom Bernardina Frankopana. St. Veit am Flaum: uvod u jednu hrabru epizodu na habsburškom protureformacijskom tlu“ (str. 62 – 65), „Važnost Hrvatske kao predziđa kršćanstva u očima Bernardina Frankopana“ (str. 65 – 68), „Tragom Biblije Bernardina Frankopana: od kaštela u Grobniku do djelatnika uraške tiskare?“ (str. 68 – 71), „Suton obitelji Frankopan. Cetinski sabor – ozaljski gambit“ (str. 71 – 75), „Stoljeće pod Bečom – izumiranje loza obitelji Frankopan“ (str. 75 – 79), „Urota – žrtva na oltaru bečkog apsolutizma“ (str. 79 – 82) i „‘Urota’ – pobuna Zrinskih i Frankopana“ (str. 82 – 84). Kao što je vidljivo u naslovima potpoglavlja, ovo poglavlje daje povijesni pregled obitelji Frankopana (Krčkih knezova) i predstavlja uvod u sve ostalo čime će se ova knjiga baviti. Iz naslova iznesenih potpoglavlja vidljivo je da su Frankopani

velikaška obitelj koja je tijekom svoje povijesti mijenjala svoja rezidencijalna sjedišta, da su odigrali veliku ulogu u Crkvi u Hrvata, kulturi i pismenosti, da imaju i neke istaknute pojedince poput Bernardina Frankopana te da, nakon urote Zrinsko-Frankopanske, obitelj gubi na značaju.

„Otok Krk: ishodište, središte, baština“ (str. 85 – 144) drugo je u nizu poglavlja i podijeljeno je na sljedeće dijelove: „Otok Krk genius loci Frankapana – Knezova Krčkih“ (str. 87 – 93), „Srednjovjekovne utvrde – ishodišta moći Frankapana“ (str. 93 – 94), „Gradec – Rovoznik“ (str. 94 – 99), „Zajednica krčkih kaštela – Omišalj, Dobrinj, Vrbnik, Baška, Dubašnica“ (str. 99 – 101), „Omišalj – Fortičina“ (str. 102 – 104), „Omišaljski ‘kešte’“ (str. 104 – 107), „Baška – Sveti Ivan“ (str. 107 – 112), „Grad Krk“ (str. 113 – 125), „Košljun“ (str. 126 – 127), „Kamena skulptura – otok Krk“ (str. 128 – 134), „Drvorezbarena polikromirana srednjovjekovna skulptura“ (str. 135 – 137), „Drvena skulptura i oltari Krka u suton Frankapana“ (str. 137 – 142) i „Slikarstvo na otoku Krku do 1480. godine“ (str. 142 – 144). Ovo poglavlje obrađuje Krk, prvo rezidencijalno sjedište obitelji Frankopana. Iz nabrojanih naslova moguće je uočiti kako ovo poglavlje obiluje arhitektonskom baštinom Frankopana, a koja je ostavljena i današnjim generacijama u nasljeđe. Umjetnost Frankopana vrlo je raznolika, a osim arhitekture, obitelj je svoj trag ostavila i u skulpturama i slikarstvu.

„Vinodol: poveznica otočnih i kopnenih posjeda“ (str. 145 – 198) treće je u nizu poglavlja i podijeljeno je na sljedeće dijelove: „Kašteli srednjovjekovnog Vinodola“ (str. 147), „Grobnik“ (str. 148 – 149), „Trsat“ (str. 150 – 153), „Bakar“ (str. 153 – 155), „Hreljin – Bakarac – Kraljevica“ (str. 155 – 158), „Kraljevica – nagovještaji ranobaroknog doba“ (str. 159 – 161), „Drivenik – Jadranovo“ (str. 162 – 163), „Grižane – Belgrad – Kotor“ (str. 164 – 166), „Badanj“ (str. 166 – 169), Bribir – Selce (str. 169 – 173), „Novi Grad (Novi Vinodolski)“ (str. 173 – 177), „Novljanski Lopar“ (str. 177 – 178), „Ledenice“ (str. 179 – 183), „Kamena skulptura“ (str. 183 – 184), „Drvorezbarena polikromirana srednjovjekovna skulptura“ (str. 184 – 188), „Drvena skulptura i oltari Vinodola u suton Frankapana“ (str. 188 – 192) i „Slikarstvo u Vinodolu do 1670. godine“ (str. 192 – 198). Nakon gubitka Krka tijekom 1240-ih godina, jačaju obiteljske pozicije na kopnu, a jedno od idućih jakih uporišta Krčkim knezovima bit će u Vinodolu. Kao i prethodno poglavlje, i ovo poglavlje obrađuje umjetničku i arhitektonsku baštinu Frankopana, s time što se ovaj put nabraja frankopanska ostavština u krugu Vinodola.

Gorski kotar: spoj sjevernojadranske i kontinentalne tradicije (str. 199 – 208) četvrto je u nizu poglavlja i podijeljeno je na sljedeće dijelove: „Arheološki i povijesni tragovi“ (str. 201 – 206), „Kasnija arhitektura Gorskog kotara: Bosiljevo, Severin, Čabar i Brod na Kupi“ (str. 206 – 208). Ovo poglavlje opsegom je najkraće, što se može povezati i sa slabim spoznajama o frankopanskoj baštini na prostoru Gorskoga kotara, no ipak ta baština postoji i ondje. S obzirom na to da je u naslovu knjige i frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji, a kojoj i Gorski kotar dijelom teritorijalno pripada, logično je zašto se uvodi i ovo poglavlje. Strukturom i sadržajem ovo poglavlje slijedi prethodna dva, a kao što je u njegovu naslovu naznačeno – Frankopane se želi prikazati kao integrativni element koji je sjedinio sjevernojadransku i kontinentalnu tradiciju. Očito je najbolji otisak te integracije, koja onda predstavlja i dio frankopanskoga identiteta, vidljiv na prostoru Gorskoga kotara, i to u mjestima Bosiljevo, Severin, Čabar i Brod na Kupi, koja gaje arhitektonsku baštinu.

„Senj i Modruš: područja posebnoga frankapanskog interesa“ (str. 209 – 228) peto je u nizu poglavlja i podijeljeno je na sljedeće dijelove: „Senj u rukama Knezova Krčkih“ (str. 211 – 214), „Senia“ (str. 215 – 217), „Kamena skulptura“ (str. 218 – 220), „Modruš – prva kopnena stečevina Krčkih“ (str. 220 – 225), „Drvorezbarena polikromirana srednjovjekovna skulptura u zaobalju Vinodola i Senja“ (str. 225 – 228). Osim u Vinodolu, Frankopani su svoja kopnena uporišta imali i u Senju i Modrušu, a ovo poglavlje strukturom i sadržajem slijedi prethodna tri.
Zbog povijesne tečnosti možda bi bilo logičnije ovo poglavlje

staviti prije onoga o Gorskom kotaru, možda i Vinodolu, s obzirom na to da je i u naslovu jednoga potpoglavlja natuknuto kako je Modruš prva kopnena stečevina knezova Krčkih. Vidljivo je da se kroz ovo, kao i kroz poglavlje o Krku (otoku) i Vinodolu, provlači potpoglavlje o drvorezbarenoj polikromiranoj srednjovjekovnoj skulpturi, što očito upućuje na to da su Frankopani u tom području ostavili veliki trag.

„Frankapanski zagovori u zlatu i svili" (str. 229 – 246) šesto je u nizu poglavlja i podijeljeno je na sljedeće dijelove: „Donacije skupocjenih svila i zlatarskih predmeta u doba vladavine obitelji Frankapan" (str. 231), „Značajne tekstilne narudžbe u 14. st. na otoku Krku" (str. 231 – 233), „Zagovori u svili – tekstilne donacije članova obitelji Frankapan" (str. 233 – 234), „Zlatarska umjetnička djela vezana uz obitelj Frankapan" (str. 234 – 243), Srebrna pala u krčkoj katedrali (str. 243 – 246). Svila i zlato kroz povijest su bili statusni simboli moći – mnoge plemićke obitelji i imućni građani često su oporučno, ali i za života, znali svoju imovinu poklanjati crkvama i samostanima, nadajući se zagovoru svetaca, pa i osobnom probitku u ovom ili onom, zagrobnom životu. Naslovi potpoglavlja ovdje pokazuju da su i Frankopani bili upravo na tom tragu.

„Pismo, tekst, knjiga, glazba" (str. 247 – 373) sedmo je poglavlje i podijeljeno je na sljedeće dijelove: „Srednjovjekovna pisana baština državine Frankapana" (str. 249 – 250),

„Propeti lavovi koji lome kruh" (str. 251 – 252), „Pragmatična pismenost: dvojezična i dvopismena kancelarija krčkih knezova Frankapana" (str. 253 – 256), „Latinski epitafi" (str. 257 – 258), „Iluminirani rukopisi nastali na frankopanskim posjedima" (str. 259 – 261), „Glagoljska pisana baština na frankapanskim područjima. Glagoljica i crkvenoslavenski jezik" (str. 261 – 262), „Azъ Bog – ja čovik" (str. 263), „Glagoljica na hrvatskom tlu" (str. 263 – 265), „Glagoljaštvo kao posebnost" (str. 265), „Popovi glagoljaši" (str. 265 – 267), „Pisac bi pil!" (str. 267 – 268), „Glagoljaški humanizam" (str. 268 – 270), „Glagoljski natpisi – glas srednjovjekovnoga čovjeka na Kvarneru" (str. 271 – 275), „Da te Bog čuva od ovoga města" (str. 275 – 277), „Pisana baština u kamenu i na pergameni" (str. 277 – 279), „Glagoljička epigrafika" (str. 279 – 280), „Hrvatskoglagoljski liturgijski tekstovi" (str. 280 – 285), „Misali" (str. 285 – 287), „Skriptoriji" (str. 287 – 288), „Michelangelo minijature – Juraj Julije Klović" (str. 288 – 291), „Brevijari – otok Krk" (str. 291 – 292), „Brevijari – Vinodol" (str. 293 – 294), „Brevijari – Modruš i Krbava" (str. 295), „Psaltir" (str. 295), „A doscinobrah je ja fratar…" (str. 296 – 302), „Hrvatskoglagoljski neliturgijski tekstovi: Čto se žalostiš ubogi človeče, kai se mećeš i zač trepećeš" (str. 302 – 305), „Kako ozdraviti za tri dana – hrvatskoglagoljski medicinski tekstovi" (str. 305 – 306), „Od kodeksa do tiska" (str. 306–308), „Hrvatskoglagoljski tisak" (str. 308–314), „Krčki kulturni krug

– vagina rerum glagoliticarum“ (str. 314 – 316), „Europom… u potrazi za Frankopanima. Od Trsata do Loreta…“ (str. 317 – 325), „…preko Grobnika i Venecije…“ (str. 326 – 334), „…Ozlja i Beča…“ (str. 335 – 347), „…do Bakra i Udina“ (str. 347 – 352), „Tragom žena Frankopanki“ (str. 352 – 357), „Oženi se gospodin Zrinski Mikluš gospu Katarinu od Frankapanov“ (str. 357 – 358), „Ozaljski književnojezični krug“ (str. 358 – 364), „U potrazi za glazbom Frankopana“ (str. 364 – 365), „Hrvatska glazbena kultura“ (str. 365 – 369), „Glagoljaško pjevanje i marijanska popijevka“ (str. 370 – 372) i „Pastirnica“ (str. 372 – 373). Ovo najopsežnije poglavlje prikazuje kako Frankopani nisu ostavili traga samo u materijalnoj baštini, već i pisanoj. Glagoljica, kao pismo koje predstavlja veliku identitetsku odrednicu Hrvata, predstavlja i veliki dio frankopanske ostavštine, o čemu upravo svjedoče brojni naslovi potpoglavlja. Također, čitatelj se ovdje prvi put susreće s glazbom Frankopana, čime se još jednom ukazuje na mnogolikost njihove baštine, te s tzv. ozaljskim književnim krugom, koji danas predstavlja nezaobilazno gradivo svakom školarcu.

„Pravna ostavština Frankapana“ (str. 375 – 428) osmo je i posljednje u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeće dijelove: „…stoga vam dvojici braće istu knežiju i sav otok za čitavoga vašeg života dajemo, prepuštamo i povjeravamo…“ (str. 377), „Odnos Frankapana s podložnicima i pravna baština“ (str. 378 – 380), „Let G(ospod)nih 1288… dan 6 miseca jenvara… u Novom gradu“ (str. 380 – 381), „… učinitь to ča bi pravo (…) i dob'ro za vasь otokь“ (str. 381), „Kompromis puka i kneza“ (str. 381 – 383), „… k'rivi da b(u)du kaš'tigani“ (str. 383 – 385), „To e š'tatutь – kodifikacija običajnog prava: primjer Krčkog ili Vrbničkog statuta“ (str. 385 – 388), „Hrvatskoglagoljski pravni tekstovi“ (str. 388 – 390), „Kmetovi, orači, pastiri, plemeniti ljudi i popovi – struktura stanovništva u Vinodolu, otoku Krku i Senju u 13. i 14. stoljeću“ (str. 390 – 391), „Plk veli i mali“ (str. 391 – 392), „Ustrojstvo općina, ustrojstvo vlasti“ (str. 392 – 394), „Dvornik vsega Vinodola i od knezi zgora rečenih – kneževi službenici“ (str. 394 – 395), „Vas puk, mužke glave – općinski ustroj vlasti“ (str. 395 – 396), „Otočko viće nakup v Krci“ (str. 396), „Ki bi igral' na harti ili zara v kućah zatvorenih za pinizi“ (str. 397), „Vlasništvo nad zemljištem“ (str. 397 – 399), „Uboštvo kriči – problem vlasništva nad neobrađenim zemljištima“ (str. 399 – 400), „U kunfin od… Kaštelmušća na Kras“ (str. 401 – 402), „Glava o onome koji bi imao popa – neka pitanja vlasništva Crkve i crkvenih osoba“ (str. 402 – 403), „Neka ograničenja vlasničkih prava nad nekretninama“ (str. 403 – 404), „… da mu se zet već ne more – dosjelost“ (str. 404), „Vjerovnici i dužnici – neka pitanja obveznih prava“ (str. 404), „Pravo prvokupa i otkupa nekretnina“ (str. 404 – 406), „Za ljubav Božju i lijek moje duše – darovanje“ (str. 406 – 408), „Rič i govedo veliko – ugovor

o nalogu i likuf“ (str. 408 – 409), „Ugovorna kazna“ (str. 409 – 410), „Pomagajte! – naknada štete“ (str. 410 – 414), „Ako bi se iza toga krila neka prijevara – ograničenja ugovaranja i stvaranja zajednice dobara“ (str. 414 – 416), „O zadanoj riječi – ostvarivanje potraživanja“ (str. 416 – 417), „Dužnost je krčmara da vinom posluži svakoga gosta – potraživanja trgovaca i ugostitelja“ (str. 417 – 418), „Kako se štititi od samovolje sudskih vlasti – kazneno pravo“ (str. 418 – 419), „Ima li knez pravne privilegije? Kaznena djela protiv kneza kao nositelja javne vlasti“ (str. 420), „Smrtna kazna – da ili ne? Kaznena djela protiv života i tijela“ (str. 420 – 421), „Koliko vrijedi čast? Kaznena djela protiv časti i ugleda osobe“ (str. 422 – 423), „Isplati li se biti ‘tat’? Kaznena djela protiv imovine“ (str. 423 – 424), „Palež kao nesretni slučaj ili piromanstvo – kaznena djela protiv sigurnosti ljudi i imovine“ (str. 424 – 426), „Isplati li se lažno svjedočiti? Kaznena djela u sudskom postupku“ (str. 426) i „Što s krivokletnikom? Prisega u dokaznom postupku“ (str. 426 – 428). Osim kulturne podloge, mnogolikost baštine Frankopana ne bi bila potpuno zaokružena kada se ne bi spomenula i ona pravna, a kojoj je upravo posvećeno posljednje poglavlje. Pravna ostavština Frankopana, od koje posebno valja izdvojiti Vinodolski zakonik (1288.), jedna je od temeljnih za proučavanje društvene strukture u Hrvatskoj u razdoblju razvijenoga srednjega vijeka.

Mnogolika frankopanska baština, koja se očituje u

arhitektonskoj ostavštini, skulpturi, slikarstvu, glazbi, pismu, književnosti i pravnim dokumentima, podrobno je opisana u ovoj knjizi koju bih preporučio svim ljubiteljima opće kulture. Projekt „Putovi Frankopana“ odlično je najavio i Rijeku kao Europsku prijestolnicu kulture 2020., a ugledni Lonely Planet nije bez razloga uvrstio i Kvarner među deset najboljih svjetskih turističkih regija koje treba posjetiti u 2020. godini. Ova knjiga, rađena u sklopu projekta „Putovima Frankopana“, pokazuje kako „Putovi Frankopana“ nisu samo „putovi“ Primorsko-goranske županije već i svih nas, pa vjerujem kako će u doglednoj budućnosti i ostatak Hrvatske slijediti ovaj primjer.

RAZGOVOR SA ŽELJKOM MARKIĆ

Razgovarao: Davor Dijanović[1]

Dr. Željka Markić hrvatska je liječnica, poduzetnica, novinarka, prevoditeljica i aktivistica u civilnom sektoru. Predsjednica je Udruge „U ime obitelji“ s kojom je 2013. uspješno organizirala referendum za ustavno definiranje braka kao životne zajednice žene i muškarca što je i povod za ovaj razgovor.

Poštovana gospođo Markić, prije sedam godina bili ste spiritus movens inicijative koja je dovela do toga da je brak kao života zajednica žene i muškarca referendumskim putem ušao u Ustav Republike Hrvatske. Možete li se prisjetiti kako je došlo do rađanja udruge „U ime obitelji“? Koji je bio glavni okidač za organiziranje?

[1]Univ. bacc. rel. int., Marina Getaldića 9, Bjelovar, davor.dijanovic@gmail.com

Rekla bih da su bila dva okidača za organiziranje građanske inicijative „U ime obitelji“. Prvi je bio SDP-ov pokušaj nametanja neznanstvenoga, ideološki obojenoga tzv. zdravstvenoga odgoja, de facto u sve škole u Hrvatskoj, a drugi najave SDP-ovih ministara o izjednačavanju braka i istospolne veze. Što se tiče uvođenja spolnoga odgoja u škole, tadašnji ministar obrazovanja, Željko Jovanović, nije poštivao znanstvene, stručne korake za odobravanje programa, preporuke literature za nastavnike sadržavale su, između ostaloga, knjige koje zagovaraju pedofiliju, priručnik LGBT, a teme koje su djeca trebala obrađivati poput pornografije i dr. nisu bile prilagođene niti njihovoj dobi niti preporukama struke o tome kako i u kojim uvjetima s djecom treba razgovarati o spolnosti kako ih se ne bi prerano seksualiziralo.

Uz to, prema priznanju jednoga od glavnih autora „(pre)odgoja“, prof. Aleksandra Štulhofera, za kojega se kasnije pokazalo da je na razne načine povezan sa stranim autorima i „stručnjacima“ koji promiču pedofiliju – najveći dio sadržaja koji se odnosio na modul o spolnosti preuzet je iz britanskoga programa koji je u

toj zemlji imao poražavajuće rezultate. Odnosno, dob upuštanja djece i mladih u spolne odnose u Britaniji nakon godina takve „edukacije“ bila je niža nego u Hrvatskoj te je, posljedično, i broj tinejdžerskih trudnoća bio značajno viši nego u Hrvatskoj koja ima jednu od najnižih stopa tinejdžerskih trudnoća u EU. Protiv uvođenja takvoga „spolnoga odgoja“ kao obveznoga u škole pobunile su se tisuće profesora, roditelja i pokrenut je snažan val otpora. Utemeljeno odbijanje takvoga preodgoja djece od strane velikoga broja roditelja i profesora poduprli su i brojni intelektualci, članovi Akademije, hrvatski biskupi, umjetnici, pedagozi, a Odvjetničko društvo Krešimira Planinića podnijelo za zahtjev Ustavnom sudu za ocjenu ustavnosti. I velik dio tada oporbenih, HDZ-ovih zastupnika, također se suprotstavio takvom nametanju ideologije kroz obrazovni sustav. Program je srušen na Ustavnom sudu i njegova je provedba de facto zaustavljena.

Međutim, taj pokušaj nametanja neznanstvenoga i za djecu štetnoga odgoja svoj djeci u Hrvatskoj, kršeći ustavno pravo roditelja da odlučuju o odgoju svoje djece, sve nas je upozorio na to kako se daleko političari u Hrvatskoj usuđuju ići – ne prezajući od toga da djeci nameće vrijednosti suprotno onima u kojima ih odgajaju njihovi roditelji. Ovaj pokušaj zloporabe obrazovnoga sustava za nametanje liberalne ideologije sve je podsjetio na vrijeme komunizma kad je partija kroz škole

„odgajala“ djecu podučavajući ih lažima i prisiljavajući ih da usvajaju laži. Osobno me je ta situacija ponukala na veće uključivanje u civilno društvo. Temeljito sam proučila program, preporuke literature, znanstvene podatke, kao liječnica i ranije sam pratila teme vezane uz to područje. U to su vrijeme četiri naša sina bila u osnovnoj i srednjoj školi i ideja da moraju u školi slušati neznanstvene nebuloze po nalogu politike, dvadeset godina nakon pada totalitarnoga režima, stvarno je zapanjila i supruga i mene. Isto tako, kao majku me stvarno užasnula ideja da neka druga djeca, čiji roditelji možda nisu liječnici kao moj suprug i ja, ili koji pod teretom posla i obveza ne će znati kako im djecu „preodgajaju“ u instituciji kojoj inače vjeruju, budu izložena takvim osiromašujućim i neistinitim pogledom na spolnost i ljubav.

U cijelom tom programu o spolnosti nigdje se nije spominjala niti riječ ljubav, niti brak i obitelj. Rekla bih da nam je taj politički, SDP-ov pokušaj nametanja takvoga ideološki obojenoga spolnoga odgoja svoj djeci te ignoriranje prava i mišljenja roditelja i struke jasno pokazao što je politika, vlast sve spremna napraviti, odnosno da niti poštuju građane, niti drže do demokratskih normi. To je bio prvi okidač za referendum, a drugi je bio da je početkom 2013. više ministara u Milanovićevoj vladi, ničim izazvano, počelo u medijima izjavljivati (od tadašnjega ministra branitelja Matića – koji danas u Europskom

parlamentu gorljivo promiče LGBT i feminističku agendu – do danas umirovljene Vesne Pusić) kako nije važno odgajaju li dijete otac i majka, odnosno muškarac i žena ili dva muškarca ili dvije žene. Uz to smo vidjeli kako se izjednačavanje homoseksualne veze i udomljavanja i posvajanja djece, surogatstvo, bezobzirno nameće u Francuskoj i drugim europskim državama. Odlučili smo biti proaktivni i našim političarima dati priliku da čuju što građani misle o ideji izjednačavanja braka i homoseksualne veze te posvajanja djece od homoseksualnih parova.

Ostalo je povijest – okupili smo velik broj udruga, pokreta, pojedinaca, odlične pravne stručnjake, zatražili i dobili potporu gotovo svih vjerskih zajednica u RH – Katoličke Crkve, Pravoslavne Crkve, islamske zajednice, većine protestantskih crkvi, brojnih znanstvenika. Uz uključivanje više od 6000 volontera prikupili smo u samo dva tjedna više od 700 000 valjanih potpisa građana. Dakle, oko 20 % građana dalo je svoj potpis u samo dva tjedna u ozračuje medijskih napada i fizičkih napada na štandove i volontere GI „U ime obitelji". Sam referendum održan je u vrlo teškom, nedemokratskom ozračju 1. prosinca 2013., uz stalne napade političara iz Vlade Zorana Milanovića i medija. A predsjednik Josipović je na sam dan referenduma s naslovnice Jutarnjega poručio da će on glasati PROTIV, suprotno preporukama Venecijanske komisije i demokratske prakse.

Prije referenduma, kroz mjesec dana kampanje bili smo izloženi

takvoj medijskoj propagandi kakvu neovisna Hrvatska do tada nije vidjela. Objavljivali su laži o meni i drugim članovima inicijative, HRT je kao javna televizija funkcionirao kao produžena ruka politike, a naše su analize nakon referenduma pokazale da je oko 90 posto medijskih objava kroz tih mjesec dana „kampanje" bilo protiv referenduma. Na referendumu je pak gotovo 70 % birača glasalo za ustavnu zaštitu braka te je brak kao zajednica žene i muškarca postao ustavna vrijednost u Hrvatskoj. Sviđalo se to nekome ili ne. Unatoč svim pritiscima, objedama, lažima, prijetnjama, demoniziranju, zastrašivanju koje su širili gotovo svi mediji. I danas osjećam ponos što pripadam ovom narodu koji se zna izboriti za svoje vrijednosti u ključnim trenutcima.

Je li kasnije doneseni Zakon o životnom partnerstvu, po Vama, u određenom smislu protuustavno degradirao instituciju braka?

Naravno. Jedan od ciljeva bio je svima nama, svim građanima uključenima u ovaj građanski, demokratski proces poslati poruku da se građanski aktivizam, zalaganje za bolje društvo, angažman, trud, organiziranje i borba protiv nepravednih rješenja – ne isplati. A to nije tako. Svaka borba za dobro se isplati. Svako zalaganje za dobro prvo mijenja nas same na bolje, a onda i sve oko nas.

U demokratskom bi društvu civilizirani premijer i predsjednik, Milanović i Josipović, nakon referenduma dali ostavke. Oni su navijali zloupotrebljavajući državne institucije za jedan ishod referenduma, a građani su odlučili drukčije. Ali, oni su u totalitarnoj maniri nastavili omalovažavati referendum i građane, koristiti medije za huškanje na mene osobno, kao i na sve nositelje građanske inicijative. Činjenica da je SDP iskoristio svoju većinu u Saboru da samo šest mjeseci nakon jasno izrečene volje građana na referendumu, na najdemokratskiji način, na način na koji se odlučivalo o hrvatskoj neovisnosti i ulasku Hrvatske u EU nametne zakon o partnerstvu homoseksualaca najbolje ilustrira koliko je u Hrvatskoj sužen – bio i jest – prostor demokracije. I opet, tim zakonom nije dopušteno ni udomljavanje ni posvajanje djece i kad su ga donosili, većina SDP-ovaca tumačila je da im to niti nije cilj – iako, naravno, jest. Cilj ovoga nasilnoga mijenjanja kulture jest prisiliti sve koji se ne slažu s izjednačavanjem istospolne veze i braka da ušute i prestanu javno, u društvu, iznositi svoj stav i zalagati se za svoje vrijednosti. Radi se o diktaturi relativizma čije se ružno lice sve jasnije vidi.

Ove je godine istospolni par prvi put udomio djecu, a traži se i mogućnost posvajanja. Kako gledate na ovu problematiku?

Prvi je problem što se djecu koja nemaju ni mamu ni tatu, ni djeda, baku ili pak ni stričeve ili tete da ih štite i odgajaju – država, kojoj su povjereni, stavlja u, najblaže rečeno, eksperimentalne uvjete. Država je dužna brinuti o najboljem interesu djece koja su joj povjerena i sigurno je da je za tu djecu, koja su raznim teškim životnim putovima odvojena od svojih bioloških roditelja, najbolje da odrastaju uz brigu i ljubav muškarca i žene. I ne, nije svejedno hoćemo li dvoje djece povjerene na skrb državi dati kao da su igračke dvojici homoseksualaca ili će odrastati uz oca i majku. Zdrav razum i brojna istraživanja potvrđuju da djeca koja odrastaju u homoseksualnim vezama i zajednicama imaju lošije ishode u životu nego ona koju podižu otac i majka, muškarac i žena. Tata i mama imaju različite uloge u životu i odgoju djeteta i namjerno oduzimanje ili oca ili majke djetetu od strane države stvarno je jezivo.

Nedavno su izneseni podatci da u Hrvatskoj postoji oko 450 djece koja se mogu dati na posvajanje, ali su još u institucijama ili kod udomitelja jer sud nije oduzeo roditeljsko pravo roditeljima koji su ih napustili ili iz nekog drugog razloga. A na svako dijete koje se može posvojiti u Hrvatskoj dolazi šest bračnih parova koji čekaju na njega. Drugi je problem što je ovaj teror koji je proveo Plenković s pomoću medija koje financira i Ustavnoga suda koji je potvrdio da je zakon o udomljavanju u skladu s Ustavom, ali djecu se ipak mora dati na udomljavanje homoseksualnom

paru – potpuno u funkciji LGBT agende i Plenkovićevoga dodvoravanja Europskoj komisiji, najvjerojatnije zbog njegove buduće karijere u Bruxellesu. Cijenu za to plaćaju djeca i svi oni socijalni radnici, suci, psiholozi, pedagozi, voditelji agencija koji će suprotno svojem uvjerenju o najboljem interesu djeteta – a oni su zadnja linija obrane djece povjerene na skrb državi – tu djecu morati davati i homoseksualnim parovima.

Stvarno je tužno gledati na što je Plenković sveo HDZ, stranku koja je 2013., dok je on bio njezin zastupnik u EU parlamentu, dala potporu referendumu o braku. Kad smo razgovarali o referendumu, dotaknula sam se pokušaja tadašnjega SDP-ovoga ministra obrazovanja, Jovanovića da 2012. uvede nestručan i ideološki spolni odgoj u sve škole u Hrvatskoj. Da mi kao roditelji, učitelji, profesori i mnogi drugi to nismo zaustavili – i danas bi – kad se malo tko više i sjeća tko je Željko Jovanović – djeca u osnovnoj školi učila o „dodirivanju" i pornografiji kao dijelu kurikula, a u srednjoj o seksu bez da se spominju ljubav i brak. I danas bi, osam godina kasnije, djeca trpjela posljedice Jovanovićevoga nametanja ideologije kroz obrazovni sustav. To vrijedi i za Plenkovića. Za nekoliko će se godina malo tko sjećati tko je on, a djeca koju je iskoristio za izgradnju svoje karijere u EK, koja ovisi o ljudima koji promiču LGBT agendu, i dalje će stradati – odrastajući bez modela muškarca i žene, oca i majke. Naravno, ako se ovakvo stanje stvari ne promijeni. A i ja i „U ime

obitelji" će se nastaviti zalagati u tom smjeru.

Ako me pamćenje dobro služi, svojedobno ste u jednom medijskom istupu govorili kako ste, iako ste majka četvero djece, htjeli i posvojiti dijete, ali Vam je to bilo odbijeno. Koji su bili razlozi odbijanja?

Da, moj suprug i ja imamo četvero djece i željeli smo posvojiti još jedno dijete. Tako smo na početku 2009., kad su naši sinovi imali 7, 10, 13 i 14 godina, predali zahtjev da se u našoj obitelji provede postupak provjere naše adekvatnosti kao posvojitelja. U svojoj smo zamolbi Centru za socijalnu skrb naveli da smo spremni posvojiti jedno ili više djece, odnosno da smo spremni posvojiti blizance, odnosno braću ili sestre. Prošli smo postupak procjene, dobili akreditaciju za posvojitelje, no, nažalost, nismo uspjeli dobiti dijete. Baš kao i tisuće drugih parova koji čeznu za posvajanjem djeteta, imaju uvjete pružiti dom i ljubav, ali se za njih ni Plenković ni njegovi suci Ustavnoga suda, kao ni mediji nisu založili, čak ni poštenom medijskom kampanjom. Ja inače imam iskustvo posvajanja djece kao autentično iskustvo ljubavi, jer je jedan od moje braće posvojen. Zato mi je toliko žalosno vidjeti da se toliko malo čini za promicanje udomljavanja i posvajanja djece, ubrzavanje sudskih postupaka za oduzimanje roditeljstva onim roditeljima koji su svoju djecu dragovoljno

predali na brigu državi ili onih kojima su djeca oduzeta jer se o njima ne brinu... Poznajem divne parove koji su spremni posvojiti i više djece i bolesno dijete, ali opet ne dolaze na red.

Čini se da je danas na Zapadu prisutna određena kriza obitelji kao temeljne jedinice društva. Koliko je ta kriza posljedica sustavnih napada na obitelj kao instituciju?

Brak i obitelj su temelj svakoga društva, jer su kolijevka, izvor novih naraštaja. I to je smisao interesa države za brak i obitelj. Devedeset i devet posto muškaraca i žena ulazi u brak kako bi zasnovali obitelj, imali djecu. Sva istraživanja potvrđuju da je upravo brak koji se temelji na međusobnoj ljubavi, poštovanju i vjernosti muža i žene obznanjen pred obitelji i prijateljima te društvenom zajednicom – najsigurnija, najpoticajnija, najbolja sredina za podizanje djece i rast muškarca i žene u međusobnoj ljubavi. Ako nema sumnje da je upravo zajednica braka od svih koje moderni čovjek poznaje najbolja za održavanje i trajanje ljubavi i podizanje djece, zašto ju se toliko napada? Zašto nam mediji i vlade poručuju da je brak super za homoseksualce, a bez veze, formalnost za heteroseksualce?
Da, za mene, vas, nas kao pojedince brak i obitelj predstavljaju najvažniji životni projekt, ljubav, brigu, djecu, velikodušnost, vjernost, radost, mjesto gdje me vole i prihvaćaju kakva jesam,

priliku za rast, potporu... Mnogo toga divnoga... Za državu, brak i obitelj su, kad su onakvi kakvi trebaju biti, najsigurniji i najjeftiniji način podizanja zadovoljnih, stabilnih, dobro odgojenih generacija muškaraca i žena koji će svojim talentima i sposobnostima doprinositi svojem narodu i državi. Ovo je jako pojednostavljeno, ali je tako. Interes države su djeca, ljudi, najveća vrijednost svake zajednice i društva. Pa i najveća ekonomska snaga. One države koje se brinu za budućnost ulažu u obitelji, potiču mlade parove da stupe u brak kvalitetnim ekonomskim mjerama, potiču ljude koji to žele da imaju djecu. One koje se ne brinu za budućnost bave se glupostima. Uključena sam u više projekata u kojima radim s mladim parovima i obiteljima i to mi stalno puni baterije. Divno je vidjeti te mlade ljude kako rastu i sazrijevaju upravo kroz supružničke i roditeljske zadaće koje su pred sebe stavili. Obitelj je, kad je onakva kakva treba biti, izvor ljubavi, snage i potpore za pojedinca – i zato će ju jedni uvijek podupirati, a drugi uvijek napadati.

Je li i rodna ideologija dio kultur-marksističke kulturne revolucije koja ide izravno protiv tradicionalne obitelji? Je li prema Vašem mišljenju i Istanbulska konvencija dio te strategije? Ne vidimo da se nasilje nad ženama imalo smanjilo…

Sigurno je da je Istanbulska konvencija dio iste strategije nametanja lijevo-liberalne ideologije zlouporabom medija, političkih institucija i sudova. Gramsci je to nazvao uspostavljanjem kulturne hegemonije. Na isti se način nameće izjednačavanje homoseksualne veze i braka, prekid života nerođenoga djeteta kao „pravo“ žene na vlastito tijelo ili konstrukt „roda“ kojim se tvrdi da spol nije biološki određen. I razvoj situacije nije obećavajući za demokraciju jer sve što lijevo-liberalni lobiji ne mogu postići demokratskim putem, dakle uvjeravanjem svojih sugrađana ili birača da je nešto za njih korisno i dobro, oni u nedostatku argumenata pokušavaju ostvariti proklamiranjem „istine“ koju nitko ne smije propitivati, medijskim demoniziranjem i blaćenjem neistomišljenika u jednoj novoj suradnji političara, lobista i medija.

U tome ima toliko zadrtosti i sličnosti totalitarnim režimima kojih se još živo sjećamo – nacional-socijalizma i komunizma – da oni napadaju i one koji inače dijele njihove stavove – ako im se ne priklanjaju 100 %. Tako je to novo jednoumlje kao metu napada označilo J. K. Rowling, inače autoricu Harryja Pottera, koja je podržala ženu koja je zbog toga što je izjavila da je spol osobe biološki određen – ostala bez posla. Rowling je temeljito proučila pitanje promjene spola, osobito kod djece i mladih, te se tome javno suprotstavila. Od tada je, već mjesecima, izložena optužbama da je homofob, mrzitelj, a jedna od udruga koja joj je

dodijelila nagradu za zalaganje za ljudska prava – ogradila se od nje. Nije pomoglo niti to što je Rowling godinama donirala gay udrugama i što je poznata po svojem feminizmu. Nije prihvatila jednu od dogmi kulturne revolucije – i svrstana je u neprijatelje. Baš kao i svaki totalitarizam, pokušaji uspostavljanja lijevo-liberalne vlasti traže potpunu poslušnost i ne dopuštaju ni slobodu misli ni slobodu govora. Zato je i naše zalaganje za promicanje braka, prava djeteta da ga podižu otac i majka, muškarac i žena, za promjenu izbornoga sustava radi veće odgovornosti političara biračima, borba protiv korupcije, za neradnu nedjelju i drugo – najuže povezano s borbom za temeljna ljudska prava i slobode.

U Hrvatskoj i općenito na Zapadu danas smo svjedoci pogubnih demografskih trendova. Koliko su ti trendovi povezani s napadima na obitelj? Vidite li u toj krizi i jednu refleksiju dekristijanizacije Zapada?

Negativni demografski trendovi sigurno su dijelom posljedica stvaranja lažnoga dojma, uglavnom kroz medije, da je sreća samo u materijalnom, da super žive i uživaju oni koji nemaju djecu i prikazivanja obitelji i braka gotovo isključivo u negativnom kontekstu. Kad ste zadnji put u mainstreamu čuli da je divno imati djecu, da istraživanja pokazuju da žene kad izađu iz generativne dobi, dakle kad više ne mogu imati djece, u prosjeku

žale što nisu imale barem još jedno dijete, bez obzira na to koliko imaju djece? Ili da je divno udati se i graditi zajednički životni projekt s muškarcem ili ženom svojega života? Taj negativni društveni kontekst sigurno utječe na jedan dio ljudi i mnogi se od njih, kad dođu u stariju dob, osjećaju prevareno, usamljeno i kao da su život uložili u pogrješne stvari. To je ono što je najgore u cijeloj toj lažnoj priči koja se danas prodaje. Ni brak ni obitelj ni bilo koji ljudski odnos ne funkcionira sam od sebe – treba tu žrtve, ljubavi i truda. No ako se u išta isplati uložiti trud, onda su to ljudi koji su nam dani na našem životnom putu. Pitate za dekristijanizaciju Zapada – sigurno je da gubitak kulture koja čovjekov život stavlja u perspektivu vječnoga života doprinosi pesimizmu, depresiji i osjećaju besmisla.

Poznati svjetski psihijatar Viktor Frankl, utemeljitelj logoterapije, još je prije 40 godina precizno dijagnosticirao da je osjećaj „egzistencijalnoga vakuuma“, praznine, besmisla, ono što muči sve više ljudi na Zapadu. Isto tako, stavljanje čovjekovoga života u perspektivu vječnosti u kojoj svako dobro djelo, ljubav, žrtva – zauvijek sačuvana – doprinosi pesimizmu, nadi i spremnosti na to da se kreće ispočetka. Moj optimizam jačaju tolike divne mlade obitelji, toliko mladih žena koje razumiju da će imati vremena kroz život baviti se svojom profesijom, a da za dobivanje djece mi žene imamo vremenski ograničen dio života... Divno je gledati te mlade muškarce koji se požrtvovno brinu o svojim obiteljima

i ne boje se preuzeti odgovornost. I sretni su. Iako mijenjaju pelene, naporno rade, slabo noću spavaju, osjećaju da se to što rade – isplati. I ja to mogu samo potvrditi. Ne samo da se isplati svaka žrtva, trud i ljubav uloženi u djecu i obitelj – već i usrećuje.

Kako gledate na potrebu zakonskoga definiranja pobačaja? Treba li pobačaj biti zabranjen?

Znanost bez ikakve sumnje potvrđuje da život svakog čovjeka započinje začećem, dakle da je dijete koje žena nosi u svojem trbuhu kad je trudna jedinstveno i neponovljivo biće, njezin sin ili kći. Svatko je od nas došao na svijet na isti način, prolazeći iste faze razvoja prije rođenja i nakon rođenja. I glavni preduvjet našega razvoja u ono što smo danas jest poštivanje našega prava na život. Mi danas živimo u demokraciji i svi nosimo zasluge za dobre zakone i odgovornost za loše. Pravedno je i dobro da zakoni štite život svakog čovjeka – od začeća do prirodne smrti. I da istodobno osiguravaju društvenu, ekonomsku i svaku drugu potporu ženi, majci toga djeteta. Plenković u sad već pet godina svoje vlasti nije napravio ništa kako bi povećao zaštitu života nerođenoga djeteta i njegove majke. A ima toliko toga što se može odmah napraviti – uvesti obvezno savjetovanje svake trudnice, osiguravanje da svaka trudnica vidi ultrazvučnu

snimku svojega djeteta i čuje otkucaje srca svojega sina ili kćeri, osigurati financijsku potporu i mogućnost ubrzavanja procesa davanja djeteta na posvajanje, kampanje kroz koje se tumači kad život započinje te se predivne slike nerođenoga djeteta pokazuju ljudima... Da, naravno da život onih najranjivijih među nama treba štititi i zakonom. Nadam se da će se to što prije dogoditi. Činjenica da zakon u Hrvatskoj dopušta pobačaj teret je na leđima svih nas, cijeloga našega društva.

Koji su budući planovi udruge „U ime obitelji"? Pripremate li neke nove inicijative?

Da, puno toga radimo i pripremamo. Imamo više aktivnosti vezanih uz Plenkovićevu i HDZ-ovu sramotu – nasilno dodjeljivanje djece na udomljavanje homoseksualnom paru. Ne odustajemo od zalaganja za promjenu izbornoga sustava – mislim da je danas, sa SDSS-om kao jezičcem na vagi Plenkovićeve vlade, jasno koliko je ta promjena nužna, radimo na promociji neradne nedjelje, organizaciji „Hoda za život" u svake godine većem broju gradova, borbi protiv korupcije kroz razotkrivanje brojnih zlouporaba vlasti... Mnogo toga. Stalno imamo pune ruke posla.

Obitelj Mihekovec (privatna arhiva)

PRIKAZ KNJIGE: PAUL GINSBORG, „FAMILY POLITICS: DOMESTIC LIFE, DEVASTATION AND SURVIVAL, 1900-1950“ (NEW HAVEN – LONDON: YALE UNIVERSITY PRESS, 2014.), XVIII + 553 STR.

Autor: Leo Marić[1]

Uobičajeni pogled na obitelj kao temeljnu jedinicu ljudskih društava ima neobično malen odjek u humanističkim znanostima, a osobito povijesnoj znanosti, koja je, uz nekoliko časnih iznimaka, vrlo malo prostora davala povijesti obitelji i obiteljskih politika. Knjiga Paula Ginsborga „Family Politics: Domestic Life, Devastation and Survival“ nastala je upravo s namjerom da tu nepravdu ispravi. Paul Ginsborg britanski je povjesničar židovskoga podrijetla koji je veći dio svojega života proveo kao profesor na talijanskim sveučilištima, a stručnjak je za suvremenu povijest Italije.

Knjiga „Family Politics: Domestic Life, Devastation and Survival“ poredbena je povijest obitelji i obiteljskih politika u burnom 20. stoljeću. Ginsborg je obradio slučajeve sovjetske Rusije, kemalističke Turske, fašističke Italije, frankističke Španjolske i nacional-socijalističke Njemačke. Uz 444 stranice koje se bave navedenim temama i popratne bilješke, knjiga sadržava

[1]mag. hist., A. G. Matoša 24, Vinkovci, leo.maric@protonmail.com

i kazalo osoba i pojmova te statistički esej napisan u suautorstvu s Giambattistom Salinarijem.

Prvo poglavlje, pod naslovom „Revolutionising family life: Russia – 1917-1927“ (str. 1 – 68), obrađuje obiteljsku politiku u početnom razdoblju boljševičke vlasti u Rusiji. Glavni je lik toga poglavlja Aleksandra Kollontaj (1872. – 1952.), teoretičarka marksističkoga feminizma i komunističke revolucije koja je u prvoj boljševičkoj vladi bila na čelu komesarijata za socijalnu skrb i time prva žena u svijetu koja je obnašala dužnost u vladi. Aleksandra Kollontaj bila je oštra kritičarka i ruske tradicionalne proširene obitelji, ali i buržujske nuklearne obitelji kakva je postojala na Zapadu. Odbacivala je koncept romantične ljubavi kao temelja braka i umjesto toga zagovarala „slobodnu ljubav“ i komune, dok je smatrala da bi odgoj djece trebao biti odgovornost šireg društva, a ne roditelja. No, Kollontaj je bila poprilično usamljena u svojim revolucionarnim stajalištima o obiteljskoj politici kada je u pitanju komunistički pokret: pitanje obitelji bilo je slabo zastupljeno u djelima Marxa, Engelsa i njihovih sljedbenika, a radnički pokreti – uključujući i ruske boljševike – bili su gotovo isključivo muški pokreti.

Nakon Oktobarske revolucije 1917. godine, boljševici su započeli s radikalnom preobrazbom ruskoga društva, ali su

u obiteljskoj politici bili skloniji kompromisnim rješenjima nego onima kakve je zagovarala Aleksandra Kollontaj. U rujnu 1918. donijeli su novi obiteljski zakonik koji uvodi ustanovu građanskoga braka uz postojeći crkveni brak, olakšava razvod braka, uvodi se alimentacija, zabranjuje posvajanje djece (posvojena djeca do tada su često korištena kao jeftina radna snaga na selu), ali i potpuno ukida ustanovu nasljedstva. Godine 1920. boljševici su ozakonili pobačaj, a 1922. i dekriminalizirali homoseksualnost. Rana boljševička obiteljska politika bila je, kako Ginsborg tumači, zapravo više liberalna nego socijalistička jer je počivala na osnaženju individualnih prava nauštrb tradicionalne obitelji, ali je istodobno propustila afirmirati novu, socijalističku obitelj kako su ju zamišljale Kollontaj i njezini istomišljenici. Jedini baš socijalistički vid novoga obiteljskoga zakonodavstva uz ukidanje ustanove nasljedstva bilo je naglašavanje državne uloge u odgoju i obrazovanju djece, iako ni po tom pitanju ništa konkretno nije bilo regulirano. Razloga za takvu politiku bilo je nekoliko: boljševici nisu htjeli u tijeku krvavoga građanskoga rata i s nestabilnom vlašću otvarati novu bojišnicu sa seljacima i vjernicima. Osim toga, partijski vrh nije bio raspoložen za pokuse s obiteljskom politikom. I sam je Lenjin, primjerice, bio vrlo kritičan prema konceptu „slobodne ljubavi", pa je u jednom razgovoru s Clarom Zetkin 1920. ovako govorio o tome: „Vi, naravno, znate znamenitu teoriju o tome kako je

u komunističkom društvu zadovoljavanje seksualnih nagona i potrebe za ljubavlju tako jednostavno i obično kao popiti čašu vode. Naša je mladež poludjela za tom teorijom 'čaše vode'. (…) Naravno, nagone treba zadovoljiti. No, bi li normalan čovjek u normalnim uvjetima legao u blato i pio iz lokve? Ili čak iz čaše čiji su rub doticale desetci usni?" (str. 39 – 40)

Boljševički obiteljski zakonik iz 1918. nije polučio ishode kakvima su se nadali njegovi tvorci. Urbani dijelovi SSSR-a 1925. – 1926. imali su višu stopu bračnih razvoda nego Zapadna Europa, no u većini slučajeva inicijatori razvoda bili su muškarci koji su uspješno iskoristili liberalne odredbe novoga obiteljskoga zakona. Istodobno, žene su zbog boljševičkoga radnoga zakonodavstva, koje im je povećalo radnička prava, bile zakinute pri zapošljavanju u industriji, gdje su upravljači favorizirali snažnije i vještije muškarce, koji su ih uz to manje stajali.

Već 1925. godine boljševici su započeli javnu raspravu o novom obiteljskom zakonu, koji je sljedeće godine i donesen. Novi je zakon bio još skloniji kompromisu od staroga te je ublažio neke od njegovih revolucionarnih odredbi, poput one o ukidanju ustanove nasljedstva. No, novi je zakon također izjednačio brak i izvanbračnu zajednicu u pravima i obvezama, uveo alimentaciju za oba supružnika itd.

Pokušaji boljševika da izvrše preobrazbu tradicionalne obitelji i podvrgnu privatnu, obiteljsku sferu onoj javnoj, tj. državi,

naišli su na otpor širom sovjetske Rusije. No najsnažniji je otpor pružen u srednjoazijskim republikama. Na području Kazahstana, Uzbekistana, Kirgistana, Tadžikistana i Turkmenistana, gdje industrijskoga radništva kao temelja boljševičkoga pokreta nije ni bilo, boljševici su ulogu „surogatnih proletera" namijenili muslimanskim ženama, koje su kao potlačenu skupinu u „opresivnom" muslimanskom društvu vidjeli kao novi revolucionarni subjekt koji bi im mogao osigurati određenu društvenu potporu i u tom dalekom dijelu bivšega Ruskoga Imperija. No, kao i muškarci, i žene su pokazivale slab odaziv na boljševičke pozive, pa je patrijarhalna kultura središnje Azije tijekom 1930-ih postala temelj otpora nasilnoj boljševičkoj vlasti, a ženski veo, koji su boljševici htjeli zabraniti, simbol toga otpora.

U drugom poglavlju, „The nest and the nation: family politics in the transition from Ottoman Empire to Turkish Republic, 1908-1938" (str. 69 – 138), kao što mu i naslov kaže, Ginsborg se pozabavio preobrazbom turske obitelji u posljednjem razdoblju Osmanskoga Carstva i početnom razdoblju mlade Turske Republike. To je najslabije poglavlje u knjizi: nerazmjerno velik prostor posvećen je turskoj političkoj povijesti prve polovice 20. stoljeća i armenskom genocidu, dok je istodobno opis turske obitelji osmanskoga razdoblja i njezine mijene u poratnom

dobu ostao na razini priče o muslimanskoj patrijarhalnosti koju je okončao Mustafa Kemal Atatürk. Uz opis promjena u načinu života, oslovljavanju među supružnicima i načinu odijevanja, autor ipak donosi zanimljiv podatak da je Atatürkov građanski zakonik iz 1926., kojim je uređeno i obiteljsko pravo, bio gotovo preslika švicarskoga građanskoga zakonika iz 1912. godine. Iako na prvu može zvučati neobično da je Turska Republika već 1926. uvela obiteljske odnose kakvi su tek nepunih 14 godina ranije ozakonjeni u „naprednoj" Švicarskoj Konfederaciji, Ginsborg objašnjava da su multietnički karakter švicarske države i paternalistički odnos prema ženama svojstveni švicarskoj političkoj kulturi (žene su u Švicarskoj dobile biračko pravo tek 1971. godine) vrlo vjerojatno bili ključni razlozi zašto se kemalistički režim u Ankari odlučio slijediti primjer te alpske države.

Kemalistička je Turska značajno poboljšala položaj žena, ali je muškarcima ostavila ključnu ulogu u obiteljskom i javnom životu. Ginsburg tu Atatürkovu politiku naziva emancipatorskim paternalizmom. Za razliku od boljševika koji su prezirali i rusku tradicionalnu i zapadnu buržujsku obitelj, kemalisti su upravo željeli u Tursku preslikati zapadni model obitelji: ukinuti poligamiju, zamijeniti proširenu obitelj s malom, nuklearnom obitelji i ukloniti sve religijske utjecaje iz ustanove braka. Takva nova turska obitelj trebala je poslužiti kao „gnijezdo" koje bi bilo u središtu nove turske nacije.

No, ni kemalističke reforme nisu bile provođene bez otpora. Izvan Istanbula, Ankare i sredozemnih pokrajina Turske nova obiteljska politika nije imala gotovo nikakvoga utjecaja. U ruralnim krajevima Anatolije još se nekoliko desetljeća zadržao islamski vjerski brak i tradicionalna obitelj. Jedan je američki antropolog, kako prenosi Ginsborg, u svojim istraživanjima u anatolskim selima 1949. – 1950. otkrio da tamo još ni tada građanski brak nije imao gotovo nikakvu važnost, bio je smatran komadom beznačajnoga papira, a seljani su stupali isključivo u vjerske brakove, iako su ovi već više od dva desetljeća bili izvan zakona.

Poglavlje „Fascism and family" (str. 139 – 225) odličan je pregled povijesti fašističke obiteljske politike, a u njemu je vidljivo Ginsborgovo dobro snalaženje na „domaćem terenu" talijanske suvremene povijesti. U prvom dijelu poglavlja autor se pozabavio usporednim prikazom privatne obiteljske povijesti i stavova o obiteljskoj politici fašističkoga vođe Benita Mussolinija, Filippa Tomassa Marinettija, futurističkoga pjesnika i mislioca koji je ostvario velik utjecaj na rani fašizam, i Antonija Gramscija, komunističkoga ideologa i vođe Talijanske komunističke partije tijekom 1920-ih. Rani je fašizam, primjećuje Ginsborg, bio mnogo manje sklon konzervativnoj obiteljskoj politici svojstvenoj desnim političkim pokretima nego što je to bio slučaj

s Gramscijem i talijanskim komunistima. Dok su rani fašisti naglašavali muževnost, odobravali seksualni permisivizam, pretpostavljali državno-nacionalnu misiju privatnosti obiteljskoga doma, Gramsci je u svojim spisima obitelj opisao kao „organ moralnoga života" i zagovarao da obitelj i roditelji, a ne država, trebaju imati središnju ulogu u odgoju djece. Ukidanje privatnoga vlasništva i stvaranje besklasnoga društva trebalo je, prema Gramscijevom mišljenju, biti sredstvo jačanja obitelji, a ne put do njezina uništenja. Međutim, po dolasku na vlast, fašisti su odustali od mnogih načela pod kojima se njihova borba vodila između 1919. i 1922. pa su vrlo brzo sklopili savezništvo s liberalno-konzervativnim građanstvom i Katoličkom Crkvom te, posljedično, i prihvatili većinu elemenata katoličke konzervativne vizije obitelji. Fašisti su novi građanski zakonik, koji je regulirao i obiteljske odnose, donijeli tek 1942. godine, a sve do tada (dakle čitavih 20 godina fašističke vlasti) na snazi je i dalje bio građanski zakonik iz 1865. godine. Stoga su u fašističkoj Italiji sve do njezina kraha 1943., odnosno 1945. godine, u javnom diskursu zapravo supostojala dva bitno različita pogleda na obitelj, na „novoga muškarca" i na „novu ženu": modernistički, koji je potjecao iz rane fašističke ideologije i futurizma, te tradicionalistički. Ta ideološka dvojnost i, zapravo, nezainteresiranost vlasti da se ozbiljnije pozabavi obiteljskom politikom, za ishod su imali da su pokušaji re-ruralizacije Italije i borba za populacijski rast

završili neuspjehom.

Sljedeće poglavlje, „Family and family life in the Spanish Republic and the Civil War, 1931–1950“ (str. 226 – 311), bavi se poviješću obitelji u Drugoj Španjolskoj Republici (1931. – 1939.) i početnom razdoblju Španjolske Države (1939. – 1950.). Španjolski je republikanski ustav proglasio jednakost žena i muškaraca, uveo mogućnost razvoda braka, ali i ostavio na obitelji odgovornost i dužnost odgoja djece. U sljedećem je razdoblju Španjolska Republika donijela posebne zakone o razvodu i građanskom braku, dok je istodobno muškarcima zakonski dala pravo da odlučuju o zapošljavanju svojih supruga, da upravljaju njihovom imovinom i da ih, općenito, zastupaju u svim ekonomskim pitanjima. Glavni je neprijatelj Republike u njezinom ranom razdoblju, prema Ginsborgu, bila Katolička Crkva u Španjolskoj, koja je propitivala rušenje tradicionalne obitelji od strane liberalne i marksističke politike, kako je to tumačila enciklika pape Pija XI. Casti Connubii iz 1930. godine.

Republikanski blok u Španjolskoj, ipak, ni unutar samoga sebe nije bio jedinstven u odnosu prema obitelji. Uz lijevo-liberalni mainstream, koji je stajao iza sekularističke politike koja je donijela novi španjolski ustav i zakone o braku, Španjolsku su Republiku podupirali i komunisti, koji su zagovarali obiteljsku politiku nalik na onu sovjetske Rusije, anarhisti na jugu zemlje, koji su zagovarali „slobodnu ljubav“, anarho-feministice okupljene oko pokreta Mujeres Libres, koje su povezivale borbu za rušenje kapitalizma s borbom za

žensku emancipaciju, ali i konzervativni katalonski regionalisti, koji su htjeli očuvati katalonsku tradicionalnu proširenu obitelj i vidjeli ju kao model na temelju kojega bi se trebali razvijati industrijski odnosi u budućoj Kataloniji i Španjolskoj. S druge strane, ni neprijatelji Republike, koji će se kroz španjolski građanski rat (1936. – 1939.) ujediniti oko generala Francisca Franca u nacionalistički pokret i izaći kao pobjednici iz rata, nisu gajili jedinstvena stajališta o obiteljskoj politici. Španjolska konfederacija autonomne desnice (CEDA), masovni nacionalno-katolički pokret, zagovarao je jednakost žena pred zakonom, ali i prvenstvo muškaraca unutar obitelji. Jose Antonio Primo de Rivera, vođa i ideolog Falange, pokreta bliskoga fašističkim idejama, isticao je razlike između muškaraca i žena, ali također nije vjerovao u žensku inferiornost. Primo de Rivera u jednom je svojem govoru rekao: „Mi nismo feministi. Ne vjerujemo da je način kako treba poštovati žene tako da ih skrećemo s njihove veličanstvene sudbine i dajemo im uloge muškaraca. Muškarac je bujica egoizma; žena gotovo uvijek prihvaća život pokornosti, služenja i odricanja“ (str. 276).

Po okončanju građanskoga rata i uspostavi Francove vlasti, nova je obiteljska politika bila utemeljena na katoličkom učenju, a eksperimenti iz republikanskoga razdoblja ukinuti su. Žene su uživale zakonsku ravnopravnost, a one zaposlene u javnom sektoru imale su i pravo na posebnu naknadu u slučaju da napuste posao kako bi se posvetile majčinstvu.

U petom poglavlju, naslovljenom „The greater world and the smaller one: the politics of the family in Germany, 1918–1945“ (str. 312 – 396), Ginsborg si je uzeo za zadatak analizirati obiteljske politike u Weimarskoj Republici i Trećem Reichu. Njemačka je u 20. stoljeće ušla kao izrazito industrijalizirana i urbanizirana zemlja. Njezina je tradicionalna proširena obitelj, das ganze Haus, obitelj s kojom su živjeli sluge i članovi šire obitelji, a u kojoj je upravljao Hausvater, još u drugoj polovici 19. stoljeća većinom iščeznula iz njemačkoga društvenoga krajobraza. Pretrpani gradovi i nuklearne obitelji u nastanku nisu mogli pružiti društvenu sigurnost svojim članovima kao velike obitelji koje su ovi ostavili iza sebe na selu. Razorni svjetski rat u kojem je Njemačka izgubila, a koji je odnio 1,7 milijuna života njemačkih vojnika, dodatno je i utjecao na obiteljske prilike u zemlji: djeca su izgubila očeve, žene su izgubile muževe, poremetila se spolna struktura u društvu.

Weimarski ustav, iako su u njegovom donošenju presudnu ulogu imali socijaldemokrati, bio je iznenađujuće pozitivno orijentiran prema obitelji: obitelj je proglašena najvažnijom jedinicom društva i stavljena je pod posebnu državnu zaštitu, roditeljima je ostavljena odgovornost za odgoj djece, a iako je proglašena ravnopravnost žena i muškaraca, ona nije provođena kroz instrumente pozitivne diskriminacije. Socijaldemokratske

vlade započele su projekte izgradnje kuća i stanova za radničke obitelji, a iz sredstava državnoga proračuna i vlastite zaklade obilno su pomagale radničke obitelji u potrebi. No, ništa od toga, čini se, nije imalo učinka u većim gradovima. Berlin je 1920-ih bio grad s najnižim prirodnim priraštajem i najvišom stopom razvoda u svijetu, a za Nijemce iz pokrajine bio je sinonim razvrata i dekadencije. Većina radničkih obitelji u Berlinu živjela je u neljudskim uvjetima: u iznimno malenim stanovima, bez zadovoljenih osnovnih higijenskih standarda, često i pothranjeni. Velika gospodarska kriza i nezaposlenost samo su donijeli dodatne probleme radničkim obiteljima u Njemačkoj.

U takvoj situaciji Nacional-socijalistička njemačka radnička stranka (NSDAP) početkom 1933. preuzima vlast u zemlji i započinje s preobrazbom njemačkoga društva, pa i obitelji.
Nacional-socijalisti isticali su razlike između žena i muškaraca iz kojih su proizlazile i različite rodne uloge. Središnju je ulogu u njihovu razumijevanju obiteljske, kao i socijalne politike općenito, imao koncept narodne zajednice (njem. Volksgemeinschaft). Narodna je zajednica organska zajednica utemeljena na zajedničkom etničkom podrijetlu, ona je zapravo velika obitelj. Kako bi se njemačka narodna zajednica oporavila od poraza i ljudskih gubitaka u velikom ratu, svaka je njemačka obitelj – tvrdili su nacional-socijalisti – bila dužna raditi na stvaranju što više djece. Reproduktivnim ciljevima bila je prilagođena i

obiteljska politika: pobačaj je bio zabranjen, osim u iznimnim slučajevima, ali je razvod bio omogućen u slučaju „preuranjene neplodnosti“ ili u slučaju da supružnici već duže vrijeme ne žive zajedno.

Nasuprot „arijskih“ obitelji koje su uživale posebnu državnu potporu, obitelji koje nisu pripadale „arijskoj rasi“ (tj. židovske obitelji) i rasno miješane obitelji bile su žrtve pravne diskriminacije. Mnogo njih bilo je primorano napustiti zemlju, a neki su i poginuli tijekom Drugoga svjetskoga rata.

Poput turskih nacionalista i talijanskih fašista, i nacional-socijalisti su naglašavali prvenstvo nacionalnih interesa nad obiteljskima. Mlade se kroz razne organizacije poput Hitlerjugenda poticalo na to da se osamostaljuju od obitelji i da više vremena posvećuju javnim poslovima nego obiteljskima. Žene, koje su prethodno bile posve isključene iz javnoga života, u nacional-socijalističkom poretku dobile su priliku da djelovanjem kroz ženske organizacije NSDAP budu aktivni dio politike, pa i da kroz putovanja u sklopu tih organizacija prvi put izađu iz svojega sela. Osim toga, država je započela s davanjem povoljnih kredita mladim obiteljima, aktivno je radila na suzbijanju smrtnosti novorođenčadi i zaštiti majčinstva, kao i kažnjavanju pobačaja. Sve to, ipak, nije pomoglo da se održi pozitivan prirodni priraštaj, koji je nakon 1936. opet počeo stagnirati, a broj obitelji s mnogo djece između 1933. i 1941. čak

je i opao u odnosu na prethodno razdoblje.

U posljednjem poglavlju, „Stalinism and Soviet families, 1927–1945“ (str. 397 – 434), Ginsborg se vraća boljševičkoj obiteljskoj politici, obrađujući veći dio Staljinove vladavine. Početno je razdoblje Staljinove vladavine obilježio prekid s Novom ekonomskom politikom (NEP) i nasilna kolektivizacija na selu. Tradicionalna ruska seoska općina (rus. община, мир) ukinuta je, a osnovani su kolhozi i sovhozi kao oblici državnih farmi. Bogati seljaci, kulaci, proglašeni su klasnim neprijateljem i slani u sibirsko izgnanstvo koje je većinom završavalo smrću. Te su preobrazbe ruskoga sela početkom 1930-ih dovele do velike gladi, što je rezultiralo smrću nekoliko milijuna ljudi. Istodobno, život u komunama, koji su radikalniji komunistički ideolozi i ranije zagovarali, postao je sve raširenij, ali ne zbog idealizma nego nužnosti: nedostatak prostora u velikim gradovima natjerao je obitelji da dijele svoj dom s drugim obiteljima i neznancima.

U drugoj polovici 1930-ih Staljin je pokušao „normalizirati“ život za obitelji u Rusiji. Novim obiteljskim zakonom iz 1936. zabranjen je pobačaj i otežan razvod braka, a obitelji s više djece dobile su pravo na posebnu naknadu. No, kao i prethodni boljševički obiteljski zakoni, i ovaj je bio hibridni u svojim namjerama: istim je zakonom također uvedena novčana kazna za neplaćanje alimentacije i osnažen je položaj žena u

braku. Staljin je bio svjestan važnosti žena za odgoj mladih naraštaja u sovjetskoj Rusiji pa je aktivno podupirao ne samo njihovu emancipaciju u obitelji nego i njihovo školovanje za upravljačke položaje. Već 1934. godine čak 6000 žena bilo je na čelu sovjetskih kolhoza.

Nova stradanja ruskoga pučanstva, osobito muškaraca, tijekom Drugoga svjetskoga rata ponukali su Staljina i boljševičku vlast da 1944. donesu novi obiteljski zakon. Taj je zakon za cilj imao odgovoriti na posljedice ratnoga stradanja i potaknuti demografski rast: povećane su obiteljske naknade za više djece, a njih su od tada mogle dobivati i neudane žene. Osim toga, ukinut je jednaki status braka i izvanbračne zajednice, što je bilo uvedeno liberalnim zakonom iz 1926. godine, dok je još više otežan razvod, o čemu su od tada odlučivali sudovi.

Knjiga „Family Politics: Domestic Life, Devastation and Survival, 1900–1950“ bez sumnje je vrijedan primjer poredbene povijesti obitelji i obiteljskih politika i, uzevši u obzir slabu historiografsku produkciju o toj temi, njezinu pojavu možemo samo pozdraviti. Nemoguće je, ipak, ne primijetiti dva velika nedostatka Ginsborgova pristupa povijesti obitelji. Prvo, knjiga posve propušta osvrnuti se na jednako velike i važne preobrazbe kroz koje je europska obitelj prolazila u prvoj polovici 20. stoljeću u liberalnim državama poput Francuske i Velike Britanije.

Uključivanjem tih nacionalnih slučajeva u poredbenu povijest obitelji značajno bi se doprinijelo cjelovitijem sagledavanju položaja obitelji u 20. stoljeću. Drugo, odabirom tematskoga opsega, ali i pri predstavljanju činjenica i iznošenju vlastitih zaključaka, teško je oteti se dojmu da autor temi nije pristupio sine ira et studio, već da je rad opteretio svojim ideološkim nagnućima. Da je bilo drukčije, mnogi aspekti ove prevažne teme, možda, ne bi ostali nevidljivi.

RAZGOVOR S DUBRAVKOM HRABAR

Razgovarao: Marko Paradžik[1]

Dubravka Hrabar rođena je 31. srpnja 1956. godine u Trogiru. Završila je Klasičnu gimnaziju u Zagrebu, a diplomirala na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1979. godine. Na poslijediplomskom studiju iz međunarodnoga javnoga i privatnoga prava i međunarodnih odnosa na Pravnom fakultetu u Zagrebu magistrirala je 1986., s radom „Oblik oporuke u međunarodnom privatnom pravu". Bila je sudački pripravnik, a od 1980. zaposlena je na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Doktorsku disertaciju „Prava djece u porodičnim odnosima" obranila je na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1991. godine. Na

[1]mag. iur., Dom hrvatskih veterana, Park stara Trešnjevka, 4, Zagreb, theodoraspara@gmail.com

Katedri za obiteljsko pravo zaposlena je od 1987. godine (asistent 1987., docent 1992., izvanredni profesor 1997., redoviti profesor 2001., redoviti profesor u trajnom zvanju 2007.).

Bila je predstojnica Zavoda za građanskopravne znanosti i obiteljsko pravo od 2001. godine, a od 1998. godine predstojnica je Katedre za obiteljsko pravo.

Od 2005. do 2009. godine predsjednica je, a od 2009. do 2013. članica Matičnoga odbora za društvene znanosti – polje prava Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa. Od 2009. do 2012. predsjednica je Nacionalnoga povjerenstva za medicinsku oplodnju Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi (Ministarstva zdravlja). Dekanica je Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, akad. god. 2015./16. i 2016./17.

Sudjelovala je i vodila desetak projekata različitih ministarstva, Pravnoga fakulteta, sveučilišta i UNICEF-a. Bila je članicom i/ili voditeljicom radnih skupina različitih ministarstava za izradu više zakonskih prijedloga i propisa (Obiteljski zakon, medicinski zakoni, Zakon o pravobranitelju za djecu, Etički kodeks istraživanja s djecom, za ocjenu programa spolnoga odgoja u školama, zakona za primjenu Haške konvencije o otmici djece, izmjena Kaznenoga zakona, izmjena Zakona o suzbijanju diskriminacije itd.), u jednom mandatu članica Vijeća za djecu pri Državnom zavodu za zaštitu materinstva, djece i mladeži, u tri navrata članica delegacije RH za obranu izvješća o pravima

djeteta (te glavni stručnjak u izradi Prvoga izvješća o stanju prava djece u RH) pri Odboru za prava djeteta u Ženevi, članica Povjerenstva za etiku i deontologiju Zbora liječnika Hrvatske te nekoliko Vladinih radnih skupina (za izradu nacionalnoga programa za Rome, za zaštitu djece i mladeži od štetnoga utjecaja medija itd.).

Tijekom znanstvene karijere boravila je na usavršavanju na London School of Economics, Asser Institute – Haag (Nizozemska), Ludwig-Maximilians-Universität München (Njemačka).

Godine 2000. izabrana je za stalnu vanjsku znanstvenu savjetnicu Ustavnoga suda Republike Hrvatske. Uz to, vanjska je suradnica Hrvatskoga leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža" za pravna izdanja te urednica struke „obiteljsko pravo". Dobitnica je nagrade za životno djelo za promicanje prava djeteta Vlade RH 2005. godine.

Objavila je više od 120 radova – znanstvenih i stručnih, kako u domaćim tako i stranim publikacijama. Sudjelovala je na gotovo 70 međunarodnih i domaćih znanstvenih i stručnih skupova s vlastitim priopćenjima, utječući tako na rasvjetljavanje aktualnih pravnih problema i njihovo rješavanje na razini jurisprudencije i legislative.

Od 2004. do 2012. godine glavna je urednica „Zbornika Pravnog fakulteta u Zagrebu".

Bila je članica uredništva nekoliko znanstvenih i stručnih časopisa te članica nekoliko svjetskih i domaćih strukovnih udruženja. Od 2000. godine članica je Akademije pravnih znanosti Hrvatske. Također, članica je Etičkoga povjerenstva u izborima zastupnika u Hrvatski sabor (2020.) i članica Iustitia et Pax (2019.).

U poslijediplomskoj nastavi bila je voditeljica dvaju poslijediplomskih studija i predavačica na nekoliko njih na Pravnom fakultetu u Zagrebu i drugim sastavnicama Sveučilišta, te u inozemstvu (Ljubljana, Sarajevo, Potchefstroom University). Osnivačica je i voditeljica sveučilišnoga interdisciplinarnog poslijediplomskog studija „Prava djece" na Sveučilištu u Zagrebu (2011.).

U dodiplomskoj nastavi na matičnome fakultetu predaje na osam kolegija te kao nastavnica sudjeluje na jednom izbornom predmetu na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bila je mentorica za izradu sedam magistarskih radova i pet doktorskih disertacija.

Govori i piše njemačkim, engleskim, francuskim i talijanskim jezikom te poznaje starogrčki i latinski jezik.

Udana je i majka dvoje odrasle djece.

Postoji li faktična razlika u pojmu obitelj i pojmu brak te bi li to bilo dobro pravno regulirati u Obiteljskom zakonu?

Pojmovi obitelj i brak pravno su različiti pojmovi. Brak je pravna osnova na kojoj se gradi obitelj, no jednako tako obitelj može nastati i zasnivanjem izvanbračne zajednice. Od prvih međunarodnih ugovora kojima su na općenitoj razini uređeni brak i obitelj, odnosno njihovo zasnivanje, pa sve do novijih europskih dokumenata, razlikuje se pravo na osnivanje obitelji od prava na sklapanje braka. Dakle, riječ je o dvama pravima, a nacionalni pravni sustavi odlučuju kojim će mjerama i kroz koje propise detaljnije urediti obitelj, odnosno brak. Od pravnoga uređenja valja razlikovati naše privatno razmišljanje utemeljeno na emocijama o tome koga sve smatramo članom obitelji. Valja napomenuti da u hrvatskoj lingvistici, ali i u pravnome rječniku, postoje u vezi s ovim pitanjem dva opet različita pojma, a to su obitelj i porodica. Ovo posljednje predstavlja u srodstvu utemeljeno poimanje, poznato još kao svojta, rodbina i sl. I povijesno gledajući, porodice su bile širi pojam i obilježile su povijest i politiku raznih naroda.

Kad smo u području obiteljskoga prava, onda moramo znati da je definicija obitelji poželjan, iako vrlo riskantan pothvat. Obitelj je teško definirati izvan notornih odnosa kao što su majka – otac – dijete (djeca). Mnoštvo je različitih mogućnosti, odnosno osoba koje bi sve mogle tvoriti obitelj. Čini se da je najvažniji kriterij zajedničkoga obitavanja (otud i riječ: obitelj) osoba koje

su povezane nekom pravnom osnovom, a najčešće je to srodstvo. Zašto je katkad teško definirati obitelj? Dat ću primjer: majka koja stanuje s kćeri i zetom obitelj su jer su povezani srodstvom (krvnim i tazbinskim) i žive zajedno. No druga kći te iste majke koja ne živi s njima pravno ne bi bila obitelj. Razlozi zbog kojih bi bilo dobro definirati obitelj jesu učinci i zaštita koju joj obiteljsko pravo pruža. Međutim, postavlja se pitanje možemo li pripadati dvama ili više obitelji? Onoj s roditeljima, onoj s bračnim drugovima, braći i sestrama s kojima više ne živimo … Tu nastaje emocionalno ranjiva situacija, jer mi pod pojmom obitelji uobičajeno smatramo sve osobe koje su nam bliske i koje volimo. Nerijetko se čuje da se u nabrajanju članova obitelji spominju i kućni ljubimci, a da i žena i muž koji nemaju djece ili su ih djeca napustila jesu obitelj. Kad bi, pravno gledajući, tomu bilo tako, onda bismo imali istoznačnicu pojma brak i obitelj. Pravo se ne može stvarati na osnovi želja i osjećaja. Stoga je važno razlikovati pravnu definiciju od „emocionalne“, kako glede pravnih učinaka tako i u odnosu na našu psihičku stabilnost. Naime, svatko voli imati obitelj, to je prirodna potreba i možemo se osjećati itekako pogođenima kad pravno svojom obitelji ne bismo smatrali onoga koga volimo. Međutim, to ne može biti pravni „ključ“, jer u pojedinoj će situaciji dovesti do proturječja, pa tako primjera radi svojom obitelji ne bih smatrala sestru s kojom ne živim, a s kojom sam u sudskom sporu, a drugu sestru s kojom isto tako

ne živim, ali se slažem, smatrala bih obitelji. Uvjerena sam da osnovni kriterij mora biti zajedničko obitavanje i/ili srodstvo. Kad postavljate pitanje o poželjnosti pravne regulative, podsjećam da su se prije tri godine kad je nacrt novoga Obiteljskoga zakona došao pred Vladu RH našli kvazi-moralisti koji su napadali prijedlog radne skupine koji je određivao da obitelj čine majka, otac i djeca, roditelj koji s djetetom ne živi te drugi srodnici koji zajedno žive, spominjući tragične slučajeve bračnog para koji je izgubio dijete i sličnih slučajeva. Međunarodni dokumenti kad govore o obitelji uvijek spominju djecu. Bez djece nema obitelji. U Obiteljskom zakonu obitelj se spominje nebrojeno puta, a na kraju ne znamo tko čini obitelj. Moj je dojam da su različiti liberalni lobiji „minirali" takav nacrt iz želje da se istospolno orijentiranim osobama prizna pravo na zasnivanje obitelji (bez obzira na to što ne mogu imati zajedničku djecu). Smatram neozbiljnim i nekonzistentnim da različiti drugi zakoni navode definiciju obitelji, odnosno tko se sve smatra članom obitelji – za primjenu toga zakona, a obiteljsko zakonodavstvo od toga bježi.

Je li SDP-ova vlast željela uvesti pojam homoseksualnoga braka u Obiteljski zakon?

Da, to je točno. Spriječio ih je referendum kojim je promijenjen Ustav RH i kojim je brak definiran kao životna zajednica žene i

muškarca.

Možete li ukratko nabrojiti koje sve mane ima Obiteljski zakon donesen u vrijeme SDP-ove vlasti?

Riječ je o izrazito lošemu zakonu, kako u sadržajnome smislu tako i u nomotehničkom. On je preobiman, loše sistematiziran, protuustavan, nelogičan, nejasan, kompliciran, nedosljedan, proturječan samome sebi, nepravedan. Nažalost, on je pokazao sav jad „revolucionarnih" ideja koje nemaju svoj temelj u razumijevanju kulture, pa i pravne, hrvatskoga društva, njezine tradicije i običaja, već je postao konglomerat različitih tobože europskih ideja. Obiteljska su zakonodavstva vrlo specifična za svaku pojedinu zemlju i to je razlog što se o obiteljskome zakonodavstvu ne pregovara prilikom ulaska u članstvo Europske unije. Dakako, postoje pravni instituti koji su istovjetni ili slični, no u mnogome postoje pojedinosti koje razlikuju sjever i jug, istok i zapad Europe, pa tako i svijeta. Zbog činjenice njegove protuustavnosti i eklatantnoga kršenja vladavine prava, ovaj je Zakon na ocjeni ustavnosti kod Ustavnoga suda, pa valja pričekati kakva će biti njegova odluka. Moram kazati da ovako loš zakon nisam susrela u svojoj dugogodišnjoj praksi.

Jesu li vam poznate poteškoće primjene u praksi s potonjim zakonom i kako su generalno suci reagirali na taj zakon?

Kad se prvi put susretnete s ovim Zakonom, bilo da ste student prava, sudac, odvjetnik, socijalni radnik, jedino je pitanje: „Tko je ovdje lud?“ Kroz ovih gotovo pet godina nisam čula ni od jedne osobe pohvalu na račun Zakona. Naši se studenti užasavaju nemogućnosti da ga dokuče, suci se pokušavaju dovinuti kako da ga na dopustiv način zaobiđu, odvjetnici ga smatraju štetnim, a socijalni radnici neprihvatljivim. Dakako, postoje odredbe, a to su većinom one preuzete iz ranijeg Zakona koje se nisu mijenjale i u tom dijelu stojimo koliko-toliko na „čvrstim nogama“. Koliko mi je poznato iz neposrednih kontakata sa sucima, oni priželjkuju donošenje novoga zakona koji će biti jasan, koji ne će neprestano upućivati s odredbe na odredbu, koji će doista štititi interese djece, koji će riješiti neke dvojbe imovinskopravnih odnosa u braku, koji će riješiti pravne praznine, omogućiti učinkovito sudovanje. Vrlo su često praktičari suočeni s rješenjima koja su upravo suprotna onome u što se zakonopisac „zaklinjao“. Naime, sve je vrvjelo od „zaštite interesa djece“ i njegove suvremenosti, da bismo imali zakonske odredbe koje otežavaju pristup sudu, koje omogućavaju dugotrajne postupke prvo pred centrom za socijalnu skrb, a potom na sudu, osobito kad je riječ o roditeljskim pravima u odnosu na bitne odluke o djetetu, odvjetnici često pribjegavaju podnošenju privremenih mjera kako bi zaštitili svoje stranke pa time opterećuju sudove, Zakon nepotrebno

apriorno ne vjeruje roditeljima, pa bili oni i suglasni oko nečega (primjerice raspolaganja dječjom ušteđevinom). Najlošija je, a iz temelja nanovo uređena, roditeljska skrb. Upravo je bolno kako Zakon favorizira samostalnu roditeljsku skrb čim nema dogovora roditelja oko djeteta. Time je najviše naštetio djeci koja gube drugoga roditelja iz prisutnosti u svojemu životu, a najčešće su to očevi.

Valja spomenuti i jednu pogubnu novinu, a to je zabrana potpunoga lišenja poslovne sposobnosti. Ideja da se time štite osobe od, ja bih to nazvala „lažnog očuvanja njihova dostojanstva“ dovela je do sasvim suprotnih posljedica – osoba koja je teško dementna itekako je izložena riskantnim potezima koji njoj ili njezinoj imovini mogu naštetiti. Suci su se tome dovinuli pa ne donose rješenje kojim navode da se osobu potpuno lišava poslovne sposobnosti, već je lišavaju po principu: 1 + 1 + 1 + 1 = sve. Usto, primjerice, zbog loše zakonske stilizacije u pretpostavkama za lišenje poslovne sposobnosti ne biste mogli lišiti poslovne sposobnosti osobu koja zbog duševne bolesti ugrožava svoje susjede ili kolege na poslu.

Je li otac s majkom u problematici skrbi nad djetetom u ravnopravnom položaju u praksi i zakonu?

Promatrano kroz prizmu zakona, žena i muškarac ravnopravni

su u svemu, pa tako i kao roditelji u roditeljskoj skrbi. Međutim, kako sam spomenula, očevi mahom prolaze lošije jer u pravilu osobito kod sasvim male djece pristaju na to da dijete živi s majkom, a ako se ne usuglase s nekom njezinom idejom, sud majci dosuđuje samostalnu roditeljsku skrb. Možemo zamisliti situaciju kad bi jedan roditelj htio djetetu operirati klempave uši, a drugi smatra da to nije potrebno. Njegovo protivljenje izbacit će ga iz orbite donošenja odluke o zdravlju djeteta.

Možete li ukratko nabrojiti koje ste Vi izmjene Obiteljskoga zakona predlagali?

Radna je skupina kao predložak imala Obiteljski zakon iz 2003. s njegovim kasnijim manjim izmjenama 2007. godine, jer su ga svi praktičari, na temelju anketa koje je relevantno ministarstvo provelo 2010. godine, smatrali dobrim. Mi smo ga htjeli malo osuvremeniti pa smo tako primjerice predvidjeli obvezu davanja izjave pred javnim bilježnikom o postojanju i prestanku izvanbračne zajednice kako se njezini učinci ne bi protegli i na one koji to ne žele, modificirali smo roditeljsku skrb dajući jednake mogućnosti oboma roditeljima, osuvremenili smo u jednom dijelu odredbe o podrijetlu djeteta u slučaju medicinski potpomognute oplodnje, revidirali smo mjere za zaštitu maloljetne djece u skladu sa zahtjevima psihologa i socijalnih

pedagoga, promijenili smo neke odredbe o uzdržavanju i osuvremenili imovinske odnose bračnih drugova. Mnogo je toga napravljeno, stručno i argumentirano. Za svaku odredbu napisali smo valjano obrazloženje zašto ona mora glasiti upravo tako kako glasi.

Je li usvajanje Istanbulske konvencije doprinijelo sprječavanju nasilja nad ženama i je li u toj konvenciji prisutna rodna ideologija?

Istanbulska konvencija prema mojem je mišljenju suvišak u našemu pravnom prostoru i ona je sredstvo za širenje rodne ideologije. Sve kad se u mnoštvu odredaba ne bi ni spominjala rodna ideologija, Konvencija bi imala malen učinak. Rodna je ideologija prisutna, štoviše, to je prvi europski dokument koji spominje pojam rodnoga, a doista ne vidim smisla da se primjerice u dokumentu koji se bavi nasiljem nad ženama i u obitelji spominje potreba iskorjenjivanja kulturnih običaja i tradicija koji počivaju na „stereotipnim rodnim ulogama". Vjerujem da je dostatno postaviti si pitanje zašto bismo na tragu Istanbulske konvencije trebali ukinuti našu baštinu u čijim su običajima strogo odvojene ženska i muška uloga (primjerice hvarska uskršnja procesija u kojoj ne sudjeluju žene ili narodna kola s muško-ženskim ulogama i sl.). Riječ je o kulturnome identitetu hrvatskoga naroda koji bi valjda u skladu s idejom

Konvencije trebalo zamijeniti s nečim drugim. Isto tako, Konvencija obvezuje države na pouku o rodnoj ideologiji na svim razinama obrazovanja i izvan obrazovnoga sustava (spominje sportska, kulturna i slična okruženja, medije, slobodno vrijeme). Dakako, nepotrebno je spominjati da je glede školskoga odgoja djece ovakav izričaj suprotan nekolicini međunarodnih (pa i europskih) ugovora koji roditeljima jamče pravo da od države traže da njihovoj djeci osigura obrazovanje u skladu s roditeljskim vjerskim, filozofskim i pedagoškim uvjerenjima.

Sve ono što služi iskorjenjivanju ili barem smanjenju nasilja nad ženama i u obitelji, postojalo je i postoji u hrvatskom zakonodavstvu. Pitanje je samo primjene propisa, usklađivanja sudske prakse, promptnoga i preventivnoga reagiranja. Držim da je nepotrebno isticati koliko je bilo koji oblik nasilja, bilo koga prema bilo kome – neprihvatljiv i za osudu. No često se u našemu političkom i širem društvenom prostoru nađe tema na kojoj se grade bodovi, uz obećanja kako će sve jednoga dana biti bolje i drukčije. Stručno gledajući, treba napraviti preduvjete da nasilja bude što manje, da bude društveno neprihvatljivo i osuđeno, a ne da nestručne osobe s javne scene pune medije svojim izjavama i diktiraju javne politike. Stvarne podatke o količini nasilja nad ženama nisam popratila od donošenja Istanbulske konvencije, no dojam je da ono nije smanjeno, naprotiv, čini se da je nasilja još više. Tomu su vjerojatno uzroci ne to što je Konvencija

ratificirana, već što se ne bavimo uzrocima nasilja. Koliko smo mogli svojedobno pročitati neke podatke u susjednim zemljama, ta se brojka nije smanjila usvajanjem Istanbulske konvencije. Ako je vjerovati podatcima koje iznose neki mediji, osim što je u sigurnim kućama sve manje mjesta, tijekom 2019. godine ubijeno je 13 žena, pet više nego 2018. Vjerojatno je i broj nasilja nad ženama i u obitelji koji ne završi smrću isto tako u porastu. Zamjeram što Istanbulska konvencija pretjerano proširuje utjecaj nevladinih organizacija i udruga civilnoga društva u odnosu na ulogu države, kojoj pak nameće odgovornost za nečinjenje i propuste, čime se stvara paralelni sustav.

Kakva je kod nas praksa u procesu posvajanja djeteta i jeste li za to da dijete posvajaju istospolni parovi?

Posvojenje djeteta vrlo je human institut kojim se zbrinjava dijete bez ikakve ili odgovarajuće skrbi bioloških roditelja. Već godinama svjedočimo gomilanju predmeta/zahtjeva za posvojenje, pritisku potencijalnih posvojitelja i istodobno velikom broju djece koja ne odrastaju u obitelji mame i tate, već u domovima za djecu, u dječjim SOS selima i udomiteljskim obiteljima. Već godinama imamo između šest i devet parova koji žele posvojiti dijete, no sustav im to onemogućuje. Viđenja rješenja problema su različita, a osobno držim da bi nadležno ministarstvo trebalo dati jasan

nalog da se predmeti riješe ili adaktiraju. Jer vrijeme neumitno prolazi, djeca odrastajući izvan obitelji sve su manje zanimljiva da budu posvojena i tako osuđena na djetinjstvo bez majke i oca. Osobno sam protiv toga da dijete posvajaju istospolni parovi i u tome nisam usamljena. Naprotiv, mnogi tako razmišljaju. Štoviše, mišljenja sam da svako dijete prirodno treba odrastati uz majku i oca, roditelje s kojima će se identificirati po biološkoj, a ne rodnoj pripadnosti, jer svatko od nas nešto je naučio i dobio od oca, a nešto od majke. Svatko od njih ima svoju prirodnu ulogu u razvoju djeteta. Držim da nije korektno govoriti o tome da u Hrvatskoj još nije sazrelo vrijeme za to da istospolni parovi posvajaju djecu i da djeca „trunu u domovima". Ne vidim što bi se to u razvojnoj psihologiji i biologiji trebalo promijeniti što bi utjecalo na „sazrijevanje u vremenu". Upiranje u činjenicu da djeca odrastaju u domovima uvreda je za svu onu brojnu djecu kojima je dječji dom bio dom i sigurnost i koja su odrasla uz veliko zalaganje i ljubav domskih djelatnika i postala zdravi i uspješni članovi društva. Domova je uvijek bilo i bit će, problem je što se ne poduzima dovoljno da dijete u njemu provede što kraće vrijeme i na što kvalitetniji način.

Smatrate li da je obitelj kao temeljna jedinica društva danas na Zapadu u krizi, posebice obitelji s više članova djece, i mogu li tu zakonske intervencije uopće pomoći u očuvanju kohezije obitelji?

Ponajprije bih rekla kako postoji sustavna promidžba negativne predodžbe obitelji kao nečega što je u krizi, što se raspada, što nam više nije potrebno. Podatci iz različitih istraživanja govore upravo suprotno – o obitelji kao najvažnijoj europskoj vrijednosti. Prije bi se moglo reći da je zbog načina života i rada obitelji sve teže, no da mladi ljudi ne odustaju od obitelji. Valjalo bi, što zbog demografske situacije, što zbog prosperiteta društva, u Hrvatskoj poslušati demografe i poraditi na pomoći obitelji, jer demografi imaju modele za to. Kohezija u obitelji jest smisao njezina postojanja; ne stvaramo ju da bismo se udaljili jedni od drugih, da bismo se svađali, podmetali si. Naprotiv, obitelj stvaramo da bismo bili sretniji i ispunjeniji, kad je to moguće. Obitelji s više djece je premalo i to nije dobro, no ako fokus maknemo s materijalnoga i usidrimo ga u emocijama, onda ćemo vidjeti da nijedna majka nikada nije rekla kako joj je žao što ima troje, četvero, petero djece. Naprotiv, često čujemo kako žene i muškarci kažu da im je žao što nisu imali još barem jedno dijete više.

Premda je to zasad izvan domene Obiteljskoga zakona, kakav je Vaš stav prema zakonskoj regulaciji pobačaja?

Zakonska regulacija pobačaja važno je pitanje. Pitanje namjernoga, induciranoga pobačaja vrlo je delikatno pitanje, prožeto etičkim, zdravstvenim, pravnim aspektima. Da je jednostavno – već bi odavno bilo riješeno na zadovoljstvo sviju. Zakonsko rješenje mora težiti uravnoteženju interesa žene, muškarca i nerođenoga djeteta. U tom trokutu interesa itekako je važna uloga države da pomogne ženi da na svijet donese dijete, važno je shvatiti da trudna žena ne može isticati svoja reproduktivna prava u trenutku kad pod srcem nosi drugo biće, i pravno gledajući valja uvažiti postulat da sučeljavanje dvaju neistovrsnih prava (na slobodu raspolaganja svojim tijelom od strane žene i djetetova prava na život) nije prihvatljivo. Svjedoci smo sve većih znanstvenih spoznaja i dokaza o početku ljudskoga života i obrani toga prava nerođenoga djeteta, ali i istodobnoga jačanja liberalističkih i nerijetko ultra-feminističkih pristupa koji traže apsolutnu slobodu žene. Zagovornici su na bojnome polju, a kako će bitka završiti – teško je reći, jer znanstvene istine idu u prilog nerođenom djetetu, a građanske slobode u prilog ženi.

Obitelj Tolj (privatna arhiva)

PRIKAZ KNJIGE: FABRICE HADJADJ, „ŠTO JE TO OBITELJ? SLIJEDOM TRANSCENDENCIJE U GAĆAMA I DRUGIH ULTRASEKSISTIČKIH POGLEDA“ (KRŠĆANSKA SADAŠNJOST, 2020.), 192 STR.

Autor: Tihana Pšenko Miloš[1]

Kršćanska sadašnjost objavila je u srpnju 2020. novu knjigu suvremenoga esejista i filozofa Fabrice a Hadjadja „Što je to obitelj?“, intrigantnoga podnaslova „Slijedom transcendencije u gaćama i drugih ultraseksističkih pogleda“. Fabrice Hadjadj (Nanterre, 1971.) jedan je od istaknutih esejista današnjice. Podrijetlom Židov, od 1998. godine preobraćenik je na katoličanstvo. U hrvatskom prijevodu još je nekoliko njegovih knjiga u izdanju Kršćanske sadašnjosti: „Dubina spolova. Mistika tijela“ (2011.), „Vjera zlih duhova ili ateizam koji je premašen“ (2013.), „Raj na vratima. Ogled o radosti koja uznemiruje“ (2015.), „Kad se sve tako ima raspasti. Razmišljanja o svršetku kulture i moderniteta“ (2019.), a svima je zajednički osobit Hadjadjov stil prožet igrom riječima, kalamburama, ali i finom ironijom.

Djelo „Što je to obitelj?“ na 192 stranice protkane provokativnim stilom i paradoksalnim dosjetkama tipičnima za ovoga autora pokušava osvijetliti pravu prirodu obitelji, preplavljenu definicijama i zabludama propagande „braka svima“, rodne ideologije, genetičkim manipulacijama embrijima.

[1]mag. educ. croat./mag. comm., Ul. grada Vukovara 271, Zagreb, tihana158@gmail.com

Za Hadjadja je, zapravo, obitelj „iznad svega“: „Obitelj je, dakle, ponajprije mjesto na kojem se usredotočuje razlika spolova i razlika naraštaja, kao i razlika između tih dviju razlika. Razlika spolova, na osnovi vlastite plodnosti svojih sjedinjenja, rađa razliku u naraštajima, a ta razlika u naraštaju nije uopće nalik na razliku u spolovima“, piše Hadjadj te, između ostaloga, dodaje: „To je mjesto dara i neprocjenjivog primanja života koji se širi po nama i mimo nas, i koji nas uvijek tjera naprijed u misterij postojanja.“

Na samom početku ove knjige, satkane od pet neobrojčanih poglavlja, svako s nizom slikovitih podnaslova i svako započeto citatima (mahom iz Biblije i grčkoga pjesnika Odysseusa Elytisa), Hadjadj piše da se ova knjiga „ne bi rodila“ da nije bilo onih koji su mu smetali da ju napravi. Znakovito je već samo grafičko suprotstavljanje pojmova „roditi“ i „napraviti“ jer piše o obitelji u kojoj se ne „prave“, nego se rađaju djeca. Inače, dar života i od njega nerazdvojiva sposobnost da može drugomu darovati život, sudjelovati i surađivati sa Životom/Stvoriteljem, česta je tema u antropološkim filozofsko-teološkim razmišljanjima ovoga autora, kako u knjizi napominje njezin prevoditelj, Josip Balabanić. „Da moja sloboda nije naišla na njihova ometanja, svojim slogom bila bi estetskija, suvislošću znanstvenija, a sadržajem svakako drukčija. Bio bih prije napisao: ‘Što je ništavilo?’ ili ‘Gubitak ponovno nađenog vremena’, ili možda ‘121 dan Sodome’ ...

Ovako, kretao sam se svojom redovitom stazom. Neki su ju remetili bez mnogo obzira“, piše na početku šaljivo Hadjadj, spominjući potom članove svoje obitelji: suprugu i šestero djece, opisujući s posebnom dozom simpatičnosti načine na koje su ga ometali dok je pisao knjigu upravo o – obitelji. Autor nas takvim prizemljenim uvodom jednoga obiteljskoga trenutka, usko vezanoga uz nastanak ovoga djela, uvodi u njegovu bit, do pitanja koje stoji i u samom naslovu knjige. „Predgovor. Postanak ovoga djela“ protkan je tako crticama iz autorovoga živoga obiteljskoga života, no iz britkih opisa svakidašnjice knjiga vrlo brzo uzima svoj filozofski zamah i hvata se u koštac sa složenošću teme.

Slijedi poglavlje „Što je to obitelj“ (str. 15 – 39), no ono na to pitanje još ne će posve odgovoriti. Kroz podnaslove poput „Porez protivnicima poreza“, „Bitak protiv propisa“, „Bitstveno je nemoguće razgraditi“, „Ljubav, odgoj i druge općenitosti“, „Onkraj svake računice: dar života“, Hadjadj tumači zašto je uopće krenuo u tematiziranje pitanja koje je samo po sebi naizgled tako elementarno i jednostavno. „Nije neumjesno zahvaliti onima koji danas napadaju obitelj ako bude našu pozornost i potiču nas da ponovno razmišljamo o toj očitosti koja je prije svake objektivnosti. Njihovo započinjanje rasprave je milost“, ističe Hadjadj, dodajući da dovođenja u pitanje, s jedne strane, sadržavaju optužbu protiv koje je važno braniti se. Osim toga, ona nalažu i ispitivanje uzroka, protiv čega se ne treba braniti. U

tom pogledu, Hadjadj se okreće temelju, bitstvu obitelji, o kojem promišlja u ovom poglavlju. Podcrtava i tri najčešće spominjane stavke obitelji: obitelj je u prvom redu mjesto ljubavi; obitelj je mjesto prvog odgoja; ljudska obitelj je također mjesto poštovanja sloboda. Međutim, Hadjadj piše da ta tri čimbenika nisu dovoljna da se pobliže odredi obitelj i da se razlikuje od drugih oblika ljudske zajednice. „Nema dvojbe: u nekom dobrom sirotištu djecu se voli, odgaja ih se, i poštuje se njihova osoba. Na neki način, tako je u ozbiljenju roditeljskog projekta, jer briga o djeci sastavni je dio svakoga sličnog pothvata“, dodaje. Prema njegovu mišljenju, ako se obitelj gleda jedino tako da se pođe od ljubavi, odgoja i slobode, ako ju se temelji na dobru djeteta kao jedinke, a ne kao djeteta, kao rođenoga, te na dužnostima roditelja kao odgojitelja, a ne kao roditelja, tada je obitelj razobiteljena.

Sljedeće poglavlje, naslovljeno „Transcendencija u gaćama. Ljudska inteligencija i seksualnost: otvaranje drugomu kao drugomu“ (str. 41 – 81), pisano je vrlo otvoreno te autor bez susprezanja tumači spol, spolnost, seksualnost, „sjedinjenje koje ne poništava, nego ispunjuje razliku“. Zanimljivo je promotriti logiku i simboliku pristupa temi: „Stvarno, dovoljno je razmisliti o našem trbuhu, i o našem donjem trbuhu, da otkrijemo relacionalnu narav našeg bića. Ako spustim svoj pogled i pogledam središte svojeg tijela, što vidim? Pupak. A što je taj moj pupak? Znak da ja nisam stvorio sam sebe, nego da potječem

od drugih osoba, po kojima, uostalom, obično, nosim obiteljsko ime ili prezime. Ako još pogledam malo niže, što vidim? Svoj spol (ovdje rabim taj izraz u užem smislu, jer spol ili barem spolne oznake nisu samo u gaćama, raširene su cijelim tijelom i, pravo reći, na način organski, jer je riječ o linijama, profilima: u muškarca oni su uglastiji, općenito manje ljupki nego u žene). A taj moj spol, što je? Znak da nisam načinjen samo za sebe, nego da ja u sâmome svojem tijelu težim da pođem prema drugima", piše Hadjadj. Promišljajući o odnosu muškaraca i žena, vraća se sve do Aristotela, ali i Biblije. Pišući o spolnosti, razlici spolova, dotiče se i spolnih odnosa i njihove prirodnosti, ali i homoseksualnosti, feminiziranja, pa sve do duhovnosti.

Središnji dio knjige nemoguće je i tematski odrediti kao – središnji, jer svako poglavlje nosi određenu težinu i ne može se izdvojiti kao manje bitno za samu temu, no poglavlje koje slijedi („Elektronički tablet i obiteljski stol") možda je ono s kojim se najlakše danas možemo poistovjetiti. Opsegom nešto kraće od ostalih (str. 85 – 115), kroz nekoliko konkretnih primjera ovo poglavlje govori o „tehnološkom razaranju obitelji", prijetnjama suvremenoga doba i tehnologije obiteljskim odnosima. U ovom poglavlju ima elemenata iz Hadjadjovih predavanja predmeta „Filozofija tehnike" u Institutu Philanthropos, kao i misli koje su mu nadošle čitajući rasprave studenata na temu zadanu 2014. godine: „Je li taktilni tablet nadmoćan blagovaoničkom stolu?"

Kako su povezani tablet i stol, kako se nadmeću i što sve utječe na „nestanak obiteljskoga stola" te „grickanje ispred ekrana" Hadjadj raspisuje etimološki, filozofijski, povijesno i kroz suvremene primjere odnosa u obitelji.

„Jedva da je obitelj učvršćena, tehnologija ju je razbila. Nje zini članovi mogu i nadalje prebivati pod istim krovom, ali ako je tablet preuzeo mjesto stola, oni žive svatko na svojoj strani. Dani njihovih bližnjih manje su im obiteljski nego razočaranja kakve vedete. Rastava postaje trajno stanje, nešto redovito, pripadajuća obiteljskom životu, a kad se očituje fizički i pravno, strašno je ustanoviti da zapravo ne ruši ništa, jer nikakav zajednički život nije bio ni uspostavljen. Čak ni pojedinačni", piše u ovom poglavlju Hadjadj, oštro upozoravajući na jedan aspekt problema koji tehnologija danas unosi u obitelji.

Pretposljednje poglavlje, „Upravljanje rađanjem", nešto je opsežnije (str. 119 – 164) i također pomalo provokativno. Hadjadj to naznačuje u samom podnaslovu poglavlja: „Slike dolaska na svijet, od majeutike do matrice". „Kad trisomičnih ne bi bilo, ne bi ih se smjelo izmišljati", „Nevjerojatne konvergencije: 'raz-rađanje', projekt Michèle Causse i Kevina Warwicka", „O neprikladnosti bića rođenoga naporom uperenim protiv rađanja", „Od majeutike do Mehana", „Sedam razloga zbog kojih će nadčovjek nužno biti pod-čovjek" – tek su neki od podnaslova koji prožimaju ovo poglavlje. Problemi s kojima nas sučeljuju

tehnologije našeg doba nisu ponajprije na razini morala ili etike, ističe Hadjadj, pišući o prelaska od rađanja do proizvodnje čovjeka, koja može uvjetovati hoće li se ili ne će neko dijete roditi i kakvo će se roditi.

„Pitanje, dakle, ponajprije nije moralno, nego antropološko, a čak i metafizičko. Ono od nas zahtijeva da razmišljamo o bitstvu upravljanja rađanjem, koje je vlastito ljudskosti, pa da se pitamo koje je od dvoga, rađanje ili proizvodnja, slobodnije i otvorenije obnovi života. Ukratko, gdje je najviše stvaralaštvo, in vitro ili in vivo? U epruveti ili u zagrljaju? U laboratoriju koji sanja o supermenima ili u obitelji koja daje na svijet 'pojave': trisomične ili Židove, genija ili čudovište, ili čak neocjenjivoga malog Ivicu, koji nikada ne postiže više od 2 od 5 u matematici, ili više od 3 u hrvatskom", navodi Hadjadj. U ovom je poglavlju također vrlo zanimljivo njegovo tumačenje dvaju slučajeva, Michèle Causse i Kevina Warwicka. Michèle Causse, književnica, borbena lezbijka, 2010. je godine, u 74. godini života, sebi priuštila „dvostruko potpomognuto samoubojstvo" (uz prisutnost televizijskih gledatelja, jer su kamere švicarske televizije snimale prizor). Učinila je to 29. srpnja, na datum svojega rođendana. Kako je istaknula, ne želi se ubiti nego „raz-roditi", što je Hadjadju bilo vrlo zanimljivo polazište filozofskoga promišljanja. S druge strane, povukao je paralelu ovoga slučaja s Warwickovim. Profesor kibernetike na Sveučilištu u Readingu, pionir interfejsâ „brain to computer" i militant u smjeru

stvaranja čovjeka – stroja, Warwick je u magazinu „Wired" izjavio: „Rođen sam kao čovjek, ali to je događaj sudbine – puka prostorna i vremenska okolnost. Vjerujem da je to nešto što mi imamo moć mijenjati ... Ja hoću nešto učiniti od svojeg života: hoću postati kiborg." Kako zaključuje Hadjadj, neprijeporno je da postoji velika razlika između ubiti se i upgrade, dići se na viši stupanj, dograditi se, no u oba primjera primjećuje želju za izlaskom iz ljudskoga stanja, uklanjanjem tereta rođenja. I Causse i Warwick slažu se da je dolazak na svijet spolnim rađanjem nesretan događaj koji treba dokinuti ili popraviti. Hadjadjova analiza ovih događaja ponovno je isprepletena ironijom, no ne do razine ismijavanja, već zdravorazumskoga pogleda.

Posljednje poglavlje, odnosno „Dodatak", naslovljen je „Protiv 'zdravlje obitelji'" (str. 169 – 186), a u njemu Hadjadj odgovara na tekst Michela Serresa naslovljen „La saine famille" („Zdrava obitelj"), kojim potonji zadire i u Svetu obitelj, tvrdeći da je Sveta obitelj dekonstruirala prirodnu obitelj, da ona poništava krvne veze, u korist izbornih, elektivnih veza. Utemeljenim i promišljenim odgovorima Hadjadj raspliće Serresove zablude, dajući čitatelju vrlo duboku filozofsku nit vodilju, protkanu i finom ironijom koja zapravo prožima čitavu knjigu.

Na koncu, kako sam autor ističe, teza ove knjige počiva na superiornosti obitelji te dodaje da su „krevet i stol" dva dijela pokućstva koja zaslužuju najveće poštovanje, zaključujući da je

„sav ulog u tome da se u odnosu na epruvetu i ekran prizna njihova neusporediva veličina.“

Nazvavši ovu knjigu „ultraseksističkom“ i „malo fašistoidnom“, Fabrice Hadjadj poigrava se riječima, ironijom i uz intrigantne podnaslove vrlo slobodno i duboko progovara o obitelji, otvarajući niz problematika s kojima se obitelj susreće.

Za kraj, vratimo se na sami početak. „A što kaže početak Knjige Postanka? Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih (Post 1, 27). Drukčije rečeno, ako je vjerovati tim riječima, Božja slika nalazi se u razlici spolova“, piše Fabrice Hadjadj u ovoj knjizi kojom ulazi u samu bît pitanja koje se čini elementarnim, ali koje je danas, u vrijeme istospolnih „brakova“, rodne ideologije, tehničkih manipulacija embrijima sasvim smisleno postaviti.

UMJETNOST

RAZGOVOR SA SANJOM NIKČEVIĆ

Razgovarao: Dominik Tomić[1]

Prof. dr. sc. Sanja Nikčević hrvatska je teatrologija, kazališna kritičarka i sveučilišna profesorica. Rođena je 1960. u Varaždinu, djetinjstvo je provela u Kloštru Podravskom, a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirala je komparativnu književnost i francuski jezik te magistrirala i doktorirala na temu američke drame. Redovita je profesorica u trajnom zvanju na Umjetničkoj akademiji u Osijeku. Radila je kao novinarka u Večernjem listu i kao viša savjetnica u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske. Obnašala je dužnost predsjednice Hrvatskog društva kazališnih kritičara, članice Glavnog odbora Matice hrvatske u dva mandata, izbornice Festivala kršćanskog kazališta u Zagrebu. Aktivna je u radu Hrvatskoga sabora kulture kao izbornik i član prosudbenoga povjerenstva za kazališni amaterizam. Osnovala je i deset godina vodila Hrvatski centar ITI, unutar kojega je vodila

[1]student na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, Milana Rešetara 15, Zagreb, dominiktomic848@gmail.com

teatrološku biblioteku Mansioni, u kojoj je uredila 25 naslova. Kao stipendistica Programa Fulbright usavršavala se na sveučilištima u New Yorku (1995.) i Santa Barbari (2002.) Kazališne kritike objavljivala je u Večernjem listu, Vijencu, Hrvatskom slovu i na mrežnom portalu Bitno.net. Autorica je više od stotinu znanstvenih i stručnih radova u domaćim i stranim časopisima te sudionica niza domaćih i međunarodnih simpozija i znanstvenih skupova, kao i jedanaest autorskih knjiga i šest antologija. Njezina istraživanja često razotkrivaju neistine koje se šire u kulturnim krugovima, kako u Hrvatskoj (npr. o nepostojanju ratne drame[2], o zabrani i zapostavljenosti Krleže[3]) tako i u svijetu (o modernosti i popularnosti tzv. nove europske drame). Poznata je po vrlo razumljivom načinu izlaganja znanstvenih teza koje potkrepljuje brojnim dokazima, koje izazivaju napade, ali i odobravanje. Knjiga „Nova Europska drama ili velika obmana“[4], koja je naišla na veliki odjek u europskoj i svjetskoj javnosti, prevedena je na engleski, bugarski i slovački jezik te je obvezna literatura na nekoliko umjetničkih akademija, a dobitnik je i Nagrade „Petar Brečić“ za kazališnu esejistiku. Knjiga „Kazališna kritika ili neizbježni suputnik“ (Leykam, Zagreb, 2012.) dobila

[2]Uz tri antologije – ratne i poratne drame te ratne komedije – izašle su i dvije teorijske knjige: *Kako prikazati ljudske rane na sceni. Ratne teme u hrvatskoj, bosanskoj i angloameričkoj drami*, Alfa, 2016. i *Slika Domovinskog rata u hrvatskom kazalištu 1990. – 2016. ili od svetišta do nametnute krivnje*, Alfa, Zagreb, 2018.

[3]Sanja Nikčević, *Mit o Krleži, krležoduli i krležoklasti u medijskom ratu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016.

[4]I. izdanje Menandar, Zagreb, 2005., II. izdanje Leykam/UAOs, Zagreb/Osijek, 2009.

je nagradu Matice hrvatske A. G. Matoš. Počasna je građanka grada Waterforda u Connecticutu i nositeljica Reda hrvatskog pletera. Pokretačica je i direktorica obiteljske izdavačke kuće Citadela libri koja objavljuje djela koja promiču temeljne ljudske vrijednosti, a nepravedno su zanemarena ili zapostavljena. U svojem se znanstvenom i kritičkom radu zalaže za redefiniciju vladajućega kanona kroz afirmiranje lijepoga, dobroga i svetoga, kako u (kazališnoj) umjetnosti i znanosti tako i u društvu.

Kao Fulbrightova stipendistica, stručno ste se usavršavali u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje ste se iz prve ruke imali prilike upoznati sa suvremenom američkom kazališnom scenom i prirediti „Antologiju američke drame" u dva dijela te dvije teorijske knjige u kojima iznosite svoju podjelu drame u njezinom odnosu prema američkom snu, temeljnom mitu toga društva. Tako ju dijelite na subverzivnu[5], onu koja pokazuje gubitnike koji ne mogu slijediti taj san i afirmativnu[6], onu koja pokazuje uspješne primjere likova koji ga mogu ostvariti, a koju povezujete s (puritanskim) temeljnim vrijednostima. Koliko je u današnjem američkom kazalištu opstalo toga „puritanskoga" i afirmativnoga, a koliko suvremena subverzivna drama potiskuje njihove unutarnje „mehanizme

[5]Sanja Nikčević, *Subverzivna američka drama ili simpatija za losere,* CDM, Rijeka, 1994.
[6]*Afirmativna američka drama ili živjeli Puritanci,* Hrvatski centar ITI, 2003.
[7]Sanja Nikčević, „Mit i politika ili nacrt teme o subverzivnosti u američkom i hrvatskom kazalištu", *Kazalište* VIII/17-18 (2004), 122–123.

obrane" zdravoga razuma[7] na kazališnim daskama, s obzirom na činjenicu da je Beckettov „U očekivanju Godota" na Broadwayu igrao samo jednom i nikad više?

Američko kazalište je, za razliku od europskoga, ostalo tzv. damsko kazalište. Dakle, pisac je autor ne samo teksta nego i predstave, jer je i nositelj poruke i njegov je tekst osnova dramske predstave, za razliku od europskoga u kojem je redatelj, vlasnik i autor predstave, onaj koji kreira i poruku i repertoar(e) kazališta. To je zato što je američko kazalište profitno, nema državnu subvenciju kao u Europi, nego ovisi o prodaji ulaznica, a publika uvijek i zauvijek želi suvislu priču, prepoznatljive likove, teme koje ih se tiču te izazivanje i pročišćavanje emocija. Sve te elemente zastupa dramski pisac i zato je on i dalje važan u američkom kazalištu. No, i oni imaju svoje trendove i mode koje slijede. Tako su osamdesetih prevladavale crnačke, devedesetih gay, a dvijetisućitih političke teme (tzv. *verbatim kazalište* u kojem se prikazuju stvarni događaji, čak i transkripti nekih sastanka ili sudskih saslušanja)...
To da je tekst u američkom kazalištu važan meni je, kao poborniku dramskoga teatra, bilo presudno. Zato sam i odabrala američku dramu kao temu magisterija i doktorata, što je onda rezultiralo i stipendijama i mojim čestim putovanjima u Ameriku, bilo na festivale, bilo skupove, bilo kao predavačica na sveučilišta.

Međutim, i američko kazalište danas ima svojih problema. Prvo, koliko se god govori o demokraciji i slobodi govora, kazalište je isključivo na jednoj strani. Dakle, ako govori o gay populaciji, uvijek ju zagovara do nekritičnosti, ako govori o politici, onda brani ideje demokrata (npr. Peter Morgan u *Frost/Nixon*)... Nema druge strane. S druge strane, kad suvremeni pisci govore o nekim kontroverznim temama, primjerice o zlu ili nekim teškim događajima, vrlo često nude tzv. „otvorene krajeve" u kojima nije jasno do kraja tko je kriv i zašto (npr. drama „Sumnja" Johna Patricka Shanleya o sumnji u neprimjeren odnos svećenika i dječaka).

To relativiziranje odnosa dobra i zla ruši ono po čemu je američka dramaturgija bila poznata i tako publici važna. Bez obzira na to je li govorila o gubitnicima koji nisu mogli ostvariti američki san (tzv. subverzivna drama) ili uspješnim likovima koji su uspjeli prihvatiti sebe/obitelj/okolinu i iz toga prihvaćanja ostvarili svoj život (tzv. afirmativna drama), uvijek je bilo jasno što je u priči dobro, a što zlo. Negativni primjeri gubitnika bili su pouka publici da tako ne treba živjeti, a primjeri afirmativnih likova poticaj da je moguće živjeti i odabrati dobro. Upravo zbog te potrebe za jasnim definiranjem dobra i zla teatar apsurda nije mogao „proći" u američkom kazalištu. Beckett relativizira smisao svijeta, likovi žive u nekom vakuumu u kojem se događaju samo ružne stvari, ali se one ne prikazuju kao zlo jer nema dobra da bi se usporedilo,

nema transcendentnoga okvira koji definira dobro i zlo u svijetu, okvira koji daje i čovjeku smisleno mjesto u svemiru. U Becketta je svemir mračan i prazan, a čovjek u potpunosti izgubljen u nekom mračnom zrakopraznom prostoru. Beckett se u Americi proučava, nekad i igra na sveučilištima, jer je dio europskoga dramskoga kanona, ali ne može proći na Broadwayu.

Dramski tekst je dvije i pol tisuće godina nosio neku smislenu poruku o tome kako živjeti, dakle bio je didaktičan. Ako se na vlastiti život primijeni poruka koju nudi teatar apsurda i postdramski teatar, ako taj teatar doživljavamo kao didaktičan, teško da ima bilo kakav pozitivni učinak za ljudsku dušu. A ne zaboravimo, katarza kao pročišćenje negativnih emocija bila je svrha kazališta od samoga početka (kako je to Aristotel definirao) pa sve do polovine 20. stoljeća, jer je teatar trebao publiku ne samo podučiti nego i osnažiti i ojačati za život. Teatar apsurda i postdramski teatar to nikako ne mogu, naprotiv, njihova slika svijeta djeluje na nas depresivno i oduzima nam snagu za život. Publika to ne zna teorijski objasniti ali osjeća i odbija gledati, stoga takvi tekstovi ne mogu na brodvejske pozornice.

Budući da se američka drama ipak počela udaljavati od onoga što američka publika želi, tom političkom jednostranošću i „otvorenim krajevima", i kazalište počinje lagano odlaziti od suvremenoga dramskoga pisca. Zato se producenti okreću starim tekstovima koji još u sebi nose neke temeljne vrijednosti. Tako da

danas na Broadwayu prevladavaju različite obnove starih tekstova ili pak scenska uprizorenja uspješnih filmova ili knjiga („Aladin", „Snježno kraljevstvo", „Harry Potter") s jedne strane, a s druge strane trendovske teme isključivo iz one vizure koja „se nosi". Svaki brodvejski projekt može napasti sadašnjega predsjednika Trumpa (dapače, poželjno je da ga napadne, imalo to veze sa sadržajem komada ili ne), ali ga ne smijete pohvaliti ni na *off-off-off* Broadwayu[8] ako želite napredovati u karijeri. Broadway je uvijek afirmirao vrijednosti većine američkoga društva, no njegova ga želja za dostizanjem „političke korektnosti" udaljava od temeljnih vrijednosti američkoga sna koji afirmira obitelj, društvo, vjeru... Udaljava ga upravo od te većine koju treba zagovarati. Producenti se dovijaju kako te nove političke korektnosti upakirati da ipak privuku publiku, pa ih nude kroz afirmativne forme (mjuzikl ili komedija) ili pak oglašavaju taj uski pogled na društvo kao „važnu kritiku društva koja će ga popraviti" ili kao „nužnost da se čuje i drugi, do sada onemogućeni, glas". Nekako mi se čini da sada ti „do sada zatomljeni" glasovi prave ogromnu buku od koje se ne može čuti niti jedan drugi glas, dovodeći Broadway u ozbiljnu krizu neovisno o koroni…

Koliko je važna i kakva je slika obitelji u američkoj drami?

[8]Off-Broadway su manja i ambiciozna kazališta koja ne njeguju klasični brodvejski repertoar.

Obitelj je glavna tema američke drame, od začetnika moderne, realističke američke drame Eugene O'Neilla i Thorntona Wildera do danas glavno mjesto zbivanja je obiteljski dom, što i ne čudi jer je obitelj temelj američkoga društva, njegovih puritanskih korijena. Katkad nas filmovi i mediji mogu navesti na to da je američki san neki veliki svjetski uspjeh (sjetimo se „Zvjezdanih staza" gdje zapravo američka svemirska krstarica osvaja svemir) ili brza i velika zarada, no to nisu temeljne vrijednosti američkoga društva. To je američki san koji je postao tzv. s*uccess myth*, mit o uspjehu pod svaku cijenu. U drami se sve zbiva na osobnom planu jer je najvažnija pobjeda ona koju izvojuješ nad sobom. Tek kad prihvatiš sebe, druge i svijet oko sebe i ostvariš maksimum svojih talenata – ostvario si američki san, ali zapravo si spasio svoju dušu. Zato je vrlo važno kako stječeš novac i što ti je cilj u životu. Tu ideju mogu provesti junaci tzv. afirmativne drame, dok oni u subverzivnoj ne. Ali i jedni i drugi prikazani su u obitelji.

S tom razlikom da je kod O'Neila i ostalih subverzivnih drama obitelj mjesto nesreće jer se u njoj junak osjeća ili kao stranac ili ugrožen od ostalih članova obitelji koji ga razaraju. Tako je u O'Neillovoj paradigmatskoj subverzivnoj drami „Dugo putovanje u noć" ispijanje alkohola jedini trenutak zajedništva u obitelji Tyrone, ali već nakon druge čašice krenu u uzajamno optuživanje

i vrijeđanje koje im je osnovni oblik komunikacije. Naime, to je i osnovna karakteristika losera (gubitnika). On zna pravila igre po kojima može uspjeti, no ne može ih slijediti, najčešće zbog neke točke pucanja kada mu život krene u krivom smjeru, bilo da se radi o traumi zbog nečijega grijeha ili rane koja je junaku nanesena (u ovoj drami očev alkoholizam i škrtost, majčina ovisnost o morfiju), bilo da se radi o grijehu samoga junaka. Zato se gubitnik osjeća kao stranac i u toj obitelji i u svijetu pa u spomenutoj drami najmlađi sin kaže u jednom trenutku: „Šteta je da sam se rodio kao čovjek, trebao sam se roditi kao ptica ili riba". Pri tome gubitnik za svoj neuspjeh i nesreću uvijek krivi druge (ta obitelj ima paradigmatski krug krivnje između majke, oca i dvojice sinova, u kojem se neprestano vrte), a pomoć ne može prihvatiti i promijeniti se nego ide u sve veće (samo)uništenje. Na primjer, u ovoj je drami sinovima pruženo obrazovanje, no oni ga nisu završili – otac ih je, doduše, zapošljavao svojim poznanstvima, no oni nisu željeli raditi; otac je uspješan glumac i zarađuje mnogo novaca, no troši ga na bezvrijednu zemlju itd. Iako mnogo govore, na sceni ti se likovi zapravo ne čuju, iz njihovih razgovora ne proizlazi ništa novo, samo unedogled ponavljaju stare optužbe i jedni druge ranjavaju. *Loseru* se čini da će ga rana boljeti manje ako povrijedi drugoga, ali to samo povećava razinu boli kod svih...

Za razliku od subverzivne drame, afirmativna američka drama

prikazuje obitelj kao mjesto sigurnosti i slobode u idealnom omjeru. Tu je paradigmatska drama „Naš grad" Thorntona Wildera u kojoj se prikazuju vrijednosti američkoga sna koje su u njega ugradili puritanci – naobrazba, radišnost, skromnost, poštenje, pomaganje drugima, poštivanje ne samo ljudi nego i institucija, važnost obitelji, društva, vjere... Sve je to potvrđeno u životu dviju obitelji u malom gradu koje prolaze kroz različite životne situacije, od rođenja djece u prvom činu, vjenčanja dvoje mladih koji se vole, do sprovoda mlade žene koja umire na porodu drugoga djeteta. Treći se čin tako zbiva na groblju, gdje mladu ženu dočekaju poznata lica na stolicama koja joj govore da je najbolje sjesti na stolicu i pustiti sve ono što ju veže za zemlju, ali ona ipak želi proživjeti život barem još jednom. Kroz cijelu nas priču vodi redatelj koji komunicira s publikom objašnjavajući neke dijelove priče ili komentirajući, a u trećem činu dopusti mladoj ženi da se vrati u dan svojega dvanaestoga rođendana. Njoj to bude potresno – shvati svu ljepotu malih trenutaka na kojima nismo bili zahvalni kad su se događali, spozna svu važnost ljudi oko nas koje nismo primjećivali i vrati se na svoju stolicu i mirno sjedne. U toj drami likovi pomažu jedni drugima i u životu i u smrti, obitelj je mjesto gdje te ne samo hrane i oblače nego i paze na tebe, štite te, ali ti puštaju da se ostvariš i odabereš ono što je najbolje za tebe. Na primjer, dvoje mladih se voli, ali će se pred vjenčanje uplašiti gubitka djetinjstva

i slobode zbog odgovornosti i obveza koje vjenčanje kao početak zreloga života donosi. U tom trenutku mladoženji će pomoći majka koja će ga zagrliti i utješiti, a mladoj otac koji će ju smiriti i dovesti do oltara, ne kao svoje vlasništvo, nego kao podrška u tako važnom trenutku... U tim obiteljima svatko donosi odluku za sebe, ali prihvaća pomoć drugih, posebno bližnjih, te se tu zrcali važnost obiteljskoga zajedništva i uvažavanja. Na kraju te drame svi mi u publici imamo potrebu zagrliti one koje volimo, pogledati ih i reći im koliko nam znače, svi u publici osvijeste osjećaj zahvalnosti Bogu što smo dobili tolike darove koje često ne primjećujemo.

„Naš grad" je ne samo paradigmatski nego doista vrhunski napisana afirmativna drama koja obuhvaća sve aspekte toga pravca (i prihvaćanje života koji ti je Bog dao i prihvaćanje sebe i prihvaćanje drugoga), dok su kasnije drame obrađivale pojedine aspekte. Iako je kritika uvijek više hvalila subverzivne drame, publika je više voljela afirmativne. Kritika ih je nekad napadala da su „puko podilaženje publici", ali one to nisu. One samo nose drukčiju poruku od subverzivnih. Poruka je piščev odabir i objektivna stvar u djelu, kvaliteta je nešto drugo i u oba pravca postoje izvrsne drame.

Kao što sam već napomenula, Broadway sada, slijedeći političku korektnost, napada temeljne vrijednosti društva i silno se trudi biti „politički korektan", premda to ne će i ne može potrajati.

Za jesen 2020. najavljivali su nastup Dustina Hoffmana kao redatelja u „Našem gradu". Vidjet ćemo hoće li se to i ostvariti zbog pandemije, no očito je da se ne može bez afirmativne slike svijeta. Ona nije nerealna, ona pokazuje stvarne probleme istodobno vjerujući u postojanje smisla, kako u svijetu samom tako i u čovjekovom mjestu u njemu.

Vaša kritika suvremene dekadencije i dezintegracije kazališne scene sažeta u „Novoj europskoj drami ili velikoj obmani" podigla je dosta prašine u međunarodnoj javnosti. Je li i prije Vašega, usudio bih se reći, kapitalnoga djela za razumijevanje suvremene teatrološke zbilje postojala organizirana skupina teatrologa i kritičara u nekoj ili nekim od europskih zemalja koja je ukazivala na višedesetljetne degradirajuće trendove koje ste opisali u svojem djelu? Je li Vaša knjiga utjecala na snažnije okupljanje (europskih) teatrologa koji promiču vrijednosti „lijepoga" kazališta, „kazališta s porukom"?

Disonantni glasovi uvijek su bili prisutni, no bili su ili zanemarivani ili vrlo brzo ušutkavani. Primjer nametanja „nove europske drame" to najbolje pokazuje. Kad su krenule drame Sarah Kane i sličnih pisaca, britanski kritičari bili su zgranuti nad niskom razinom kvalitete, nisu čak napadali pisce nego kazališta koja su to postavila jer su smatrali voditelje kazališta ozbiljnim

ljudima. No, nije pomoglo – redatelji i direktori kazališta (koji su opet pretežno redatelji) nametali su taj trend koji se u Britaniji u početku zvao „kazalište krvi i sperme“, „novi brutalizam“, da bi se na kraju uvriježio naziv „kazalište koje udara u lice“ (*in-yer-face theatre*). Iz Britanije je trend preuzet u Europi zahvaljujući mladim njemačkim redateljima (na čelu s Thomasom Ostermeierom) koji su ga proglasili „novom europskom dramom“ i raširili Europom mrežom festivala, radionica, natječaja kao „novi, pravi glas svog vremena“, kao „ono što mladi žele vidjeti u kazalištu“, kao ono „što treba kazalištu danas da bude živo, aktualno, istinito i važno“. Suprotno najavljivanom, diljem Europe nailazili smo na iste prazne drame koje prikazuju isključivo međusobna ljudska razaranja eksplicitnim scenama ubojstava, kasapljenja, silovanja, drogiranja, spolnih odnosa raznih kombinacija i vrsta lišenih duše (kao u djelima kršćanskoga svjetonazora), ali i društva kao u djelima s početka realizma i modernizma – samo nasilje i prazni, hladni likovi u nekom nedefiniranom prostoru bez ikakve motivacije ili objašnjenja zašto se to događa. Svakoga tko bi podigao glas napalo se da je „zaostao“, „konzervativan“, a kasnije i da je „homofob“ ili „fašist“ (kao npr. Ostermaier u razgovoru za Slobodnu Dalmaciju[9]), pa su tako ušutkani svi europski kritičari koji su se usudili suprotstaviti britanskom „trendu“. Zbog redateljskih medijskih napada s vremenom

[9]Jasen Boko, *Slobodna Dalmacija* „Kazalištem i dalje vladaju kukavice. *Gost foruma*: Thomas Ostermeier, najtraženiji redatelj novog europskog teatra“, *13. 3. 2001.*

su utihnuli i britanski kritičari, a posebno nakon europskoga uspjeha Sarah Kane i Marka Ravenhilla, dvije perjanice te vrste engleske drame. Kritičari su se posuli pepelom po glavi i rekli „možda tu ipak ima nešto što mi nismo vidjeli“. Međutim, trend u Britaniji nikad nije postao glavna struja. Igrali su po malim britanskim kazalištima, uz veliku medijsku buku, ali s malo publike. Sarah Kane nikad nije dosegla West End, a Ravenhillova je premijera u istom kazalištu propala.[10] Budući da publika takve predstave nije željela gledati, producenti su vrlo brzo shvatili da se medijska buka i ušutkavanje kritike ne mogu unovčiti.

Na žalost, ta je drama ipak uspjela postići svoje. Sarah Kane je ušla u europski kanon, a europsko je kazalište pronašlo desetak imena koja su se uklopila u trendove i koje su proglasili genijima. Budući da u europskom kazalištu vladaju redatelji, a publika se ne pita jer su kazališta u kontinentalnoj Europi većinom državno financirana, trend su mogli nametnuti kao glavnu struju i proglasiti ga „novom europskom dramom“. Osim što je neko vrijeme doslovno vladao scenama, i danas je prisutan u glavnoj struji, kazalištima koja žele biti ili jesu u europskoj festivalskoj priči. Naime, glavna struja europskoga kazališta dobro je povezana kroz spomenutu mrežu festivala, nagrada, institucija u kojoj vlada jedna vrlo uska estetika. Taj je trend i danas živ u većini ZKM-ovih predstava, no najgore je što isti

[10]West End je, baš poput Broadwaya, također tržišno usmjeren i nije sklon iskušavanju „trendovskog“ kazališta (op. a.).

podiže granicu pokazivanja eksplicitnoga seksualnoga čina ili nasilja. Sad je u jednoj odličnoj dramskoj predstavi, čak komediji (npr. Gogoljev „Revizor“ u ZGK Komedija u režiji Dražena Ferenčine) publika iz čista mira prisiljena gledati seksualnu scenu između dvoje likova. Ta scena ne samo da nije upisana u tekst nego ona nikako ne odgovara ni kazalištu u kojem se igra ni konceptu same predstave (koja je osim te neprimjerene scene inače vrlo dobra). Svima nam je u publici bilo neugodno, ali to je „nasljeđe“ nove europske drame u glavnoj struji. O predstavama HNK-a da i ne govorim, ovo što se u Drami igra za pretplatnike nekad bi se smatralo teškom alternativnom i igralo u teatru ITD u kasnim noćnim satima...

E sad, odgovor na drugi dio pitanja... Moja je knjiga digla prašinu, izazvala reakcije, ali nisam uspjela zaustaviti trend – bio je jednostavno prejak. Svi glasovi protiv bili su ušutkani, čak se nije ni stvorila skupina teorijskih pobunjenika jer su trendovi toliko jaki da se teško može biti protiv. Suvremena teorija, koja je izgubila jasne definicije i sva je u nekom postmodernom „propitivanju trenutka i pojmova“, silno se trudi biti „politički korektna“ i vrlo je nesnošljiva prema drugim stavovima i pogledima. Proputovala sam i SAD i Europu, vodila Hrvatski centar ITI[11] , sudjelovala u radu kritičarskih udruga, gledala festivale... No onda sam se

[11]ITI glasi za International Theatre Institute (Međunarodni kazališni institut; op. a.).

jednostavno – umorila. Ne od kazališta, već od trendovskih predstava po festivalima – uvijek iste slike beznađa, nasilja, crnila, praznih likova i hladnih slika – ali i od trendovskih tema po skupovima. Pozovu me, iako znaju da ću govoriti kontra, no često mi se dogodi da mi ljudi potajno prilaze i potiho govore da je to što sam rekla „točno, ali oni nemaju hrabrosti to tako reći“! Na primjer, tema kongresa svjetske udruge kritičara (IACT/AICT) održanoga 2012. u Varšavi bila je „Kazalište kao kritika društva“ te su svi unisono veličali „iznimno hrabre predstave“ koje napadaju Crkvu, svećenike, vjeru, obitelj, institucije države, obitelj, ljubav, pa bi prava „subverziva“ danas bila uprizoriti afirmativni komad o svećeniku ili društvu.

Aktivno podupirete ponovno „otkrivanje“ hrvatskih autora pučkoga kazališta (Kalman Mesarić, Marijan Matković, Josip Freundenreich i dr.), koje su iz potpunoga zaborava otrgnuli svojim istraživanjima Nikola Batušić i Marijan Bobinac. Odnosi li se i danas glavna struja hrvatskoga kazališta prema bogatoj pučkoj produkciji kao „subliterarnom elementu“, na tragu Brechtove kritike *Volkstheatra* kao „sirovog i nezahtjevnog“, iako je isti, baš kao i srednjovjekovno kazalište, u svojoj naravi didaktičan[12]? Je li polustoljetna „krležomanija“

[12]Sanja Nikčević, „Što pučka drama afirmira ili razlog njezine nepopularnosti?“, *Dani hvarskoga kazališta* 43/1 (2017), 23–24.

zatvorila prostor za tolike druge hrvatske dramatičare XX. stoljeća, od Milana Begovića, Marijana Matkovića i Kalmana Mesarića do naturalista koji su djelovali u isto vrijeme kad i Krleža, ali su zbog njegove „veličine" ostali u debelom hladu svojevrsnoga krležijanskoga Levijatana što i dalje hara našom glavnostrujaškom teatrologijom?

Prvo sam mislila da je problem samo u nametanju praznih trendova, o čemu sam pisala u spomenutoj knjizi „Nova europska drama ili velika obmana", ali sam uskoro shvatila da je problem i dublji i veći. Onda sam se dugo bavila fenomenom Krleže. On je vrh našega kanona oko kojega se ozbiljno lome koplja između „krležodula" (onih koji ga smatraju najvećim piscem na svijetu) i „krležoklasta" (onih koji ga smatraju najvećom nepogodom naše književnosti, piscem kojega je na vrh kanona dovelo prijateljstvo s Titom). Imamo još i „krležologe" koji se njime bave ili „krležofile" koji ga doista vole, ali najveći problem je u tome što su „krležoduli" proglasili Krležu ne samo najvećim nego i jedinim, zatvarajući prostor za druge. I to ne samo one koji su drukčijega svjetonazora ili političke opcije (kao pisci tzv. građanske drame), nego i pisce koje ste spomenuli, a koji su bili Krležin izbor. Uz to stalno govore da je Krleža bio zabranjen devedesetih, da se ne igra, da je zapostavljen i sl. Provela sam ozbiljno istraživanje, napisala cijelu knjigu („Mit o Krleži li krležoduli i krležoklasti u

medijskom ratu"), popisala sve Krležine premijere od 1990. do 2015. i dokazala da se godišnje postavlja više od četiri premijere, kao i da je to i više nego prije devedesetih! Igra ga se više nego Shakespearea i više nego sve druge hrvatske pisce zajedno. Nakon moje knjige više se ne govori da se ne igra ili da je zabranjen, ali se govori da ga – ne razumijemo ili nedovoljno dobro istražujemo ili nedovoljno častimo... Nema kraja... Jednom sam napisala da bih voljela da nam „krležoduli" kažu kakvu čast žele za Krležu, možda neki kip od pedeset metara na Sljemenu, da to napravimo i jednom zauvijek skinemo te optužbe. Ali ne ide to tako jer ništa nije dovoljno njegovoj veličini. Najme, „krležoduli" su na vlasti u kulturi i obrazovanju ove zemlje, jer da bi došao na bilo kakav položaj, morao si biti „krležodul". Nakon 1990. mnogi su se, a posebno „krležoklasti", ponadali promjenama u kulturi, umjetnosti, vrijednostima koje će umjetnost afirmirati... No to se nije dogodilo.

Zasićenost međunarodnom teorijom i glavnom strujom kazališta koju sam spomenula nekako se poklopila s mojim dolaskom na Umjetničku akademiju u Osijeku gdje sam prije 15 godina dobila mogućnost stvaranja kolegija „Povijesti drame i kazališta". Nakon što sam se godinama bavila suvremenom dramom, a povijest znala unutar kanonskoga znanja, slažući kolegije vratila sam se na početke naše civilizacije i pročitala sve ispočetka – i drame, i teoriju i povijest. To sam napravila jer sam komparatist kojega je

Milivoj Solar naučio da se uvijek pri provjeravanju trenutačno važeće teorije treba vraćati u izvore, a Boris Senker pokazao kako to izgleda na proučavanju drame, ponajviše i zato što je drukčije kad nešto učiš nego kad poučavaš. Povratkom klasicima otkrila sam čitav jedan izbrisani svijet, otkrila sam koliko toga tumačimo protivno onome što je i zašto napisano!

Mi se uglavnom slažemo oko postojanja epoha, no bila sam u šoku kad sam shvatila da smo zapravo u mnogim epohama izbacili ono što je bila glavna struja, a uzeli ono rubno (za vrijeme renesanse glavna struja kazališta bila su prikazanja, a renesansne tragedije jako rubno kazalište za plemiće), a neke smo epohe potpuno zanijekali (srednji vijek koji je imao bogatu književnost u svim rodovima danas učimo kao mračno doba bez kulture i pameti, osim nešto malo početka pismenosti na narodnim jezicima!) ili ih pogrješno tumačimo: antiku isključivo kao pobunu glavnoga junaka prema bogovima koju opravdavamo, a španjolski barok (koji je imao kazalište jače od elizabetanaca) danas učimo kao epohu nerazumljive poezije i debelih žena na slikama, dok u drami govorimo o rezignaciji i mračnoj okrenutosti transcendentnom, iako su one optimistične, katarzične, afirmiraju i život i vjeru i smisao svijeta.

Prvo sam bila u šoku jer mi nije bilo jasno kako je to moguće – izbaciti toliko divnih pisaca, djela, žanrova, pa i cijelih epoha – iz suvremenoga kanona. I to kad kažem izbaciti, mislim

doslovno, to što je izbačeno iz kanona doslovno je izbrisano iz svijesti. Što obrazovan čovjek zna o viteškim romanima srednjega vijeka (osim Cervantesa kojega učimo kao subverziju tih romana), o kazalištu srednjega vijeka, o građanskoj drami 18. i 19. stoljeća koja je dva stoljeća vladala Europom i na kojoj je nastalo naše suvremeno kazalište? Ništa. Koliko imena katoličkih intelektualaca koji su bili časni, ugledni i dominantni mislioci svojega vremena možete nabrojati, kako kod nas tako i u Europi? Rijetko kojega, vjerojatno nijednoga.

Čitajući brojna djela izbačena iz kanona, prvo sam se oduševila jer je tu toliko odličnih drama koje i mene danas (koja sam pročitala doista mnogo drama) dotaknu, potaknu, oduševe. Uz to, vidjela sam da postoje oni koji pišu o istoj temi, ali nose drukčiju poruku. Kao npr. prikaz puka, odnosno naroda u djelima Josipa Freuedenreicha u usporedbi s djelima Srđana Tucića, prikaz plemića u Higina Dragošića ili Ernesta Katića u usporedbi s Ivom Vojnovićem ili prikaz građanske sredine u Josipa Eugena Tomića i Josipa Kulundžića. Kalman Mesarić je o skandalu koji Krleža opisuje u „Glembajevima“ (i koji se očito dogodio) napisao komediju „I u našem gradu“. Za razliku od Krleže kod kojega nema dobrih likova ni među bogatima ni među siromašnima, kod Mesarića postoje dobri likovi. Mesarić pokazuje pokvarenost bogatih koji ne samo da varaju jedni druge nego pokušavaju razoriti i dobre i na kraju nominalno pobijede,

ali ti dobri u Mesarića imaju mogućnost izbora: hoće li sačuvati svoju dobrotu ili pristati na pravila igre i postići uspjeh slijedeći zlo?

Upravo čitajući sve te drame, postalo mi je jasno da poruka nije kriterij, jer svaka poruka može imati i dobre i loše drame kao što unutar iste poruke može biti i dobrih i loših drama. Osim što sam pronašla izvrsne drame izbačene iz kanona, shvatila sam da imam još jedan problem. Kao osoba koja se kazalištem bavi cijeli život (a uz to sam doktorirala, pišem knjige i ozbiljne tekstove unutar svoje struke), smatrala sam ne samo da imam pravo nego da imam i znanje obraniti ono što volim. No to nije tako jednostavno. Kad sam to pokušala i krenula primjenjivati kriterije kvalitete suvremene teorije i kanona, shvatila sam da su jedini kriteriji koji se danas priznaju kao vrijednost „hrabra kritika društva" i „razotkrivanje licemjerja", no isključivo iz ateističkoga poimanja svijeta. A to je zapravo poruka. Budući da sam bila uvjerena da su izbačene drame kvalitetne, krenula sam u istraživanje: kad nam je točno kanon nastao, zašto je iz njega izbačeno sve afirmativno, a tražila sam i kako da unutar svoje struke obranim ono što smatram kvalitetnim.

Možete li nam ukratko predstaviti (post)prosvjetiteljski sekularistički/ateistički svjetonazor i vrijednosni ustroj te nas upoznati što je u umjetnost donijela vladavina toga novoga svjetonazora?

Kao što je srednji vijek bio veliki civilizacijski lom u odnosu na antiku tako je i krajem XVIII. i tijekom XIX. stoljeća s prosvjetiteljstvom i kasnijim pokretima započeo drugi veliki lom u cijeloj Europi: promjena svjetonazora. Kršćanskom svjetonazoru suprotstavljao se novi, ateistički, koji često zovemo sekularističkim svjetonazorom s različitim ustrojem vrijednosti.

Na prvoj je razini razum (potpomognut s Aristotelovih pet osjetila) kao temelj tumačenja svijeta, a vjeru je zamijenila znanost. Istina je dominantna vrijednost te prve razine, a znanstvenik je postao glavni predstavnik istine, odnosno spoznaje o svijetu. Taj je svjetonazor vjeru i Boga proglasio „neznanstvenima" i „nazadnima" i protjerao ih u privatnu sferu. Umjesto Božjega nauma koji je do tada vladao svijetom, osnovna karakteristika toga svijeta jest evolucija kao prirodni proces razvoja, kako živoga svijeta tako i društva. Na drugoj razini, kritika je temeljna vrijednost druge razine, odnosa prema društvu (koje iz pravedno uređene države postaje društvo nedefiniranoga središta vlasti s osnovnom karakteristikom promjene), iz uvjerenja da će istinito i objektivno (dakle, razumsko i znanstveno) prikazivanje društvenih problema i mana naporima samih ljudi, uz pomoć znanosti i tehnologije, dovesti do poboljšanja društva. Glavni predstavnik te razine postaje hrabri kritički intelektualac, a onda i hrabri kritički umjetnik koji treba biti ne samo fotograf nego

i kirurg društva, kako je rekao Emil Zola. Temeljna vrijednost treće razine jest pobuna pojedinca protiv ograničenja na svim razinama (i Boga i države i obitelji). Pojedinac je postao središte svijeta i sve je podređeno njegovu boljitku, a opći cilj svih triju razina jest sreća pojedinca na zemlji koja će se ostvariti oslobođenjem od ograničenja na svim trima razinama. Koliko je god taj cilj na prvi pogled bio dobar, on se u ovom svjetonazoru postiže kritikom i pobunom, dakle negativnim djelovanjem. Uz to, taj je svjetonazor protjerao pozitivni (kršćanski) pogled na svako odricanje ili plemenitu žrtvu. To se najprije smatralo nepotrebnim, a zatim i nepostojećim. Iako se i novi svjetonazor poziva na istinu i dobro, istina se spoznaje isključivo razumom, dobro je zemaljski napredak pojedinca društva, a Boga nema.

Novi svjetonazor nije zavladao odjednom; bio je to dugotrajni proces sve do prve polovine XX. stoljeća. Tekao je usporedno s nekim drugim društvenim tijekovima i događanjima (formiranje nacionalnih država, opismenjivanje, industrijalizacija), pa nam lako promakne ta svjetonazorska borba koja se svjesno i namjerno vodila uz pomoć medija, književnosti i umjetnosti.[13] Umjetnički predstavnici sekularističkoga prikaza stvarnosti bili su realizam, modernizam, ekspresionizam i ostali -izmi koji su bili manjina i po broju naslova i po broju izvedbi. Iako

[13]Sugovornica preporučuje knjigu koja to dokazuje vrlo očito: Christopher Clark i Wolfram Kaiser (ur.), *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe,* Cambridge University Press (2009).

danas učimo da je ta „nova", „suvremena", „mlada" umjetnost nezaustavljivo „pomela" stare, zapravo su bili manjina na koju se gledalo kao na iznimku. Ljubomir Maraković, jedan od naših najznačajnijih književnih kritičara prije II. svjetskoga rata, za Krležu i Kosora govorio je, parafraziram: „To su mladi talentirani ljudi koji su nešto krivo shvatili, jer se ne može prikazivati svijet bez Boga, to nije dobro ni za čitatelje ni za samog pisca... ali ima vremena, mladi su, doći će k sebi..." Oni nisu ni smatrali da je sve to skupa ozbiljno bez obzira na buku koju su ti „mladi" stvarali.

Još šezdesetih godina 20. stoljeća Gabriel Marcel, ugledni francuski filozof, pisao je da se „nije moglo ni zamisliti da će umjetnosti ikada govoriti protiv vjere". Mi danas u Hrvatskoj, nakon sedamdeset godina vladavine ne samo ateističkoga svjetonazora u Europi nego i komunizma, vjerujemo u Boga. Što mislite koliko su ljudi vjerovali prije pobjede toga novoga svjetonazora? Jedan primjer. Kada je 1900. papa pozvao na pobožnost Srcu Isusovu, istom se posvetilo 160 tisuća mladih u Hrvatskoj. Pa neka je nekoga natjerala baka, nekoga mama, nekoga župnik, ali svejedno je to velika brojka! S druge strane, u medijima je doslovno dvanaest ljudi napadalo tu ideju kao „klerikalizaciju naše mladeži". To je bio omjer vjere i nevjere starih i mladih. Upravo zato mi je teško shvatiti kako je moguće da je taj manjinski svjetonazor, toliko stran većini ljudi, pobijedio

i zavladao nakon Drugoga svjetskoga rata, i to ne samo u Istočnoj Europi koja je bila komunistička nego i u onom dijelu Europe koja je bila demokršćanska.

A pobjeda je bila sveobuhvatna i rezolutna, u repertoarima je nastao pravi rez, na sveučilištu smjena starih, u medijima smjena nepodobnih.... I to u cijeloj Europi. U umjetnosti je ta pobjeda donijela ovaj redefinirani uski umjetnički kanon koji vlada. U njemu se samo pobuna, samo kritika iz ateističkoga poimanja svijeta smatra vrijednom umjetnosti, izbacujući sve što na bilo koji način afirmira svijet oko sebe kao smisleno mjesto, sve što mene u publici pročišćava, podiže, osnažuje, a posebno sve što afirmira postojanje ili pozitivno djelovanje Boga na zemlji.

Sad dolazim do svojega drugoga problema – kako obraniti te drame. Nije lako jer su osim tekstova i epoha izbačeni i teorijski tekstovi pa ja sad otkrivam i teoretičare koji govore ovo isto, ali mi za njih donedavno nismo znali. Čitanje knjige Vladimira Lončarevića „Hrvatski katolički pokret“[14] bilo mi je poput čitanja stranoga jezika, jer su mi svako drugo ime ili časopis bili nepoznati! I to meni koja sam humanistički obrazovana! Učilo nas se da je to bila jedna mala skupina katolika koja je nazadno ustrajala uz neke stare ideale, ali to su bili temelji kulture! Ne

[14]Vladimir Lončarević Književnost i hrvatski katolički pokret (1900. – 1945), Alfa, Zagreb, 2005.

samo da su bili u većini, to su bili časni, obrazovani, najugledniji ljudi. Vi imate spomenutoga Ljubomira Marakovića koji je živio kao svet čovjek (on je utjecao na formaciju Ivana Merza), biskupa Mahnića koji je u procesu beatifikacije, Petra Grgeca, Matu Ujevića, Josipa Andrića, Đuru Arnolda, Dušana Žanka i brojne druge intelektualce koje smo izbrisali iz svijesti ljudi, a koji su bili glavna struja. Oni su pisali o književnosti, ali su je i sami stvarali. Ja ih sad otkrivam u biblioteci Glasa koncila „Hrvatska katolička baština 20. stoljeća“ koja predstavlja te izvrsne pisce čije su knjige uredili Vladimir Lončarević, Božidar Petrač, Zdravko Gavran i drugi. I tako je i u drugim zemljama Europe. Otkrivam teorijsku liniju kojoj i ja pripadam i koliko mi je to drago da se ne osjećam tako sama toliko mi je teško kad vidim kako je moguće tako strašno pomesti nešto tako kvalitetno i važno iz svijesti ljudi.

Što je najgore, imanentna kvaliteta kanona se podrazumijeva, o kriterijima se ne raspravlja, a ono što je izbačeno smatra se nevrijednim i otpisuje također bez velike rasprave, s vrlo malo kriterija, a to su: „nerealno/lažno“ ili „stereotipno“ i „plitko“.[15] Na ovome svijetu ima i primjera dobroga oca i dobroga kralja, sretnoga razrješenja problema ili pronalaženja

[15] Ilustrativan je pokušaj polemike prof. Nikčević u *Vijencu* s akademikom Krešimirom Nemecom oko Miroslava Krleže kao vrha kanona i kriterija uspostave kanona u šest nastavaka (od rujna do prosinca 2018.). Početak polemike na http://www.matica.hr/vijenac/642/krleza-je-najizvođeniji-hrvatski-autor-28293/

smisla života u služenju, ali se njihovi prikazi u djelu smatraju „nerealnim“. Upravo takvim i još gorim uvredama nakon Drugoga svjetskoga rata u Hrvatskoj je nekoliko teoretičara doslovno „pomelo“ sve afirmativne žanrove[16] i samo se njihovo mišljenje smatra vrijednim i vrijedi do danas.

Izbačeni su i kriteriji vrednovanja umjetnosti koji su vrijedili prije vladavine sekularizma. Kod Platona ideje su izvor svega, najvažnija je ideja dobra, a odmah uz nju ideja lijepoga i ideja istinitoga. Povezanost dobroga, istinitoga i lijepoga objedinjuje se u pojam „najvišeg dobra”, što bi odgovaralo definiciji današnje predodžbe Boga. Platonu su te tri ideje definicija bîti svega jer smatra da bi nešto bilo to što jest mora biti dobro, lijepo, istinito:[17] od tanjura do kazališne predstave. U srednjem vijeku Toma Akvinski definirao je biće/bitak s pomoću transcendentala koji su „određenja koja nužno proizlaze iz bitka i koja ga nužno prate“[18], a kod Tome Akvinskoga su četiri:

[16]Za kazalište i dramu paradigmatsko je izdanje Drama i problemi drame (ur. Jože Horvat, Slavko Kolar i Petar Šegedin), Matica hrvatska, Zagreb, 1951., gdje su Miroslav Krleža, Marijan Matković, Ranko Marinković i drugi postavili temelje vrednovanja.

[17]O tome govori u dijalogu „Gozba ili Simpozij“. Vidi u: Platon, Erosifilia, Demetra, Zagreb, 1996., dvojezično izdanje dvaju dijaloga: „Simpozij ili o ljubavi” i „Fizis ili o prijateljstvu”, u prijevodu i uz predgovor Zdeslava Dukata.

[18]Anto Gavrić, „Transcedentali – razvoj nauka i pojmovna problematika”, u: Anto Gavrić i Ivan Šestak (ur.), *Veritas vitae et doctrinae, U potrazi za istinom o čovjeku* i *Bogu. Zbornik u čast Hrvoja Lasića* OP, Zagreb, 2012., str. 153. Naravno da postoji razlika između Platonova i srednjovjekovnoga poimanja ovih triju kategorija u koju ovdje ne ulazim jer me zanima onaj zajednički dio značenja i sličan odnos društva prema umjetnosti.

jedno, dobro, istinito, lijepo (*unum, bonum, verum, pulchrum*). Dakle, da bi nešto bilo nešto, pa tako i kazalište, i u srednjemu vijeku trebalo je biti dobro, lijepo, istinito. Tako je bilo i u antici i u srednjem vijeku pa su zato istinito/lijepo/dobro/ (uz katarzu kao Aristotelovo „korisno“) dvije i pol tisuće godina bili temelj procjene kvalitete djela. Nakon pobjede sekularizma odjednom su to postali kriteriji odbacivanja djela jer su svi ti pojmovi poistovjećeni s nekom negativnom odrednicom: lijepo je postalo kič, dobro – licemjerje, a ono istinito ili jedno koje je kod Platona i Tome Akvinskoga označavalo povezanost s najvišim, sa svetim, postalo je laž. Kao kriterije vrednovanja ostavili smo istinu – ali bez duhovne dimenzije i korist – ali isključivo ako je kritika društva slijedila sekularističke stavove.

Kao izbornica Festivala kršćanskoga kazališta u Zagrebu upoznali ste se i s brojnom, ali nažalost medijski nepokrivenom kršćanskom/duhovnom kazališnom proizvodnjom, koja se u Hrvatskoj ponovno izvlači iz zaborava (nakon potiskivanja pučkih komada XIX. stoljeća) i polako zadobiva i zanimanje gledateljstva. Dobitnica ste i Nagrade „Andrija Buvina“ na Danima kršćanske kulture u Splitu za izniman doprinos kršćanskoj kulturi. Ima li mjesta za „vrijednosno“ kazalište na hrvatskim daskama, napose za ono s kršćanskom porukom? U kojoj je mjeri kršćansko kazalište slično starogrčkom

„ritualnom kazalištu“, a u kojoj mjeri baštini baroknih „skazanja“ i jezuitskih drama? Mogu li se u tom smislu dalmatinski žudiji, hvarski „Za križen“ ili gorjanske „Ljelje“ smatrati oblicima kršćanskih pučkih prikazanja? Gdje je u svemu tome Rajmund Kupareo?

Upravo proučavajući povijest, posvijestila sam da je kazalište izašlo iz svetoga ne samo u dvije najznačajnije epohe naše civilizacije (u Grčkoj iz dionizijskih rituala, u srednjem vijeku iz mise) nego i u drugim civilizacijama (kineska opera i japanska no drama također su postavljale svete priče na sceni), jer je uloga umjetnosti bila prenošenje onoga najsvetijega u društvu i podučavanja ljudi životljenju. Kazalište je punih 15 stoljeća (i u antici i u srednjem vijeku) doslovno bilo sveto, stoga je i logično da i dalje, uvijek, kazalište glavne struje odražava vladajući svjetonazor.

Proučavanje povijesti kazališta, a i čitanje silnoga mnoštva kako suvremenih tako i starih drama, gledanje stotina predstava kršćanske tematike (kao selektor festivala kršćanskoga kazališta) osvijestilo mi je što je to kršćanska drama. To nije samo tema vezana uz kršćanstvo (dakle Bog, sveci, svećenici, crkva na sceni), pa čak ni samo afirmacija spomenutih temeljnih vrijednosti kršćanskoga svjetonazora (ljubav, služenje, poslušnost) nego mora biti prisutna specifična poruka koja ima četiri elementa.

Prvo: svijet koji prikazuju dio je Božjega nauma i njime vlada milosrdni Bog, drugo: postoji dobro i zlo i svi znaju što je što, treće: čovjek ima slobodu izbora (čak i kad se zlo vrši nad njim i on to ne može spriječiti ima mogućnost izbora osvetiti se/mrziti ili oprostiti) i četvrto: ako pogriješi, postoji izlaz jer svijetom vlada milosrdni Bog i poznat nam je način pročišćenja grijeha i zla.

Ovako rečeno zvuči jednostavno, no sjetimo se da su bogovi u antici bili sve samo ne milosrdni i da je junak bio određen sudbinom, dakle nije imao slobodu izbora. U suvremenoj umjetnosti (realizmu i modernizmu) svijetom ne vlada nikakav bog, a ako ga slučajno i ima, zao je, okrutan, umoran ili senilan (pa i bolje da ga nema), nema razlike dobra i zla jer je sve ili sivo ili crno (nema pozitivnih vrijednosti ili pozitivnoga lika koji svjesno bira dobro), nema slobode izbora upravo zato što je sve crno, pa tako nema ni izlaza iz toga crnila.

Upravo u želji da obranim naše pravo na lijepo/dobro/sveto u umjetnosti, pokrenula sam novu izdavačku kuću Citadela libri. Mala tvrđava koja knjigama čuva temeljne vrijednosti koja je obiteljska misija jer je vodim ja koja sam zadužena za kazalište i sin Oliver Nikčević koji je kao povjesničar zadužen za povijesne teme. Prva knjiga koju smo objavili je „Prebivao je među nama“, tri prikazanja Rajmunda Kuparea, upravo zato što je danas i vladajući svjetonazor i kazalište glavne struje u velikoj

krizi. Bitka sekularističkoga/ateističkoga svjetonazora za sreću pojedinca rušenjem prijašnjih vrijednosti nije nam donijela sreću, nego je pojedinac osamljeniji i otuđeniji nego ikada prije u povijesti. Kazalište glavne struje nije svojom „oštrom i hrabrom kritikom društva“ promijenilo to društvo na bolje, nego je društvo sve nepravednije, a uz to je kazalište izgubilo publiku. Zato i mora uzimati političke simbole ne bi li takvim pamfletima dobilo barem nekakvu reakciju publike. Tu nam je najbolji primjer Rijeka kao prijestolnica kulture i njezin program koji jest europska kultura glavne struje, ali se sad lijepo vidi kamo smo došli: do kraja slijepe ulice u koju smo skrenuli kad smo izbacili iz umjetnosti priču o lijepom/dobrom/svetom. Upravo zato, kao u svakoj velikoj krizi, važno je vratiti se temeljima. U europskom kazalištu to su antičke tragedije i prikazanja koja su nastala u srednjem vijeku. Prikazanja imaju tri žanra: misterij govori o Božjem naumu od stvaranja svijeta do Posljednjega suda s Kristovom otkupiteljskom mukom kao središnjom temom Božjega nauma, mirakul govori o čudima svetaca koji čine prave izbore i ostaju postojani u vjeri i moralitet kao kršćanski moralni nauk koji prikazuje čovjek u susretu sa smrću i daje mu „vodič“ za čišćenje duše. Suvremeni teorijski kanon govori da su prikazanja relikt srednjega vijeka, dosadna crkvena propaganda koja nema nikakve kazališne, odnosno umjetničke vrijednosti (likovi crno bijeli i plošni, radnja poznata, bez dinamike i motivacije...), da

ih je crkva zabranila kad su prestali biti puka propaganda, a i da nije, evolucijski razvoj umjetnosti „pomeo“ bi iz europskoga kazališta. Međutim, to sve nije istina.

Kad sam kao studentica osamdesetih godina vidjela „Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika“ u izvedbi amatera s Hvara (tada je to „prošlo“ kao istraživanje baštine čakavskoga jezika), shvatila sam da je srednjovjekovno kazalište vrlo živo. Predajući povijest drame, otkrila sam prikazanja u svim epohama: prikazanja su bila kazalište glavne struje za vrijeme renesanse (14. i 15. stoljeće kad su se po Europi igrala prikazanja u trajanju od 3 do 25 dana!), igrali su ih u Shakespeareovo doba, dominirala su u baroku i 18. stoljeću (tzv. isusovačko kazalište). Prikazanja su se u europskom kazalištu igrala i u glavnoj struji i kao amaterske predstave, ali i kao veliki spektakli u pojedinim mjestima sve do kraja Drugoga svjetskoga rata i pobjede sekularističkoga svjetonazora. Tada su izbrisana iz kanona i protjerana iz glavne struje u cijeloj Europi, no srećom, opstala su na rubovima ili ispod njih – u župama i u amaterskim izvedbama koje su katkad bile poluilegalne. Kad sam pročitala Rajmunda Kuparea, znala sam da je i dramski žanr i danas živ jer ih je napisao pedesetih („Muka Kristova ili za koga je pravednik razapet“), odnosno osamdesetih godina prošloga stoljeća („Porođenje ili tko je dostojan milosti Kristove“ i „Uskrsnuće ili što nas doista može uvjeriti“).

Idealni su mi za početak nove izdavačke kuće jer te drame zorno dokazuju sve moje gore izrečene tvrdnje. One su očito afirmacija biblijske priče o Kristu i temeljnih kršćanskih vrijednosti, one nose izrazito kršćansku poruku, ali su umjetnički kvalitetne drame. Tri poznate priče o Kristu Kupareo je ispričao tako zanimljivo, tako dinamično, kao da ih nikad prije nisam čula. Istodobno je tako potresno kao da sam tamo s njima i da sama to proživljavam: strepim s likovima, radujem se s onima koji se odluče za dobro, žalostim nad onima koji pogrješno odaberu, ali ih sve prepoznajem i na kraju doživim katarzu ili pročišćenje emocija. Osjećam se snažnijom i pročišćenijom, „opremljenijom" za život jer sam dobila neke odgovore na važna životna pitanja.

Kupareo je to postigao tako da se sveti likovi (Krist, Marija) ne pojavljuju na sceni, nego se priča kroz okolne likove koji se moraju odrediti prema Kristu i njegovom djelovanju. Likovi mogu izabrati između dobroga i lošega i nama je napeto gledati tko će što učiniti i zašto. Imamo one koji Krista prepoznaju kao važnoga, ali ga ne prihvaćaju jer se ne uklapa u njihove dotadašnje ideje o Mesiji (farizej u „Porođenju" koji ne može prihvatiti da je Mesija ozdravio dijete od grijeha ili Juda u „Muci" koji ima neku svoju sliku kralja), one koji ga prepoznaju kao važnoga, ali se ne mogu oduprijeti društvenim ili političkim okolnostima (Pilat u „Muci" koji vidi da se radi o nevinom i

svetom čovjeku). A postoje i oni koji ga prihvaćaju jer mu otvore srca bez obzira na to što su naoko ili prema starim pravilima – nedostojni. Primjerice, pastiri koji znaju da je ozdravljeno dijete izvanbračno, dakle nezakonito, ali vide kako je tim ozdravljenjem novorođeni Mesija oslobodilo djetetovu majku krivnje i shvate da je pravda novorođenoga drukčija, velika i zapravo divna. Oni znaju da je dijete Mesija. Ili Baraba u „Muci" koji slijedi Isusa na kalvariji čudeći se zašto su pravednika osudili, a njega, koji je kriv, pustili i zašto taj pravednik ne kune, sprda se Isusu koji obećava na križu drugom razbojniku raj – da bi na vrhu kalvarije pao na koljena i rekao: „Sad znam zašto si razapet, zbog mojih grijeha, oprosti mi, Gospodine..." Nekoliko sam puta pročitala drame pripremajući ih za tisak, ali to je tako dojmljivo prikazano da sam na tom mjestu zadrhtala svaki put. To je prepoznavanje i nekih naših sumnji, traženja, odluka – dobrih ili loših... Te drame govore o mukama naše duše i zato djeluju na nas. To je katarza koja je moguća i danas.

Uz to, te drame imaju i velik scenski potencijal, mogu se igrati i kao komorna drama s četiri lika na sceni i kao spektakl sa sto ljudi! Zato sam ih objavila kao početak nove izdavačke kuće Citadela libri. Voljela bih ne samo da ih ljudi pročitaju ili postave na scenu nego i da osvijestim kod kazališnih stvaratelja i publike da imamo pravo na lijepo/dobro/sveto u umjetnosti.

Knjiga je opremljena velikim teorijski uvodom u kojem branim

naše pravo na lijepo, dobro i sveto u umjetnosti, dokazujući da je to bio temelj europskoga kazališta dvije i pol tisuće godina i analiziram ta djela dokazujući da su suvremena i kvalitetna. Tekst Zdravka Gavrana analizira Kupareovo ostalo stvaralaštvo, a knjigu zaokružuje jedno osobno sjećanje Krešimira Tičića na vrijeme kad su gotovo poluilegalno postavljali Kupareovu „Muku" u crkvi Kraljice svete krunice u Zagrebu sedamdesetih godina.

Rajmund Kupareo hrvatski je dominikanac s otoka Hvara (rođen 1914.) koji se za vrijeme Drugoga svjetskoga rata nije politički aktivirao, a pomagao je i Židovima. Međutim, vidio je da je novi sustav ateistički, anacionalan, kao i da se grubo obračunava s neistomišljenicima pa je otišao iz Hrvatske i završio u Čileu gdje je ostvario doista iznimnu sveučilišnu i znanstvenu karijeru kao estetičar. Bio je profesor na fakultetu, akademik, osnovao Institut za estetiku, njegove su knjige i danas udžbenici iz estetike, dobitnik je najvišega priznanja koje ta zemlja posmrtno može nekome dati. Znanstvene radove pisao je na nekoliko jezika, no književnost je uvijek pisao na hrvatskom.

Zanimljivo je da je od prvih djela bio iznimno cijenjen kao književnik. Kao tridesetogodišnjak objavio je drugi roman („Braban, priča s otoka Hvara") 1943., dakle kad je već cijela Europa bila umorna od rata, u 12 000 primjeraka! Mi smo sad objavili tisuću primjeraka i svi nam govore da smo ludi! Pisao

je pripovijetke i poeziju, a u Hrvatsku se vratio 1970. nakon moždanoga udara i do smrti živio u dominikanskom samostanu u Kontakovoj. I dalje je pisao, za njega su znali stručnjaci, pola intelektualnoga Zagreba dolazilo je k njemu na razgovore o lijepoj umjetnosti, no ulaz u javnost bio mu je onemogućen jer ga je pratila netočna, zlokobna etiketa „političkoga emigranta". Tek je nakon 1990. recepcija njegovoga djela skromno ušla i u javnost, da bi mu 1996. dodijelili nagradu „Vladimir Nazor" za životno djelo koju nije primio jer je u međuvremenu umro. Cijenjen je kao pjesnik, ali nije poznat kao dramatičar. Nadam se da će ova knjiga, kao i nova izdavačka kuća Citadela libri, to promijeniti.

I na kraju, može li Hrvatska kao domovina Marina Držića, kao baštinica jednoga od najstarijih modernih kazališta na europskom tlu (onoga hvarskoga) i višestoljetne dramske tradicije preuzeti nešto od „fenomena Gavran", kao pandana Mate Rimca na području kazališta, i izgraditi od sebe kazališnu „destinaciju" koja bi, na tragu vaših težnji za afirmacijom onoga lijepoga, dobroga i svetoga, mogla biti ishodištem svojevrsne kazališne renesanse na Starom kontinentu?

Gavran je doista fenomen. On je iznimka koja potvrđuje pravilo, jer je pisao izvan trendova, afirmirao je temeljne ljudske

vrijednosti i kazališta su ga uzimala jer su morala imati i nešto što će publika gledati. Naime, u europskim kazalištima imate dvije vrste predstava – one trendovske za festivale koje dobivaju nagrade i putuju po onoj gore spomenutoj mreži festivala, ali ih nitko ne voli gledati. Zato kazališta ipak moraju povremeno postaviti i nešto „za publiku", pa su uzimali Gavrana. On je pri tome izrazito fin čovjek, profesionalan do kraja, za razliku od većine pisaca koji očekuju sve od države (pa i onih najavangardnijih i najalternativnijih, pa će tako npr. i Siniša Labrović to očekivati!). Gavran je jako puno ulagao u svoj rad i svoju promociju. Sam je putovao na Frankfurtski sajam, sam je objavljivao drame i poklanjao ih da bi mu ih samoinicijativno prevodili ljudi kojima su se te drame svidjele i postavljali u manjim, neovisnim kazalištima, umornima od trendovskoga jednoumlja. Te su predstave redom uspješnice (predstava „Sve o ženama" u Češkoj je igrala više od 200 puta), a 2003. je Mihal Babjak, slovački redatelj koji je igrao puno Gavrana u kazalištu Trnava, pokrenuo Gavran Fest, festival Gavranovih predstava. O posjećenosti festivala svjedoči da su se u Pragu na stotoj izvedbi čeških „Sve o ženama" ili petstotoj izvedbi slovačke predstave „Sve o muškarcima" u kazalištu s više od tisuću mjesta unosile stolice sa strane. Ponavljam, na stotu i petstotu izvedbu tih predstava!

Gavran je svoju karijeru gradio polako, ozbiljno, ali do kraja profesionalno. Pri tome je uspio sačuvati jedan pozitivan stav prema svijetu, nikad nije polemizirao, napadao, nikad se nije žalio na sustav,

Obitelj Viščević (privatna arhiva)

ministarstvo, ljude, ali je pomogao svakome tko ga je zamolio, bilo kolegama piscima bilo drugim ljudima. U vremenu u kojem vlada napadanje, buka, sebičnost, zatvorenost u klanove, on je doista poseban... Svi koji vide njegov današnji uspjeh stalno misle da on ima neku tajnu kartu u rukavu, a ne usude se biti kao on – izrazito talentirani pisac koji voli ono što radi, gine do kraja za to, ali pri tome ostaje čovjek.

„TENET“, REDATELJA CHRISTOPHERA NOLANA

Autor: Andrej Kozina[1]

Vrijedi li nama naša kultura?

Tema je to kojom Nolan započinje i okončava svoje najbolje djelo. „Tenet“ na hrvatskome jeziku znači životna filozofija ili samo

[1]univ. bac. phil. et cult. et. croat., Ivšićev prilaz 1, Zagreb, kozinafilm@gmail.com

filozofija. Nolan je tako snimio film koji u svakom pogledu posvećuje svojoj ljubavi prema Sofiji, doslovno i metaforički. Prvo sam mislio da ću se u ovoj kritici pretežito baviti pitanjima slobodne volje, te stoga stajalištima: libertarijanizma, fatalizma te determinizma uz Boškovićevoga svevida (Laplaceov demon), no nakon odgledanoga filma vidim da se treba pomnije pozabaviti drugim aspektima. Fizika jest ovdje u drugom planu, a filozofija u prvom pa će tako biti i u ovome radu.

„Tenet" je kao i svi Nolanovi filmovi, sniman puristički, na filmskoj vrpci, ovaj put 65 mm. Nisu sve scene snimane u IMAX-u (najvećem dostupnom filmskom formatu, 70 mm), ali većina jest. Producenti filma su „Warner Brothers Pictures" te „Syncopy" (Engleska). Zanimljiva je činjenica da je ovo bio jedan od najskupljih Nolanovih projekata; bilo zbog lokacija (svjetskih), bilo zbog složenosti efekata kojima se koristio. U filmu se tako događa sljedeće: protagonist se nađe u vremenskom ratu čiji mu je uzrok nepoznat i koji pokušava otkriti, te pritom otkriva svoju buduću ulogu u njemu.

Film je prikazivan na Filmu, ali i na digitalnom mediju: mi smo ga gledali na platnu Cinestar Arene IMAX, u IMAX dvorani, *ergo*, digitalno: https://youtu.be/25LJ4hl8l6k

Vidite, problem moderne znanosti jest što lako dolazi do toga da sama sebe potvrđuje, točnije, otkriva ono što je propisala

da će otkriti. Tako dolazi do toga da je sve otkriveno uokvireno, filozofija ne stavlja nužno otkriveno u okvir. Ona gleda stvar kakva ona jest, odnosno pokušava dokučiti njezinu bit. Bilo koji prigovori metafizici zapravo joj tako idu u prilog, dok potkopavaju „scijentizam". No Nolan fokus ovoga filma jasno stavlja na naš odnos prema kulturi. Kultura se tako koristi kao posrednik između „nekulturnoga" cilja, što nam je vidljivo iz prve sekvence, moćno snimljene na 65 mm filmu, u kojoj se odvija teroristički napad na koncert, u kojemu je meni zapeo za oko kadar gaženja instrumenta (violine) – na što samo Umjetnik zapravo ima pravo, gdje se isti događa kako bi se skrenula pozornost s pokušaja atentata. Zar je jedan život vrjedniji od kulture čovječanstva? To svakome ostavljam na sud. Tema kulture provlači se i kroz naše likove koji su ne ono što žele, nego ono što moraju biti, ono što im je kultura propisala da budu. Filozofija se predstavlja kroz čvrsta uvjerenja za koja su ljudi spremni položiti svoj život. Sam je Sokrat bio pokornik toga da filozof mora živjeti svoju filozofiju pa je na koncu isto dokazao vlastitim primjerom (smrti), što je zabilježeno u Platonovoj „Obrani Sokratovoj". Film tako doista stavlja filozofiju za koju se umire kao svoj supstrat i time pokazuje što je njegov bitak. Nolan nikada do sada nije dao ovakvu odu filozofiji, iako mu je uvijek bila partnerica. Tu sve pada u drugi plan, Sofija je glavna, zato i likovi jesu manje okarakterizirani, s tim da je kroz njih elegantno

provučen problem „modernoga svijeta“. Glavna filozofija ovoga filma, ili točnije pitanje, jest ima li modernost pravo uništavati tradiciju. Kao postmodernistu, ta mi je notacija zanimljiva. S jedne strane ima, jer tako čini napredak (koji ne mora nužno biti bolji), no s druge strane ima i obvezu da se u tom napretku očuva ono zbog čega postoji. To je metafilmski prisutno i u samom Nolanovom radu, s obzirom na to da snima i prikazuje (koliko može) na filmu: od autora se stalno očekuje da to opravda. Sam Nolan objašnjava da je razlog zbog kojega snima na filmu taj što je film najbolje moguće, pritom navodi da ima priliku snimati na digitalnom, ali da ono nikada njemu ne daje što želi, a to je – sliku najbližu ljudskom oku, koju film, „transcendentalno“ daje. Netko bi mogao prokomentirati da s obzirom na tehničku stranu, stilizaciju kojom se film pretežito služi, bilo bi mu lakše da snima na digitalnom – no svi ti ljudi zaboravljaju bit, zašto zapravo Nolan i Tarantino snimaju na filmu? Jer je to njihova filozofija, a filozofija koja ima prave temelje, i temeljena je u jastvu, moćnija je od sustava. Ono što Vi jeste, nitko Vam ne može oduzeti niti dati, samo Vi sami. I jednom kada to nađete, postajete jedni, jedini i neponovljivi. To je jako moćno. I Tarantino i Nolan svjesni su toga. Film im očito daje nešto metafizičko, „transcendentno“, što samo oni razumiju i kao što je Nolan jednom prilikom i sam izjavio – na redateljima je da publici osiguraju najbolje moguće iskustvo filma, ne nužno na publici – dakle Vi ne morate znati

ništa o filmu ili projektorima, ali na nama je da Vama stavimo na platno ono što mislimo da je najbolji format za izražavanje naše biti. Dakle, svaki pravi redatelj mora biti na neki način i filozof, bilo da to zna artikulirati ili ne, to je temelj. I Nolan, s pravom, smatra da je to dio procesa snimanja na filmu.

Radnja filma izložena je uglavnom linearno. Posljedica toga, vjerujem, isti je način razmišljanja kao onaj koji je stvorio „Usađivanje“ (Inception), a to je da se pod krinkom kriminalističkoga filma ubaci jedna viša ideja i da se kartezijanski, poznato ka nepoznatom, ista i spoznaje. Ovdje je taj paravan špijunski triler. Svaki žanr ima svoja pravila i Nolan ih poštuje dok ga ne sprječavaju u tome da govori sebe, a onda ih krši (i tu bi mu klasični dramaturzi mogli prigovoriti). Način na koji nam Nolan dostavlja narativ jest klasičan, no ne uvijek. Mi tu i dalje imamo prisutnu „Putovanje junaka“ paradigmu. No arhetipi, pa čak i metafilmski naglašeni izgovaranjem arhetipskih formulacija na samom platnu, nikada ne „koče“ film. Arhetipskoj strukturi najviše je pridonio razvoj psihologije (Freud, Jung) koji spominju nesvjesno, te potom i kolektivno nesvjesno (arhetipove) kao ključni dio spoznaje i života.

Fizički (metafizički) aspekt filma dostavljen nam je realistično, što mi nije smetalo s obzirom na to da se radi o znanstvenici koja svoju struku prvi put objašnjava nekome tko je upravo čuo za nju. Potka logike nam postaje važna jednako kao i liku, pa

iako je Nolan taj dio montažom pokušao učiniti zanimljivijim, sama priroda istog čini ga sporijim Takav je postupak isto dio paradigme, upoznajemo pravila svijeta prije nego što ulazimo u njega, što se prije ili kasnije i dogodi.

Obrtanje jest Nolan vješto izveo i „iscijedio“ ga na sve moguće načine, tako da ono nikada ne poprima osjećaj jeftinoga trika kojim nam se prodaje „pametnost“. Sam „ulazak“ u svijet izveden je postupno, kao kada ulazite u hladnu vodu, tako da jednom kada i uđemo u taj svijet, osjećamo se nekako sigurno, no to ne znači da nam on postaje manje zanimljiv. Nolan stalno dodaje nešto novo, tako da nam ta sigurnost nikada nije dosadna. Ovo je pretežito akcijski film, vjerujem da je tome žanr kriv: gdje ste vidjeli, osim možda u filmu „Skyfall“, da James Bond diskutira o nečemu s nekime dulje, bez da pokreće radnju? Tako da bez obzira na to što se dijaloške scene nalaze u filmu i Nolan ih se trudi kamerom što dinamičnije uloviti, često su ekspozicijske. Priprema za radnju događa se u njima, a sama radnja u akciji. Tarantino zna činiti suprotno.

Akcijske scene, možda je tome krivac i 65 mm IMAX kamera koja je jako bučna i kadar joj ne može više trajati od nekoliko minuta prije nego što se kaseta promijeni, snimljene su oštro, dinamično i uistinu na tom velikom platnu (pa bilo to i digitalnom) izgledaju predivno. Nolan nikada ne daje publici ono što on ne želi da imaju, pa i onda kada smo izgubljeni u svim tim predivnim naturalističkim efektima, to smo zato što on želi da budemo! Radnja filma vodi nas po svijetu (u maniri svih boljih špijunskih filmova) i taj je svijet uistinu epski zahvaćen kamerom Hoyte Van Hoytema, Nolanovoga go to snimatelja nakon što su on i Wally Pfister prekinuli dugogodišnju suradnju. Njihovom suradnjom (Hoytema i Nolana) IMAX kamera osposobljavala se za filmsko snimanje, jer se donedavno koristila samo za snimanje dokumentaraca, zbog svoje veličine i buke te kratkih kadrova po kaseti. Rezolucija IMAX (Filma) aprox. iznosi 18K. Kada usporedimo to s uobičajenim 2K (srodnik HD-u), ili pak novijim standardom kao 4K, dolazimo do toga da digitalno, koliko god napredno, još uvijek nije film nadmašilo u rezoluciji i kvaliteti slike (rezultat usavršavanja filma nakon pojave televizije). Digitalni senzor najveće rezolucije trenutačno je Blackmagic (12K).

Hoytema tako bez problema uokviri estetičnije dijaloške scene, koje snima sa stativa ili prateći glumce steadicam sustavom – kao i one oštrije, akcijske, gdje, iako estetika nije uvijek opcija, uvijek ju nekako zadrži. Dakako, kada govorimo o estetici, treba razlikovati estetiku filma i estetiku slike. Zagovornik filozofije funkcionalne kamere jest i Roger Deakins koji misli da je posao redatelja upozoriti snimatelja ako mu isporuči previše lijepu sliku za kadar koji snimaju, dakle slika tako mora biti funkcionalna, a ne samo lijepa. Mi smo to nazvali estetikom filma jer se ipak radi o nizu slika (ne samo o jednoj) koje mogu biti „u istoj momčadi". Prije je samo snimatelj znao kako će slika izgledati, danas je to s dolaskom digitalne tehnologije svima poznato – iako bi Nolan tu dodao, u duhu njegove filozofije procesa, da monitor na setu – koliko god velik bio – nikad nije platno. Nolan smatra, a i Tarantino, da redatelj ne treba biti uz monitor, nego uz kameru, jer nas monitor zna prevariti. Naravno, Nolan koristi monitor, Casio wireless televizorčić oko vrata, ali mu on ni na koji način ne prikazuje završni proizvod, 18K sliku, nego mu samo daje priliku da provjeri kadar, iako vjerujem da isto češće i radije čini na okularu kamere (svojim okom). Koliko je film zapravo filozofski zanat, govori nam i knjiga „Osnovi filmske režije" Ejzeštajnovoga (prvi koji je uvodeći montažu od filma – atrakcije – učinio umjetnost), profesora Leva Kulješova. U tom djelu Kulješov opisuje um redatelja slično kao što je Tesla zamišljao

svoje izume.

Dijalektika modernoga i staroga provučena je kroz ovaj film raznim motivima, posebice odgovarajući na pitanje ima li novo pravo uništiti staro. Odgovor na to pitanje mora pronaći svatko za sebe. Nolan je u sklopu razgovora s ostalim kolegama na jednom festivalu izjavio da film traži od filmaša da ispoštuje njegov proces, ali mu i daje jednako toliko. Dakle, snimanje na filmu jest odnos srodan ljubavi ili prijateljstvu, što je zanimljiva tvrdnja. Pravoga prijatelja, ili pravoga dečka, djevojku, nađete onda kada ga volite zbog onoga što jest, jer su i mane dio osobe i svojevrsne su prednosti. Jednom kada se međusobno jednako poštujete, nastupa odnos. Svi odnosi, koji su konstruktivni, nastaju na tom počelu prihvaćanja „ja".

Posvetimo se sada malo pitanju korona-virusa te njegovom utjecaju na umjetnost. Umjetnost ne smije biti prostor jednoumlja, mržnje i netrpeljivosti! Niti za umjetnike, niti za publiku. Film sam gledao u prepunoj dvorani i nisu se svi pridržavali propisa – danas one koji se pridržavaju nazivaju ovcama, no postavimo samo jedno pitanje: jesu li ovce oni koji misle isto ili drukčije? Kada mišljenje postaje ideologija, ono je leglo razvrata. „Tenet" je film koji treba gledati na velikom platnu, uz glasan zvuk. Kao prvo, iako nedostaje nekoliko (bitnih) karakteristika jer se radi o digitalnoj verziji (ne originalu, u tom smislu), neka svojstva filma (metafizička) vidljiva su i u digitalnoj verziji, no preporučujem

filmsku svima koji budu u prilici. Jer na koncu, to je Nolanova vizija, ovo je samo preslika, preslike iste.

Sjećam se, kada sam bio mali i živio u Rijeci, imali smo jedno kino: „Teatro Fenice“. Danas je ono zatvoreno. Tamo se vrtjelo na filmu –Zagreb je imao Cinestar, a mi smo ga dobili tek kasnije. To mi samo govori da je Nolanova poruka povratka na tradiciju opravdana. Prednost koju mi imamo, a naši prethodnici nisu imali jest ta što se nalazimo u razdoblju kada se iz dana u dan nešto novo izumi, imamo pravo birati, a to nije mala stvar. Prije je, primjerice, pisača mašina bila nužnost, a danas je autorski odabir. Dokumentarni film „California Typewriter“ prikazuje ljude koji i dandanas pišu romane i drame na pisaćim mašinama jer im smeta brzina, ometanost interneta i moderne tehnologije. „Tenet“ se vrlo zrelo i detaljno bavi upravo tim iskonskim problemima ljudske rase. Je li napredak koji svi hvalimo i slavimo, onaj povijesnoga duha (Hegel), dobar ili loš? Hegelov „povijesni duh“ ne djeluje pozitivno na pojedince, on ih koristi za viši cilj, služeći se onime što Hegel naziva lukavstvom uma: jednom kada duh postigne svoj cilj, on odbaci pojedince. Isto se u određenoj mjeri događa s umjetnicima, kada nam lik više nije potreban, mi ga skončamo. „Tenet“ daje odgovor na pitanje imamo li pravo biti Bog ili ne. I sve to putem slojevitoga, postmodernoga negativca koji je, nažalost, produkt napretka. Nasuprot njemu postavlja protagonista koji je produkt tradicije.

I s pomoću njih dvojice, referira se na sebe i „izgubljeni“ svijet. U filmu to reprezentira stvarnost koja postoji zbog ideje o njoj te „Tenet“ tako postaje nasljednik „Usađivanja“. Završit ću Nolanovom rečenicom koju je izjavio kada je držao govor diplomantima, a koja sumira njegovu filozofiju zaslužnu za ovaj film, pa tako i ovaj natipak: „(…) Vi slijedite svoju stvarnost (…) kao temelj Vaših snova“. Nolan u istom tom govoru spominje i analogiju stvarnoga svijeta i idejnoga s pomoću letenja, govori o tome da kada je letio iznad Amerike, zastori su bili spušteni i svi su bili na mobitelima, osim njega, on je gledao kroz prozor. Ponosno tako izjavljuje diplomantima: „Ja gledam kroz prozor.“ Zamislite koliko bi nam svima bolje bilo da više slijedimo sebe, a manje druge, da „gledamo kroz prozor“.

Vrijedi li nama naša kultura?

Izvori fotografija:
https://www.gamesradar.com/tenet-christopher-nolan-set-behind-the-scene
https://www.gamesradar.com/tenet-christopher-nolan-set-behind-the-scene/

„NESTALI“ (2020.) – PRIKAZ SERIJE

AUTOR: Marko Paradžik[1]

Redatelj serije Kristijan Milić poznat je po ratnim filmovima kao što su „Živi i mrtvi“ iz 2007. godine (usporedna radnja iz Domovinskoga i Drugoga svjetskoga rata gdje isti glumci tumače različite uloge branitelja/vojnika NDH) i „Broj 55“ (Domovinski rat). Scenarij serije od 4 posebno neimenovane epizode koja se emitirala na HRT-u ove godine potpisuje poznati voditelj kvizova Joško Lokas. Zapravo sve četiri epizode zajedno imaju karakter kontinuirane radnje. Serija je snimana u tehnici digitalnog formata, u domaćoj produkciji Clinica studio d.o.o. za HRT na čijoj je besplatnoj digitalnoj online platformi „HRT na zahtjev“ svakodnevno dostupna za gledatelje. Skupina branitelja u osvetničkom je lovu na četnika Ljubu kojega tumači Marinko Prga, koji se povlači iz Hrvatske prema Bosni. Glavne uloge branitelja igraju Goran Navojec (Prka), Bojan Navojec (Sikira), Filip Križan (Nervoza), Marko Cindrić (Gradski), Alan Katić (Delon), Vedran Živolić (Pape). Akcijske scene izmjenjuju se sa scenama napredovanja u eksterijeru krša i scenama druženja braće po oružju. Akcijske scene razrađene su borbama između

[1]mag. iur., Dom hrvatskih veterana, Park stara Trešnjevka, 4, Zagreb, theodoraspara@gmail.com

vojnika u oružanom okršaju pa i još bolje razrađenim borbama prsa o prsa, što uvjetuje izmjenu sporoga i bržega ritma filma. Ne ću otkriti previše, no jedna scena borbe s nožem podsjeća na scenu borbe s jednakim hladnim oružjem u Spielbergovom filmu „Spašavanje vojnika Ryana“. Dijalozi između branitelja dobro su prožeti humorom i regionalnim razlikama koje dolaze do izražaja kroz dijalekt i klasičnu razliku sjever – jug. Imamo jednu oniristčnu scenu, vjerojatno povezanu s PTSP-om, no bez iste se moglo, to jest da nema te scene, ništa bitno ne bi nedostajalo seriji. Alan Katić dobro igra ulogu vođe branitelja. Od zanimljivijih uloga posebno bih istaknuo šutljivoga snajperista zvanoga Pape, kojega igra Vedran Živolić, i misterioznu ženu koju igra Marija Škaričić. Uloga misteriozne žene odlično je scenaristčko rješenje za tzv. deus ex machina u napetim situacijama i doima se kao vila iz stare hrvatske kolektivne svijesti. Vile su uvijek blizu smrti. Glazba koju potpisuju Andrija i Ivan Milić je je solidna i prati film, osim glazbe u sceni četničkoga derneka koji je možda mogao biti prikazan i s dozom više naturalizma kojega seriji zapravo ne nedostaje. Serija je s filmom „Broj 55“ slična zahvaljujući dojmu autentičnosti, odnosno ideji istinitosti koja je po svojoj prirodi u sprezi s idejom lijepoga. Tomu sigurno doprinosi činjenica da uloge vojnika nisu povijesne ličnosti, već obični ljudi (anonimnost pojačavaju nadimci uloga) pa se tako s njima lakše mogu poistovjetiti branitelji iz Domovinskoga rata.

Nekoliko pitanja postavili smo redatelju serije, Kristijanu Miliću.

Koji su strani i domaći ratni filmovi utjecali na Vas kao redatelja?

Kako ovdje nemamo mjesta za nabrojiti baš sve filmove, najsnažniji su dojam ostavili američki filmovi o Vijetnamskom ratu kojima sam bio zadivljen od malih nogu. „Apokalipsa danas“, „Lovac na jelene“, „Full Metal Jacket“ i „84 Charlie Mopic“ filmovi su koje bih preporučio svakom mladom redatelju koji se upušta u ratni žanr. Naravno, bilo je tu i mnogo drugih ratnih filmova, pa čak i serija. Treću epizodu serije „Braća po oružju“ smatram gotovo redateljskim priručnikom kada su u pitanju akcijske ratne scene.

Na kojim je sve lokacijama snimana serija Nestali i zašto ste izabrali baš te lokacije?

„Nestali“ su snimani na području između Starigrada Paklenice i Obrovca te u Baždarićima pored Paljuva. Na to smo se područje odlučili zbog adekvatnoga izgleda, kao i zbog blizine svih lokacija Starigradu iz kojega smo svakoga jutra kretali na snimanje. Druga ekipa (na čelu s Goranom Rukavinom) koja je mogla ići i dalje prema vrhu Velebita zapravo je snimila neke od najatraktivnijih kadrova s dronom i dvojnicima glavnih glumaca

koji su bili profesionalni vojnici.

Možete li ukratko usporediti svoje iskustvo sa snimanjem ratnih filmova „Broj 55“ i „Živi i mrtvi“ s „Nestalima“?

Snimanje televizijske serije uvijek je brže i svatko tko se prihvati takvoga projekta mora biti sklon kompromisima. Mjerna jedinica na filmu je kadar, a na televiziji scena. Dakle, kod filma se neka zahtjevnija scena snima i po nekoliko dana, a kod serije se nekoliko čitavih scena snima u jednom danu. To su osnovne razlike, no svako je snimanje specifično. „Živi i mrtvi“ i „Broj 55“ snimali su se u teškim uvjetima uglavnom zbog hladnoće, dok je kod „Nestalih“ vrućina bila najveći neprijatelj ekipe i glumaca. Jedna od meni najistaknutijih razlika jest nedostatak klasične scenske tehnike u „Nestalima“, koju nismo mogli koristiti upravo zbog brzine koju smo morali poštivati.

Koliko ste imali izravnih intervencija u scenarij Joška Lokasa, to jest koje su ključne razlike u odnosu na snimljeni film?

Najviše promjena bilo je na početku prve i na kraju posljednje epizode. No kako je Joško bio čitavo vrijeme prisutan na setu, sve su te promjene bile u dogovoru s njim i Goranom Rukavinom koji je osim redatelja druge ekipe obnašao i funkciju dramaturga.

Koliko Vam je bitno da se serija „Nestali“ među braniteljskom populacijom percipira kao autentična i je li na Vašu režiju utjecalo osobno iskustvo iz Domovinskoga rata?

Percepcija i kritika braniteljske populacije svakako je najrelevantnija i meni osobno najvažnija. Vlastita iskustva najviše mi pomažu oko sveukupnoga dojma, jer iako je svako individualno ratno iskustvo drukčije (i po svakom bi se vrlo vjerojatno mogao snimiti film), vjerujem da je generalna atmosfera ono što povezuje sve vojne rodove i sva ratna područja.

Je li Vam zahtjevnije snimati akcijske scene ili scene interakcije braće po oružju kada nema akcije? Koliko glumcima dopuštate improvizaciju?

Scene akcije iziskuju dužu pripremu na svim razinama i duže se snimaju, jer su nerijetko mnogo raskadriranije od dijaloških. Dijaloške su scene opet zahtjevne na drugi način, ali ponajviše glumački. Improvizaciju podržavam, jer sam joj i sam često sklon, bilo da je riječ o inspiraciji ili o nuždi.

Za kraj, dodat ćemo citat veterana Prvoga i Drugoga svjetskoga rata koji bezvremenski dobro opisuje bratstvo među hrvatskim braniteljima stvoreno ratom i prikazano u ovoj seriji:

„Mi smo došli iz fakulteta, školskih klupa i tvornica, i nakon kratkih tjedana treninga, povezali smo se u veliku entuzijastičnu grupu. Odrasli u doba sigurnosti, dijelili smo žudnju za opasnosti, za izvanrednim iskustvom. Bili smo prožeti ratom.“ Ernst Jünger, „In Stahlgewittern“

PRIKAZ GLAZBENE GRUPE: TANGERINE DREAM

Autor: Tomo Hunjak[1]

Osnovan u šarolikom Zapadnom Berlinu krajem 1960-ih godina prošloga stoljeća, kolektiv glazbenika naziva „Tangerine Dream“ ubrzo je postao jedan od pionira i najznačajnijih predstavnika elektroničke glazbe, čiji bezvremenski zvuk ostaje aktualan i svjež do današnjega dana i čija nepresušna inspiracija već više od pet desetljeća stvara impresivne zvučne i vizualne uratke. Ovaj prikaz njihovoga djelovanja pokušat će prikazati opseg značaja njihovoga zvuka, te Krautrock i elektroničkoga glazbenoga pokreta, čije je karakteristike ovaj kolektiv oblikovao i nadahnjivao.

Osnivač, idejni začetnik i jedini stalni član kolektiva do svoje smrti bio je Edgar Willmar Froese (1944. – 2015.), nadareni njemački umjetnik i glazbenik. Kad je upisao akademiju umjetnosti u Zapadnom Berlinu (slikarstvo i kiparstvo), već je vrlo dobro znao svirati klavir i gitaru te je pod utjecajem *psihodeličnoga rocka* tražio način za vlastitim zvučnim izričajem. Ranije godine nisu bile veoma plodne i na glazbenom planu su provedene bez većih uspjeha. Doduše, valja istaknuti glazbenu

[1]MSc, Đure Sudete 38. Varaždin, hunjaktomo@gmail.com

izvedbu u vili Salvadora Dalíja na njegov poziv, nakon što je ostao očaran Froeseovim zvukom posjetivši njegov nastup u Španjolskoj. Taj je susret bio vrlo utjecajan za Froesea, koji se zahvaljujući njemu odlučio za hrabriji i eksperimentalniji zvuk i tako oformio kolektiv „Tangerine Dream" 1967. godine, čija se ideja stvaralaštva temeljila na zvučnoj improvizaciji i karakteristikama umjetničkoga pokreta nadrealizma. Zvuk kolektiva s vremenom se mijenjao i upijao sve širi spektar uzora, ali neprekidno zadržavajući ideju improvizacije, nadrealizma i uporabe tehnologije u stvaranju zvuka. Froese se usavršavao i na osobnom planu, pa je tako obavljao nekoliko poslova. Čak je i doktorirao psihologiju, međutim nezadovoljan akademijom, odlučio se potpuno posvetiti svojem glazbenom projektu. Bio je osobni prijatelj i izvor inspiracije mnogim poznatim umjetnicima koji su živjeli u Berlinu, od kojih vrijedi posebno istaknuti Iggyja Popa i Davida Bowieja. Iako u dinamičnom i kreativnom umjetničkom okruženju (Zapadnoga) Berlina, Froese nije konzumirao nikakav alkohol, cigarete ni droge, a bio je i vegetarijanac. Neumoran i nadahnut, ostao je glazbeno aktivan sve do svoje iznenadne smrti od embolije pluća 2015. godine u dobi od 70 godina.

„Tangerine Dream" je, dakle, sve do smrti Edgara Froesea djelovao prije svega kao kolektiv vođen njegovom vizijom, često mijenjajući preostale članove i suradnike. Strukturirani osvrt na

njihovo djelovanje moguće je ostvariti grubom podjelom na tri faze; *početci, uspon do slave i kasnije godine*. Sami početak kolektiva odnosi se na prijelaz desetljeća, iz 1960-ih u 70-te i prvi studijski album „Electronic Meditation" objavljen je 1970. godine, čiji je zvuk usko vezan uz njemački *Krautrock* pokret eksperimentalne glazbe. Nadahnut *rock* žanrom, taj utjecajni pokret uspio je stvoriti svoju psihodeličnu, elektroničku i općenito sastavnicama slobodniju inačicu toga žanra u usporedbi s klasičnijim *rockom*. S vremenom i tehnološkim napretkom uloga elektronike u tom zvuku postala je sve dominantnija i upravo iz *Krautrock* žanra i zvučnih improvizacija kasnije su se i rodili žanrovi poput ambijentalne glazbe, *post-rocka*, *techna* i drugih. Uz „Tangerine Dream", neki od najistaknutijih predstavnika *Krautrock* scene su i izvođači „Kraftwerk", „Ash Ra Tempel" i „Popol Vuh".

Radovi ranijih godina kolektiva „Tangerine Dream"[2] bili su tako tipični predstavnici *Krautrock* žanra i iz toga razdoblja posebno je značajan album „Zeit", snimljen 1972. godine, u produkciji utjecajne njemačke izdavačke kuće „Ohr". Strukturalno sličan stilu kakve simfonije klasične glazbe, zvučno je pak spor, atmosferičan i monolitan. Nadilazi okvire *Krautrocka* i smatra se začetnikom zasebnoga ambijentalnoga podžanra, dark ambient, također poznatog pod nazivom ambient industrial, koji često

[2]U daljnjem tekstu TD skraćeno za „Tangerine Dream".

koristi vrlo obrađene i improvizirane zvukove. Općenito je zvuk „Tangerine Dream“ kolektiva zasnivan na obradi originalnoga izvora zvuka, npr. zvukovi gitare i ostalih instrumenata i uređaja često bi bili filtrirani ili pomiješani sa zvukovima iz prirode. Iako je Froese bio vrlo dobro upoznat s primjenom tehnologije u glazbi i koristio je vlastite sprave i izume u stvaranju skladbi, elektronski zvuk tada još uvijek nije dominirao u radovima kolektiva. To se promijenilo 1974. godine izlaskom albuma „Phaedra“, u produkciji renomirane izdavačke kuće „Virgin Records“, prvoga albuma izdanoga nakon potpisa ugovora za poznatu britansku izdavačku kuću „Virgin“, koja je prepoznala talent i potencijal Froeseova kolektiva. Na spomenutom su albumu korištena tadašnja najmodernija tehnička dostignuća, pa je tako prvi put TD kolektiv koristio glazbeni sekvencer u stilu koji će postati karakterističan za njihov budući zvuk. Kolektiv je nastavio koristiti inovativnu digitalnu tehnologiju te su tako tijekom 1980-ih godina prošloga stoljeća bili među najzaslužnijim izvođačima u revolucioniziranju zvuka sintesajzera i utjecaja na elektroničku glazbu uopće. U tom su desetljeću sudjelovali i u stvaranju glazbene podloge za više od dvadesetak filmova i održali mnogo nastupa uživo, među kojima je vjerojatno najznačajniji onaj iz 1980. godine u Istočnom Berlinu, čime su postali jedni od prvih većih zapadnih izvođača koji su nastupili u nekoj komunističkoj zemlji.

„Tangerine Dream“ nastavio je svojim snažnim tragom i u 90-ima, kada su u rekordnih pet navrata bili nominirani i za prestižnu glazbenu nagradu Grammy, od 1992. do 1996. godine. Nakon toga, kolektiv predvođen Froeseom kreće u još istaknutiji elektronički zvuk i stvaranje konceptualnih, serijskih albuma, u kojima zadržavaju svoj prepoznatljivi stil i zvuk. TD je stvarao predvođen Froeseom sve do njegove iznenadne smrti 2015. godine, kada nas je napustio, ostavivši za sobom više od stotinu izdanih glazbenih albuma. Međutim, kolektiv tu nije stao, i danas ga sačinjavaju preostala živuća četiri člana od petorice iz 2015. godine. Od njihovih najnovijih radova valja istaknuti zasad posljednji studijski album „Quantum Gate“ iz 2017. godine u produkciji izdavačke kuće „Kscope“, i sudjelovanje u stvaranju glazbene podloge za igru „Grand Theft Auto V“ (2013.), još za Froeseova života. Sve u svemu, riječ je o kolektivu glazbenika i umjetnika koji su nemjerljivo utjecali na niz žanrova i inovacija glazbene scene i bili i ostali nepresušan izvor inspiracija i originalnoga zvuka sada već više od pet desetljeća.

KNJIŽEVNOST

KRALJEV SAN

Majko! Majko! Usnuh san neobičan, dopusti da ti ga kazujem pa mi ga ti tumači. Nakon što na moje oči padne od umora tama, odjednom se nađem usred sunčanoga dana. Sunce je obasjavalo zelenu livadu golemu i njezin kraju stapao se negdje na horizontu s plavim nebom. Ispred mene nađe se ogromno zeleno brdo, gotovo gora! Na vrhu njegovom bijaše neki dvor čiju građu nisam sasvim mogao razaznati jer je sunce taman iza njega svjetlilo i blještavilo zraka sunca toliko je pojačalo izgled nekih metala ugrađenih u taj dvor da sam često morao maknuti pogled s njega. Uspeo sam se do toga dvora i vidjeh metalnu ogradu sa šiljcima, kameni zid dvora pun komada srebra i zlata te vrata od drevnoga hrasta. Pođoh prema vratima i vidjeh bravu od kljova. Posegnuh, no prije nego što dosegnuh, ona se sama otvoriše. Uđem u prostoriju što na kuhinju sliči. Mnogo suđa i posuđa, mirisnih trava i začina, lonaca i poklopaca, valjaka i noževa, rublja, drva za vatru i na sredini peć za hranu. Pokraj prozora ugledah lijepu trudnu ženu kako tkalje niti života. Odjednom stane tkati i pogleda me svojim dubokim plavim očima. Upitah ju za ime, a ona mi bez da zbori odgovori da se zove Mokoš. Zatim se digne i uzme me nježno za ruku i povede u drugu prostoriju gdje bijaše spavaća soba sa starim krevetom

izrezbarenim u hrastu i starom škrinjom što neko blago sigurno čuva. Nasred sobe bijahu u podu neka vrata. Mokoš izvadi zlatni ključ ispod svoje plave halje i otključa ta vrata te ona propadnu prema dolje. Nakon toga mi rukom dade znak da joj se približim i pogledam što se skriva iza tih vrata u tlu. Začudim se kad ugledam spiralne stube u kamenu što vode negdje duboko u tlo, a tamu osvjetljavaše baklje na zidu. Opet me uhvati nježno za ruku i povede u podzemlje. Silazak u spiralu činio se beskonačno dug i cijelo mi se vrijeme činilo da se vrtimo u krug. Htio sam da silazak što prije završi. Odjednom osjetim da je ruka te žene nekako nježnija i mekša, mlađa. Nisam bio siguran priviđa li mi se pod svjetlom baklje, no njezina haljina više nije bila plava, već bijela. Iznenada okrene pogled prema meni i gle čuda! To više nije bila trudna žena, već mlada djevojka zelenih očiju. Nasmiješi mi se onako kako se samo mladost smiješiti zna! Upitah ju za ime, a ona mi bez da zbori odgovori da se zove Mara. Zaljubio sam se. Sada mi se silazak više nije činio dug, dapače, želio sam da taj silazak nikada ne prestane. Sve što je lijepo kratko traje, tako je naš silazak ubrzo došao kraju jer konačno dođosmo pred nova vrata. Izvadi ponovno zlatni ključ ispod svoje halje i otvori ta treća vrata. Hladno svjetlo čiji izvor nisam primijetio obasjavalo je prostoriju izgrađenu od kamena. Prođosmo kroz šumu kamenih stupova što bijahu potporanj tlu iznad nas. Konačno stanemo ispred dvaju ogromnih bazena nalik na stećke, samo

uronjenih u zemlju, punih neke vode. Zagledah se u tu ledenu vodu i tama mi iz nje odgovori da je dno duboko. Osjetih jezu u njezinoj hladnoći i nešto strašno što se krije ispod površine, nešto zmijoliko. Odjednom spazim odraz moje pratnje. Nije to više bila mlada djevojka, već starica u crvenoj haljini. Ne upitah ju za ime, a ona mi bez da zbori šapne: Morana... Zatim se probudih sav u znoju. Majko, reci mi tko su te žene? Kakav je to dvor na gori i kakva je to voda ledena i mračna?

Majka odgovori kralju: – To je samo uzbuđenje pred svadbu, ništa više, sine. Ustaj i okrijepi se, danas je bitan dan. Danas će Bog svezati tebe i šumsku Ugarku Jelenu Lijepu u jedno tijelo. Ono što Bog sastavi, rastaviti može samo smrt. Zvonimire, sine, mili moj, što na ovako lijep dan može poći po zlu?

Perun

KRALJEV SIN

Nevjera! Nevjera! Odzvanjalo je u mislima kraljevoga sina. Trčao je kao sumanut od seoske kuće do koje je potajice pratio svoju majku. Slučajno je primijetio da se iskrala iz dvora pod krinkom. Nije mu ni na kraju pameti bilo da će ju zateći in flagranti. Te noći probudio se sav mokar od nekog tjeskobnoga sna pa je izašao da se razbudi. Tada je primijetio neku spodobu i mjesečeva svjetlost otkrila mu je lice njegove majke. Slijedio ju je do neke priproste seoske kuće. Nakon što je ušla u tu kuću, prikrao se prozoru i imao je što vidjeti i čuti. Šaputanje na ugarskom jeziku i njegova majka u zagrljaju nekog Ugara. To je bio njezin narod i krv toga naroda tekla je njegovim venama. U prvi mah trznuo se za mač, no ljubav prema majci koja ga je devet mjeseci nosila u utrobi oslabi mu pesnicu. Tamni oblak prekrio je mjesec i nakon što je grom proparao nebo, spustio se hladan pljusak. To je dodatno rashladilo njegovu namjeru da uđe pod krov te kuće. Znao je da bi, kada bi ušao, sve završilo smrću i umorstvom. Uspomene o brižnoj majci iz njegova djetinjstva natjerale su ga da odluta od preljubnika u šumu. Izdaja! Izdaja! Vikao je glas oca njegova u njegovim mislima. Otac njegov bijaše pravedan, pobožan i silovit kralj. Njegovim vjenčanjem sa sestrom ugarskoga kralja, Jelenom, nastupilo je razdoblje mira i blagostanja, no pod koju cijenu?

Kiša je pljuštala sve jače i jače. Sada su ga uspomene na njegovoga brižnoga oca mučile osjećajem krivnje. Zašto nije ušao i sasjekao grješnike? Treba li reći ocu što je vidio? Što će biti s njegovom majkom ako kaže ocu za njezin preljub? Tisuće pitanja kao roj divljih pčela bole su njegovu umornu i mokru glavu. Sva mu se odjeća natopila hladnom vodom. Hladnoću nije osjećao jer mu je tijelo gorjelo od ognja krivnje, srama i očaja. Lutao je bjesomučno mračnom šumom bez cilja. Tlo se natopilo vodom, no njegovo grlo bilo je suho poput prašine na suncu. Isplazio je jezik da ga nakvasi, no nikako da skupi dovoljno vode. Kiša prestane, hladnoća se spusti, žeđ nikako da ga napusti. Onako umornom od lutanja i promrzlom učini mu se da se između drveća vrzmaju neke spodobe u bijelim haljinama. Poviče iz svega glasa na njih, no odgovora ne dobije. Izvadi svoj mač i odluči ih uhvatiti. U toj potjeri, stigne do kladenca s izvorom vode i gle čuda! Pored kladenca tri žene u bijelim haljinama. Starica, žena i djevojka. Nije bio siguran je li posrijedi san ili java jer mu se od umora mutilo pred očima. Pokraj izvora svjetlucalo je čudno srebro i zlato. Upita ih smije li piti s izvora vodu.

Starica mu reče: – Pij ovu vodu da zagriješ svoje srce hladno!

Žena mu reče: – Pij ovu vodu da zaboraviš na muku svoju!

Djevojka mu reče: – Ne pij ovu vodu ako još voliš život svoj!

Kraljev sin padne na koljena i popije s izvora vodu. Osjeti potom vruću zmiju kako mu se u plućima gnijezdi i odmah zažali što

je poslušao savjet starice i žene. Zatim im prepozna lica, žena imade lice poput njegove majke i starica isto, samo prošarano borama. Djevojka bijaše gotovo ista majka iz njegovih ranih uspomena. Zatim im reče:

– U znak zahvale za savjete vaše, tebe, starice, proklinjem paklenim ognjem i tebe, ženo, paklenim mukama, nek' te vrazi bičuju s bičem od tisuću konjskih repova. A tebi, djevojko mila i draga, tebi darujem svoj oprost.

Nakon što to reče, sruši se u nesvijest. Nekoliko dana kraljevi su ljudi tražili njegovoga sina. Našli su ga u vrućici pokraj kladenca. Liječili ga svećenici, no ništa nije pomoglo. Liječile ga seoske žene, no ništa nije pomoglo. Kralj ga pošalje na otok Pag da mu morski i topli zrak pročisti pluća. Cijelo vrijeme šutio je u čudnom čemeru. Nije govorio niti s ocem niti s majkom. Kažu da je tamo na otoku prije smrti upoznao mladu djevojku nalik na njegovu majku u mladosti i zaljubio se. Taman kad se činilo da će ozdraviti, pade kraljev sin Radovan preko praga u Splitu i tijelo mu se razdvoji od duše.

Perun

KRALJEVA KLETVA

Deus vult! Deus vult! Vikao je kralj među okupljenim podanicima. Pozivao je na križarsku vojnu protiv nevjernika, odjeven u bijelo sukno sa zlatnom krunom na glavi. Sunce je ponosno obasjavalo tri križa na njegovoj kruni. Nakon smrti njegovoga sina, obuze ga snažna tuga. Kada mu se sin rodio, nazvao ga je zbog silne radosti Radovan. Bog dao, Bog uzeo! Nije se kralj odmetnuo od Boga nakon smrti svojega sina, već naprotiv, postade još pobožniji. Podizao je crkve i samostane, podupirao popove glagoljaše i oni mu se odužiše tako što mu podigoše spomenik trajniji od mjedi te upravo glagoljicom njegovo ime zabilježiše. Zamolili su pritom sv. Luciju da mu oči zdravima uvijek čuva kako bi neprijatelje svoje na oku mogao držati. On je darivao Boga i Bog je darivao njegovu zemlju blagostanjem.

Za vrijeme kraljevoga govora na kninskom polju, uz devet podanika bijaše i njegova žena u crvenom, tuđinka od ugarskoga naroda. Svladala je ona jezik Hrvata, no nikad se nije svojega naroda i svoje braće odrekla. Nakon smrti sina, ona naglo izgubi svu ljepotu i kosa joj izgubi boju te postade bjelija od snijega. Često je tugovala nad svojim odrazom u vodi, više nego što je tugovala za svojim sinom. Nije mnogo zborila s kraljem, no ako je zborila, onda bi mu nastojala u um utkati zle misli o

njegovim podanicima, posebice onima od roda Svačića. Plašila ga je urotama svakojakim i strahovima od gubitka vlasti. Kralja bi katkad doista bila zabrinula i učinila ga bijesnim prema podanicima. Srećom, kralj se uvijek obratio Bogu za pomoć i Bog bi ga uvijek na dobar put izveo. Kralja je u sebi krivila za gubitak svoje ljepote, on je za nju bio krivac za svu nesreću njezinu. Proklinjala je dan kada ju je uzeo za ženu i odveo ju od njezinoga naroda i braće. Osvetu je strašnu snivala. Odluči umoriti kralja kako bi njegovu zemlju uzela k sebi njezina braća i tako bi i sama prestala tuđinkom biti. Da bi u naumu uspjela, nije kralj smio umrijeti od njezine ruke jer tada ona i njezina braća ne bi imali pravo njegovu zemlju nasljedovati. Kako kralja zbog zaštite od Boga nije mogla gurnuti u zlo da navuče na sebe bijes drugih ljudi, okrene se njegovim podanicima.

Nije bilo potrebno dugo i urotu skuju njih devetero sa ženom kralja. Kralj je primio pismo od pape Urbana II. U pismu se tražio boj s nevjernicima s juga. Kraljeva žena uvidi priliku da okrene podanike protiv kralja. Prvo podupre njegov naum da prihvati poziv Boga na boj, što bijaše lako zbog kraljeve vjernosti Bogu. Zatim se žena kralja okrene podanicima i krene im nasamo jednom po jednom govoriti u okrilju sjene i zakutaka dvora kako je zemlja njihova ispred Boga njihovoga i kako će ih kralj njihov uskoro u ime Boga odvesti daleko od njihove zemlje i obitelji. Umorstvom kralja htjeli su spriječiti njegov poziv na

boj s nevjernicima. Žena kralja je za vrijeme njegovoga govora dijelila bijeli kruh podanicima i potajno šapatom pozivala na spremnost. Kada je svima kruha udijelila, dade ugovoreni znak i krene jedan od podanika nožem na kralja. Kraljeve bistre oči primijete napad i zgrabi za ruke izdajicu. Od kraljeva pogleda punoga osude izdajica umalo da ne izgubi snagu i svladao bi kralj izdajicu da ostalih osam ne doskoče u pomoć i izbodu kralja noževima. Njegovo bijelo sukno pocrveni od kraljevske krvi, bilo je crvenije od haljine njegove žene. Prije nego što izdahne, kralj izreče kletvu svojim podanicima: – Zato što ste izabrali zemlju iznad Boga, tuđinac će vladati vama tisuću godina i rasut će se kraljevstvo Hrvata! Tek tada nakon tisuću godina, kada poput svetoga Josipa sklopite savez s Majkom Božjom da se umilite ponovno Bogu, oslobodit ćete se kletve moje i moći ćete kraljevstvo Hrvata obnoviti!

Perun

ČAST ŠIMICE KARAMATIĆA

Utemeljeno na guslarskom epu „Šimica Karamatić“ narodnoga guslara Željka Šimića

U polutami Puzića hana za grubo izrađenim drvenim stolom sjedio je visok i snažan muškarac odjeven u seljačku odjeću. Potezao je rakiju iz bukare i brisao lozovaču s tamnih i raščupanih brkova rukavom grube bijele košulje. Povremeno bi se osvrnuo oko sebe i promotrio bi goste; domaća kršćanska raja, izmiješana, i muslimanska raja i činovnici te nekoliko bosanskih trgovaca koji su pričali s trgovcima iz Dalmacije. Kršćani i muslimani su razgovarali, ali stoljeća turskoga zuluma i more prolivene krvi stvorili su nepremostiv jaz među njima, pun dubokoga nepovjerenja i opreza. Muškarac je razmišljao o stoljećima zla koja su pratila njegov kraj i njegovu obitelj. Bio je kmet u službi turskoga velmože, kao njegov otac, i otac njegova oca te mnogi njegovi predci čijega imena i ne poznaje više. Otkad se vjenčao i dobio djecu, bol i poniženje sve su mu više razdirali srce. Kao da su se sve suze njegovoga roda i krv, proliveni u zadnjim stoljećima, slili u njegovo srce koje je pucalo od tereta beskrajne patnje. Iako je Visoka Porta ograničila kmetska davanja, daleko je bio sultan i Istanbul od njegovoga Posušja i njegovih gospodara koji su za njega bili moćniji nego

svi turski sultani u povijesti. Zato je ogorčenost gasio rakijom. U ovoj zaboravljenoj zemlji osim rakije ničega više nije ni bilo. I Boga, koji je uvijek sa svojom djecom koja trpe. Barem su mu tako fratri pričali, ali više nije bio siguran vjeruje li u to.

Do tada mirno kavansko popodne prekinulo je naglo otvaranje vrata mehane i ulazak Derviša Šiškića, ljubuškoga age. Gorostasni muškarac s vrata zagrmi da mu se natoči lozovača, što nezgrapni i debeljuškasti mehandžija bez odgađanja napravi te dok je aga došao do njega, piće je bilo spremno. Iako musliman, aga se nije odrekao običaja uživanja u alkoholu svojih kršćanskih predaka. Kad je ugasio žeđ, osvrne se oko sebe i primijeti da svi muškarci, kršćani i muslimani, stoje i odaju mu počast. Svi osim jednoga kmeta koji ga je gledao s dubokom mržnjom iako su se sreli prvi put u životu. Aga priđe kmetu i dva se muškarca nekoliko trenutaka promatraše u tišini. Kmet shvati koliko su sličnoga fizičkoga izgleda, osim što je aga bio nekoliko godina mlađi od njega. Možda je imao tridesetak godina. Pogleda i njegovu odjeću i naoružanje. Naoružan puškom stragušom, kuburom i jataganom i odjeven u zelenu košulju, prsluk optočen srebrenim tokama i hlačama od najfinije perzijske čoje budio je strah i poštovanje kod prisutnih. Osim kod kmeta.

Aga ga otvorenom šakom udari u oba obraza, što izazva grohot i porugu kod muslimanskih trgovaca i dijela raje. Upita ga aga: „Ko si ti, pašče vlaško i kaursko, da se ne dižeš pored age?“

Kmet ne odgovori, a krv i rakija udare mu u glavu. Aga ga još jedanput udari da bi nasmijao prisutne. „Kako se zoveš, krstu?“ Kmet kroz zube procijedi ime: „Šimica Karamatić“. Aga ga odmjeri te i on uoči sličnost između njih dvojice i prkos u očima stasitoga kmeta. Okrenuvši leđa, reče mu: „Zafali se bogu svome kaurskome što moram što prije doći u Ljubuški jer da toga nije, iša bi vezan za rep mojega konja.“ Aga naruči ručak, a Šimica gledajući po mehani okrenu se, ostavi novac, i ode preko vrata. U sumrak Šimica stigne u svoju kamenu kućicu sa slamnatim krovom. Djeca su već ležala u kući, dok je žena sjedila ispred trošne kuće iščekujući muža. Kad se približio, ugleda njegovo crveno lice, što od udaraca, što od gnjeva. Odluči ga pitati što se dogodilo, ali Šimica je pretekne i zaurla u kući: „Mater mu njegovu balijsku je*em, on će meni pleske davat k'o da sam dite!“ Čuvši psovku iz njegovih usta, žena se makne praveći se da obavlja kućanske poslove. Šimica otvori drveni sanduk i iz njega izvadi pušku, barut i kugle te jatagan – ostavštinu turskoga osvajača koja je postala oružje i domaćega pokorenoga naroda. Uzme kamen kojim je inače oštrio kosu, sjedne pored ognjišta i počne oštriti sivu i pomalo otupjelu oštricu jatagana. Pao je prvi mrak kad je izašao iz kuće. Mlada ga žena isprati pogledom. Ako se njezin muž ne vrati do jutra, znala je da ga više nikad ne će vidjeti.

Šimica se približi šumarku koji je bio položen uz cestu koja je vodila prema Ljubuškom. Prema njegovom mišljenju, Šiškić aga još nije mogao proći tim putem. U gostionici je ručao, a sigurno se i odmorio. Bio je pun mjesec i mjesečina je obasjavala put. Gnjev i opijenost polako su popustili, a hladan zrak razbistrio mu je misli. Razmišljajući o svemu, pojavi se u njemu sumnja i želja za odlaskom kući, no nakon čekanja koje se činilo beskrajnim Šimica na putu začu konjski kas. Ne može biti nitko drugi osim Derviš-age. Kako je konjanik prilazio krivudavom stazom koja se sve više približavala gaju u kojem je Šimica čekao tako su udarci njegovoga srca sve brže i glasnije udarali, a misli sve brže prolazile. Niz ciljnik svoje puške promatrao je konjanika i razmišljao o svojem životu, patnji, ali i o aginom životu. Vrijedi li ga ubiti? Danas su se prvi put sreli. Šiškićev život ovisio je o volji jednoga kmeta. Padne mu misao da ga poštedi, ali u ušima mu zazvone šamari i poruga. Prisjeti se svih svojih životnih patnji i patnji svojih predaka koji su bez časti živjeli već stotinama godina i shvati da je Derviša susretao cijeli život, od najranijega djetinjstva. Susreo ga je u svakom agi, begu i paši koji su odlučivali o njegovom životu, o životu njegove obitelji, koji su progonili mladiće i muškarce, koji su kaljali čast njegove žene i svih žena njegovoga roda i naroda. A sad je on u prilici da odlučuje o životu i smrti. Bog mu je u ruke predao neprijatelja. Potegne okidač i zapuca u smjeru konjanika, ali pogodi konja

koji se propne na stražnje noge i zbaci jahača sa sebe. U cijev iz koje se uspinjao dim u noćno nebo Šimica ubaci još jednu kuglu i mjeru baruta. Konjanik se ustade i gledaše oko sebe u tami. Izvukao je kuburu i promatrao naokolo, ne mogavši shvatit odakle vreba nepoznati strijelac. Odjednom se začuje pucanj koji propara tišinu noći. Konjaniku kugla prođe kroz oba bedra, a on od boli ispusti oružje iz ruke i padne na zemlju. Šimica mu priđe s leđa. Odgurnu kuburu od njega, uzme mu jatagan. Osvrne se oko sebe da vidi gdje je puška i ugleda ju pored konja koji je polako umirao. Podrugljivo pogleda prema ranjenom agi: „Moram ti kazat', prisvitli ago, da mi se nije spavalo večeras, nego oni šamari mi u glavi zvone pa dođoh da još o tome popričamo. Reka si da nije vakat da se o meni brineš. Pa evo nas, imamo sve vrime da dovršimo započeto." Aga mu odgovori psovkom i proklinjanjem, što Šimica prihvati s divljenjem, pomislivši da bi i on tako prkosno i hrabro odgovorio, ali, unatoč tome, uhvati ga za glavu i prereže mu vrat jataganom. Preko hladnih prstiju prijeđe mu topla ljudska krv, a dušu mu zapljusne val kajanja i grižnje savjesti. Sjedne pored zaklanoga age i sklopi mu oči pa se zagleda u mračnu cestu koja je vodila prema Ljubuškom. Kad je došao k sebi, sjeti se da će Turci tražiti Derviša pa ga podigne na rame i uputi se prema dolini zvanoj Vučja draga u kojoj ostavi beživotno tijelo. Prije svitanja se vrati kući. Na ognjištu se presijavala žeravica, a njegova obitelj spavaše dubokim snom.

Legne pored žene koja u tom trenutku otvori oči. Zahvali Bogu što se njezin muž vratio, no znala je da je netko za to morao platiti životom.

Nakon dva dana mjesni age i begovi okupiše potjere i počeše provoditi teror i zlostavljanje kršćanske raje kako bi saznali što se dogodilo s Derviš-agom. Saznaše da je zadnji put živ viđen u Puzića hanu u blizini Posušja pa pozovu posuškoga fratra i seoskoga glavara. Dva najuglednija kršćanina posuškoga kraja bez riječi otrpješe divljanje aga i prijetnje koje su uputili njihovom narodu. Age su se natjecali u grozotama koje će činiti ako Posušaci ne isporuče ubojicu svezanoga u ljubuški zatvor u roku od sedam dana. Fratar i knez obavijestiše seljake da će im domovi biti spaljeni, djeca i žene odvedeni, a mladići nabijeni na kolac ako se ubojica ne isporuči, ali među njima vladaše šutnja. U međuvremenu turske ophodnje nađoše konjsku strvinu u šumarku pored puta gdje je Derviš stradao, a pronađoše i truplo Derviš-age u Vučjoj dragi. Iako se cijeli kraj digao na noge, pa i seljaci počeše sudjelovati u potrazi, Šimica se pritajio i razmišljao o svemu. Nije se htio predati, ali nije htio da njegovi sunarodnjaci stradaju. Ako se preda, bio bi to kraj i za njegovu obitelj. U petak navečer zamoli ženu da uzme djecu i ode u svoje rodno selo, a od tamo, ako Boga zna, u neke rodbine, ili neka pokuša prijeći granicu. Šaptom joj prizna ono što je žena znala kad je na bunaru čula za zagonetno ubojstvo od svojih pričljivih susjeda. U

nedjeljno jutro sa susjedima i rođacima otišao je na misu koju su služila dva brata svetoga Franje na pokretnom oltaru pod vedrim hercegovačkim nebom. Šimica je dostojanstveno odslušao misu. Kad je krenuo na pričest, prisjeti se osjećaja tople ljudske krvi preko prstiju pa odustane. Nakon što je misa završila, muškarci posjedaše i zapališe kamiše kako bi uživali u razgovoru i duhanu. Tajnovita smrt Derviš-age bila je glavna tema razgovora. Nije bilo jasno tko je mogao ubiti turskoga agu. Svi su znali da nisu hajduci jer nije bio opljačkan, njegovu odjeću i novac našli su uz njega. Na to se Šimica ustade među njima i glasno reče: „Braćo, znate svi da je Šiškić ubijen. Ja sam ga ubio jer sam imao svako pravo i svi to znate. Neki od vas bili su tamo kad me udario! Makar leža na dnu pakla, ja sam Dervu svojim nožem zakla! Ne ću da radi mene pravedan strada! Sve ste čuli! Pođite Turcima i recite im šta sam reka!“ Izljubio se sa susjedima i rođacima i krenu prema zapadu trčećim korakom. Samo desetak kilometara dijelilo ga je od zemlje kršćanskoga cara.

Dok su Turci pokrenuli potjeru, Šimica je već prešao granicu kod Vinjana i našao sklonište kod Imoćana koji su uživali slobodu u kršćanskom svijetu, ali zbog prošlih turskih vremena i života na granici uvijek su bili spremni na sukob. Turske potjere svake su noći oprezno i potajno prelazile dalmatinsku granicu i tražili Karamatića, ali bez uspjeha bi se vraćali u Hercegovinu. Bio je drugi tjedan od Karamatićevoga bijega, a skupina turskih

konjanika cijeli je dan jahala kroz Vinjane, u blizini granice. Sunce se već polako počelo približavati planinskim vrhovima kada je predvodnik patrole ugledao na putu obrise čovjeka oslonjenoga na pušku. Bio je to Šimica koji hitrim pokretom podigne pušku, osloni kundak na rame i pogodi jednoga od svojih progonitelja u prsa. Vidjevši smrt svojega suborca, razjareni zbog Šimičine drskosti i ohrabreni činjenicom da je sam, potjeraše konje prema njemu s izvučenim oružjem. Odjednom začuše grmljavinu iz pušaka koje se pojaviše iza suhozida koji je dijelio put od livada i oranica, a Turci počeše padati s konja zapomažući i zazivajući Alahovo ime. Aga Buljubaša, turski časnik koji je vodio potjeru, okrenuvši konja u smjeru granice zagalopira i poviče prema svojim vojnicima: „Vraćajte se, sokolovi moji, kaurin se kuršuma ne boji!“ Šimica i Imoćani ih ispratiše podrugljivim povicima i smijehom. Šimica se zagleda prema istoku misleći na svoj dom. Zatim pogleda prema zapadu, u imotsku varoš gdje je bila austrijska uprava, i pomisli kako nema za njega ovdje slobode jer će ga austrijske vlasti izručiti Osmanskom Carstvu da izbjegnu diplomatske probleme s velikim susjedom. Često je gledao kako su kršćanske vlasti u lancima kršćane bjegunce vraćali Turcima. Zahvali svojim pomagačima, prebaci pušku preko ramena i

lakim korakom krene prema šumi znajući da ga samo tamo čeka sloboda, u divljini, na međi svjetova i politika čiji se interesi slomiše preko njegovoga života.

Mate Vodarević

POSLJEDNJI ŽIVIČAR

Kao i svake godine, svakoga desetljeća svojega života, probudio se s prvim zrakama sunca. Danas je morao obaviti važan posao. Umio se studenom vodom i krenuo u sjenik koji mu je služio kao radionica i spremište alata. Svaki komad oruđa stajao je na svojem mjestu, pomno naoštren i očišćen. Uzeo je što je naumio, alat i daske staroga oraha i divlje trešnje. Proljetno sunce probijalo se kroz izmaglicu, a ptičji zborovi slagali su arije u čast vječno promjenjive prirode – dan će biti božanski predivan. Prionuo je radu s najvećom ozbiljnošću, kao da obavlja posao o kojem ovisi sudbina svijeta. Ostarjelim, čeličnim i žilavim rukama slagao je i rezao daske, brusio i rezbario, pozorno pregledavajući svako drvo.

Imao je taj starac kćer prvorođenu, izdahnula u petoj godini života pod kotačima kamiona. Imao je ženu, njemu jedinu, najbolju i najljepšu, odnijela ju bolest. Ostao mu sin njegovoga imena, oženio se i otišao u grad. Rodila mu snaha unuku i dala joj časno ime sinove majke. Ta desetogodišnja djevojčica, njegova jedina nasljednica, bila je njegov svijet. Nedavno ih je posjetio u gradu, odnio im svježih trešanja i divljih jagoda. Unučica je skupljala knjige i stripove, zatrpala njima cijelu sobu. Sjedili su u toj sobici jedan do drugoga i čitali „Povijest drevnih civilizacija“, na podu, kao dva stara djeteta prijatelja. Dok je bio njezinih godina, nije imao vremena čitati, a htio je. Morao se brinuti o porušenoj kući, majci udovici i sestrama ratnoj siročadi. A tako je htio čitati, učiti, uroniti u tajne skrivenih znanja, proučavati prašnjave spise i zapisivati misli na čisti bijeli papir – čišći, neviniji i časniji od stare obiteljske porezne knjižice. Godine su prošle i jedino za što je imao vremena bile su katolička „Danica“ i njezin stoljetni kalendar. Nitko nije mogao ispravno razumjeti njegovu ogromnu ljubav prema unukinim knjigama. U njezinom oduševljenju sitnim slovima vidio je svoje zatomljene snove.

Zato je odlučio – svojim će joj rukama napraviti ormarić za knjige, kako bi ih mogla složiti uredno i po broju, kao što on slaže svoj prastari alat. A nije on bio ni stolar ni drvodjelac, po zanatu bio je nitko – a opet, bio je sve. Bio je i poljoprivrednik i trgovac, i stolar i zidar, i kovač i veterinar – morao je biti ako je htio preživjeti.

Kao i preci mu, živio je u prirodi, s prirodom. Bez nje nije mogao, volio ju je neograničeno, božanskom iskrom strahopoštovanja, a opet protiv nje se borio svakoga dana. Priroda porodi travu, on ju pokosi, on izgradi krovište, vjetar prirode ga poruši. Cijelo mu je postojanje koračalo u krugu – proljeće donese primordijalnu iskru buđenja, ljeto vrhunac plamena, jesen blagoslov plodova, zima upozorenje – ne uzoholi se bogatstvom jeseni. Dok se rezbareći divlju trešnju prisjećao minulih dana, sjetio se imena

kojim su nazivali one njegovoga zavičaja – *živičari*, ljudi iz živice, neslomljivi i nepokoreni. Njegove teške kosti ovoga su proljeća proživljavale jesen. Znao je – zimu života nitko nikada nije pobijedio, samo Bog. I živičari joj se moraju pokoriti.

Zato je prionuo poslu još brže, još snažnije, dok ima jeseni u kostima. Toga dana nije ni jeo ni pio dok nije završio. A po okončanju rada, sjeo je nasred dvorišta, zadovoljno zapalio duhan i natočio čašu vina. Stari vučjak lijeno mu je položio glavu na noge. Gledao je u unukin ormarić, prvoga puta danas se nasmiješivši. Onako mršavoga i visokoga, čvrstoga i žilavoga, preplavili ga vino i uspomene pa je odlučio zaoriti jednu iz mladosti. I baš u tom trenutku, kad je pustio grlo, iza kuće mu, po starome putu, iziđoše dvoje izletnika. Momak i djevojka pod punom biciklističkom spremom, oboružani najnovijim kotačima i GPS-om, preplašili se pjesme staroga živičara i njegovoga vjernog vučjaka, ustuknuli začuđeno. „Na zdravlje!“, podigao je čašu i uputio im pozdrav. Kimnuli su glavom, odzdravili i produžili dalje. U nekoliko sekundi susrela se dva svijeta, jedan koji će uskoro nestati i jedan koji je tek uronio u proljeće.

Dan se primicao kraju, stari je *živičar* s dolaskom noći otišao na počinak – uvijek u ritmu vječno promjenjive prirode. Danas je napravio veliko djelo. Sutra mu je rođendan, sedamdeset i neki, u posjet mu dolaze sin, snaha i unuka. Njemu poklona ne treba, on će za svoj rođendan darivati njih.

Skromni ormarić za unuku njemu je vrijedio više od ijednoga dizajnerskoga namještaja. U njega je utkao iskustvo, znanje i ljubav svoje jeseni – u ime oživotvorenja unukinoga proljeća u zlatnim haljinama ljeta, u ime budućnosti čijim venama teče krv njegovoga naraštaja u sutonu.

Danijel Matković

STAN

„Ovaj pogled. Samo pogledajte. Dajte. Priđite prozoru i pogledajte rijeku kako mirno teče. Ovo nećete naći nigdje. Ovakva se prilika ne propušta. Ova cijena i popust za gotovinsko plaćanje ili kredit. U redu je. U redu. Ako se odlučite, vjerujte, nećete pogriješiti“ – ponavljao je agent za nekretnine.

„Jutro na istoku, večer za zapadu“ – ponavljao je i ponavljao, neumorno pokušavajući obraditi klijenta na sve moguće načine. Možda nije znao. Nije pitao. Nije mislio ništa… Možda, jednostavno nije imao vremena upoznati klijenta… (?) To mu je posao i OK. Sve pet. Sve u redu. Posao je posao, no… mogao je unijeti i malo više žara u sve to. Barem na početku. Možda bi se sjetio. Možda? Sad je gotovo. Zaboravio je i nema veze. Možda zbog jutra ili činjenice da je posljednji dan u mjesecu. Pitanje je može li se tako prodati i obična čaša vode pustinjskom ratniku koji je, recimo, prije dva dana popio zadnji gutljaj, zadnju kap uoči odlučujuće bitke ili svemirskom putniku kojem je voda isparila nakon što se previše približio Suncu. Može li se voda prodati ribama? Može li…?

Kako je vrijeme odmicalo, agent za nekretnine postajao je sve agresivniji, sve rječitiji i uživljeniji u priču kojom je nastojao pridobiti klijentovo povjerenje. Vratio se u svojem stilu. Crvenoga

nabrekloga lica, buljavih očiju i jednodnevne brade!

„Oprostite ako pretjerujem, ali stvarno Vam kažem, ovakvu priliku više nećete imati. Stan će se brzo prodati. Smatrajte se sretnikom što ste prvi. Upravo Vi. Sad i ovdje. Prvi imate priliku dotaknuti te debele zidove i udahnuti mirise prošlosti. Ovakav stan! ‘Stančina’ od više od 100 kvadrata iskoristivoga prostora. Pogledajte te sobe i… Pogledajte taj pogled“ – agent se sve više i više unosio u svoju ulogu. Ulogu života, jer ovo mu je posljednji slobodan stan na tržištu nekretninama. Stan o kakvom je i sam nekad maštao. Stan za prodaju prije odlaska u mirovinu.

„Oprostite što prekidam, no zanima me što ste zapeli za taj pogled. Pogled kao pogled. Rijeka, park i zapad s jedne, gradski krovovi, dvorišta, vrtovi i istok s druge strane. Pa što? Nije to jedini stan u ulici. Svi su takvi. Čuo sam kako su im i parketi isti. Barem u onima u kojima ih nadobudni vlasnici nisu prekrili laminatom“ – promrmljao je nezainteresirano i pomalo ljutito klijent prvi.

„Istina. Svi su prilično isti. Prije nekoliko dana prodao sam jedan na broju tri. Zamislite, stan na broju tri koji ima tri sobe. U njemu su živjele tri sestre. Svaka u svojoj sobi. Dijelile su kuhinju i prostranu kupaonicu s WC-om. Ona najmlađa umrla je prije tri mjeseca. Druge dvije nikad se nisu udavale. Dobile su smještaj u domu umirovljenika. Na trećem katu u sobi broj 33. Nevjerojatno! Tko zna, da treća nije umrla, možda bi dobile

sobu broj 333. Kužite! Nije li to super? Nekako nestvarno i biblijski. Znate ono o trojstvu... Pretpostavljam da znate, mislim, vjerojatno ste negdje čuli. Oprostite ako pretjerujem, malo se zanesem iiiii…“

„Pretjerujete, pretjerujete, a ako nastavite, možda neću moći izdržati. Ako se kojim slučajem to dogodi… Ni majka vas neće prepoznati“ – mrmljao je klijent prvi kroz zube, toliko nerazumljivo da je zvučalo kao režanje divljega australskoga psa. Zvučalo je upravo onako kako je i trebalo zvučati. Upozoravajuće. Prijateljski upozoravajuće.

„Oprostite još jednom ako pretjerujem“ – ispravio se agent. „Katkad se previše zanesem i (dugo i zbog efekta)… Pokušajte razumjeti. Vratimo se mi ovom stanu ovdje. Nije sve u pogledu i položaju. Istina! Ali, morate se složiti sa mnom, položaj najbolje prati izlazak i zalazak sunca. Putanja savršena. Ni previše lijevo, ni previše desno. Taman kako treba. I ta rijeka koja se opružila, mislim koja teče gotovo pa ispod prozora. Savršeno! Pogledajte, moje su riječi suvišne. Svaki je komentar suvišan. Nezamjenjivo! Neponovljivo! Nevjerojatno jednostavno, jedinstveno i fantastično. Ma sve!“

„Mislim da ipak malo pretjerujete. Pardon! Mislim da pretjerujete, ne malo, malo puno i čak više od toga, a to nije dobro. Znate li uopće tko sam ja? Kako se zovem i zašto sam, eto, prvi kupac na kojega ste naletjeli, iako je ‘stančuga’, kako ste

ga na početku imenovali, na prodaji već šest mjeseci? Vaše priče o sreći i prilici. Ma dajte, molim Vas. U pravu ste, priznajem. Veličina kvadrata, velike sobe, ma i taj pogled koji stvarno na prvu oduzima dah. Položaj i sve to, ali... Ali, ali, ali. Uvijek neko ali. U ovom je gradu sve manje ljudi. Ništa ne radi. Poslovni prostori zjape prazni. Kuće i stanovi su prazni. Tvornice su zatvorene. Tvornice kojima se ovaj grad nekad ponosio. A Vi i dalje pričate o pogledu i rijeci. Ma i rijeka više nije kao što je nekad bila. Nekad su njome plovili brodovi. Veliki i mali, i vukli su šlepove, a sada je zapuštena. Nitko već desetljećima ne vadi pijesak i ne održava korito plovnim. Zimi samo što se ne prelije, a ljeti postaje rasadnik algi i neugodnoga mirisa i (opet ono dugo i zbog efekta)… Što reći. Što reći osim DOVIĐENJA. Izađite iz stana. Na početku sam Vam rekao da ne znate tko sam. Nisam ništa loše mislio pod tim. Ne pravim se važan i ne prijetim. Mislio sam da bi bilo u redu upoznati klijenta. Istražiti njegove mogućnosti i (opet ono, ma znate već dugačko i zbog efekta)… Ali ne! Vi ste odmah počeli štreberski. Kao papagaj, već pola sata ponavljate unaprijed pripremljene rečenice. Vi ste MORON i zato, molim Vas, napustite ovaj stan. Ovaj je stan moj i ja sam taj koji ga je stavio na prodaju. *By the way*, zovem se Albert i povlačim ponudu. Stan od danas nije na prodaju. Razumijete? Nije i to je to. Za kraj, još vam samo ovo želim reći: imate pravo. Stvarno imate pravo kad kažete da je nešto u tom pogledu na

rijeku. U stvari, ne samo na rijeku nego i na život. Pogledu na život koji imam, a koji Vi nikad nećete, niti možete imati. Zbogom…“

Igor Petrić

MAO U BEOGRADU

Moj je otac dobrano prevalio osamdesetu i još je nevjerojatno znatiželjan. Donosim mu često knjige iz knjižnice, nabavljam kako znam i umijem da mu zadovoljim interese, čak ih još i proširim. Poznavajući ga mogu zamisliti glad za znanjem gimnazijalca koji je rado čitao njemačke knjige na gotici i koji je zbog nedostatka sredstava za školovanje završio u željezničkoj školi u Beogradu. Moj se otac teško školovao i nije se mogao baviti onime što ga je najviše zanimalo. Zato od mirovine koristi priliku i čita, čita.

Pričao mi je o tim beogradskim godinama, o kazalištu i njegovim prvacima, o Mariji Crnobori i Viktoru Starčiću, o utakmicama i starim prijateljima od kojih su mnogi bili u istoj situaciji. Dobivali su stipendije da se školuju za tada nepopularno zanimanje pa bi onda po trojica skupili novac i svakome jedan mjesec šivali odijelo u salonima u *knezmihajlovoj* gdje su se odijevali tatini sinovi. No, moj je otac dio stipendije slao i doma, jer njegovi kao seljaci nisu imali gotova novca. Bio je u Beogradu kada je dobio vijest da mu je otac umro.

Gotovo je prekinuo s mojom majkom zbog njezine šale na račun željezničara kao pijanaca, ali su se na moju sreću pomirili. On se nakon šale okrenuo i otišao te se prestao javljati, a ona

je nakon tjedan dana otišla k njemu i tako se sve razriješilo. Jer moji otac i majka skladan su par, rijetko bude tako kao među njima, pa bi bilo šteta da se sve raspalo zbog nerazumijevanja. Ali, znam kako je ocu teško moralo biti. Nemojte nehajnošću povrijediti druge, ima onih koji će iskoristiti uopćavanje da to učine namjerno. Katkad je teško reći tko je tko.

Često zamišljam ono doba, tko je bio tko u Beogradu i kakve su utakmice morale biti na kišni dan o kojem je govorio otac. Tada je glavni kapital bio – kišobran ili šuškavac iz Trsta. Otac je pričao o svojim prijateljima, od kojih se neki do danas jave telefonom. Za Kup mladosti na prepunom su stadionu igrali Dinamo i Partizan. Cindori Štef navijao je za Dinamo, Srbin iz Bihaća Balan za Partizan, a Cole iz Užica za užičku Slobodu. I tako, svaki je morao biti domaćin kada je igrao njegov klub i voditi na slane srdele i vino u Dalmatinski podrum. Toga je puta Cole navijao za Partizan jer je Balan bio domaćin pa su svi morali navijati za njegov klub. I udalji se Cole zdušno vičući: „Ajde Partizan!“

„Je li bre, za koga ti to navijaš?“ U taj čas shvati da su otac i društvo daleko. Požuri natrag. „Bježˊ, mamu im je*em, ovi Crnogorci će me biju!“

Bio je i jedan Tucović iz Užica koji je navijao za Slobodu, bio mrzovoljan i pisao poeziju i koliko se otac sjeća završio u Mariboru. Bio je u sličnoj poziciji kao otac, stipendist s drugim

ambicijama. Kada bi se rasprava zaoštrila, običavao bi reći, znalački koristeći to što je Srbin: „Vi koji navijate za Zvezdu ste četnici, a vi koji ste za Partizan ste staljinisti!“

Bilo je živopisnih likova u očevu mikrokozmosu u Beogradu, i takvih kao njegov hrvatski cimer u domu kojem je opalio šamar kad je počeo govoriti srpski i kad su bili nasamo.

Otac je kad je već bio u braku studirao u Beogradu i tamo mu je predavao izvjestan ekscentrični profesor poznat kao Dima. Pamti ga kao suhonjava čovjeka, visoka i tvrdoglava, s vrlo jakom voljom da nametne svoj stav. Inače, bio je korektan, pa čak i neposredan, nimalo neugodan, ali očito težak. Predavao je eksploatiranje željeznica i žestoko se protivio stavovima na Visokoj školi u Münchenu, a prihvaćao je ruske poglede na to pitanje. Ukratko, svi su znali za Dimu.

I tako sam ja jednom donijela knjigu s gomilom objavljenih dokumenata stare jugoslavenske tajne službe. „Pogledaj ovo!“ reče u jednome trenu otac. Pronašao je Dimu u dokumentima i da je bio osuđen zbog prokineske djelatnosti.

Ivana Turudić

FRAGMENT PROŠLIH VREMENA

Downloading content. Please, wait…

– Tomislave, mislim da ovako više neće ići! Uza svu dobru volju…

– Možemo li barem pokušati? Znaš, postoji jedna ustanova koja se zove bračno savjetovalište.

– Loš ubačaj, Tomislave. Slabo gađaš iz prekida…

– A sad se i košarkaškim rječnikom razbacujemo? Da mi je znati…

– Majko, oče, hajdemo sjesti i razgovarati kao ljudi. Pa toliko valjda možemo?

– Majko, oče!? Mora da je onda ozbiljno, Snježo, kada nas tako službeno oslovljava…

– Pa dobro, posjedajmo – uzdahne uz slijeganje ramenima – a gdje ti je sestra?

– Šiknuo sam joj poruku, spustit će se za tili čas! – reče smanjujući svjetlinu na svojem Samsungu.

– Vidiš ti tu djecu, moj Tomi, sve preko poruka rješavaju…

– Moj Tomi? Napredujemo, ljubavi… – dobaci uz nesuptilan mig.

– Ne nadaj se previše, to mi je više ostalo kao, kako li se kaže...

– Poštapalica?

– Jest, tako je – potvrdi samozadovoljno. – A tko li nam se to

spustio?
– Stigla kraljica!
– Samo se ti rugaj, Krešo, vidjet ćeš kad tebe uhvati neka. Zvijezde ćeš joj morat' skidat'…
– A je li, meni nisi tako obećavao…
– No, no, nemojmo sad mijenjati temu. Neka Jelena sjedne s nama, pa ćemo raspraviti k'o ljudi.
– Nemojte se previše truditi, znamo da ste pukli, samo to ne želite *akseptat*…
– Vidi ti nje, odmah oštro po materi svojoj… A tko te rodio i othranio? I kakav je to rječnik? *Asepsola* imaš u hladnjaku!
– Nemoj tako Snježo, nije tako mislila…
– Ma, šta nije? Dobro znam sve te *fore*…
– Jess, što pobogu radiš – prošapće mladac vidno uzrujan.
– Nemoj se ubacivat', snimam *tik tok*… Šta će mastan bit, već vidim dva'est novih *folouvera*… – zaiskri u očima.
– Ma sakrij to, jesi normalna? Moramo ih nazad spojit, a ne rasrdit! – naznači u polušapatu.
– Ok, ionako imam materijala za pet, šest komada… – zaključi bezvoljno ne ispuštajući mobitel iz ruku.
– Evo, ovako, djeco moja draga. Očito sve znate. Ja sam, unatoč svemu, i dalje zato da Vaša majka i ja još jednom pokušamo…
– A ja naznačujem da sam protiv!
– … u bračnom savjetovalištu. No, kao što vidite, Vaša majka

uporno odbija pokušati…
Brat i sestra pogledali su se ispod oka i zakolutali u znak međusobnoga nezanimanja.
Video paused. Click play button to continue or leave the main screen by clicking escape.
– Kao što vidite, dragi studenti, ova dinamična i naizgled kohezivna zajednica vrijedan je ostatak nekadašnjega društvenoga konstrukta koji se nazivao *nuklearna obitelj.* Ovakvih snimaka nekada je postojalo u tisućama, no rijetke su uspješno pretvorene u naš standardni format.
– Postoje li i danas primjerci ovakvih bliskih osobnih interakcija, prof. Greene?
– Koliko znam, u našim krajevima to i nije slučaj. Ipak, u zaostalijim područjima od naše Federacije, poput dotične Kroejše, lako biste naišli na ovakve intraspecijske odnose.
– Nije li to onda, profesore, zaostatak evolucijskih procesa kakav uočavamo i kod nekih društvenijih životinjskih vrsta, primjerice vukova ili primata? Fragment „Prošlih vremena"?
– Zanimljivo zapažanje, kolega Pickford. Jedan sociolog iz „Prošlih vremena", kako li se ono zvao, tvrdio je da je takva međuljudska tvorevina temelj društva. Cont, Cort, kako li je bilo? – zadržao je misao – Nevažno. Ono što nas u danom slučaju zanima jest novi pojam s kojim ćemo se susresti, a s kojim ste se sigurno upoznali na nekome od prethodnih kolegija. Ovaj snimak – zaustavio je

snimku u trenutku kada je Snježana ustala i zauzela značajan stav s rukama u zraku, a stanoviti Tomislav prekrižio ruke, uz vidljivi prkosni osmijeh – pokazni je primjerak emocionalno-pravne prakse iz „Prošlih vremena“ poznate kao „rastava braka“.

– Razvrgavanje bračne zajednice zakonskim putem?

– Odlično, kolega Klassich, gdje li ste to samo iskopali?

– Baka mi je bila podrijetlom Kroejšanka, ne sjećam se više grada… Poklonila mi je neke arhivirane poveznice s njihove mreže pa sam na brzinu *prosurfao*, kad ste to već spomenuli.

– Nadam se da je Ured za podršku upoznat s vašim digitalnim vlasništvom, kolega – u glasu se osjetio blagi prijekor – ne želimo Vas izbrisati iz Sustava…

– Naravno, profesore, uredno sam prijavio svoju bazu *linkova* u poreznom oblaku.

– U tom slučaju, s obzirom na to da ste upoznati s problematikom, prijeći ćemo na prijelazni, dezintegracijski model ove zajednice koji se krajem „Prošlih vremena“ pojavio u…

– Prof. Greene, možemo li prije toga odvrtjeti snimku do kraja?

– Neka Vam bude, kolegice Chandavarkar, ali onda stvarno moramo ubrzati s gradivom. Kao što znate, ispitni rok je *opasno blizu.*

– To zvuči kao neki prastari izraz. Da ga niste iskopali iz nekog formalina?

– I jest, kolega. Upravo ćemo se s potonjom terminologijom

susresti u ostatku snimke…

Loading video content. Please, wait…

– Mama, tata, otkud vi ovdje… Mogli ste se najaviť, ručať s nama...

– Ne budali, Jelena, znaš zašto smo ovdje. Vrijeme je da stara garda preuzme uzde i spasi stvar.

– Da nisi to, bako, pokupila iz nekog vesterna? – podrugljivo će djevojka namještajući joj stolac domaće proizvodnje (puno drvo, vjerojatno iz Oriolika).

– Jele moja, bila si opasno blizu. To ti je iz „Malog mista“ – tu je Matthew Pickford ponosno osjetio uvažavane poglede ostalih kolega.

– Ajde, Mare, o'ladi. Nismo tu radi televizora, nego radi naših golupčića – i pokaže na zeta.

– Siguran sam da Snježana i ja to možemo riješiti među sobom i djecom – odvrati blago uznemireno *pater familias* uz pripadajuću gestikulaciju. – Da vam natočim jednu, Ljubo? – vodio se onom: rakija – *connecting people*.

– Može, može, ali daj, mol'm te, jedan prst vodoravno. 'Oćeš ti, Mare?

– Nemoj meni, udariť će me. Znaš da nisam od žestice…

– Pa nećete se valjda sad tu *nalokavat* dok mi gubimo vrijeme? – Jelena je, naime, baš bila u dogovorima za kavu. Ana je napucala Luku i trebalo je to proslaviti.

– Utrni jezik – oštro će majka. – Ajde, molim te, spremi to sad, Tomislave…
– Uzmi i ti, draga moja Snježo, popit ćemo jednu, ta obitelj smo.
– Kakav obrat, pomisli Snježana. Biť će da je to dio njegove taktike…
– Tako je, dobro zboriš sine. Popiť ćemo jednu, pa na posao – zaključi Ljubo dosežući čašicu.
– Živjeli!
– E, ljudi, alʼ dajte sad fakat *speedupajte*, neki imaju dogovore…
– Vidi se da si ista majka, Jele draga. I ona je tako oblijetala oko mladića i govorila bedastoće, pa vidiš kakvog je uhvatila…

– A kakvog to, *milostiva gospojo*? – blagopokojnost nije više mogao glumiti.
– Najboljeg, zete dragi, najboljeg!

Dominik Tomić

TIŠINA IMA OBLIK STVARI

Još kao dijete, htio sam imati vilu u Toskani. Zapisivali smo razne stvari u one dječje dnevnike: najdraži film, boja, pjesma, simpatija iz ulice ili škole, buduće zanimanje i želje. Netko je želio bicikl, jahtu ili Ferrarija. Netko, pak, obitelj, puno novca ili jednostavno sreću. Ja sam, eto, želio ni manje ni više nego toskansku vilu.

Nisam znao gdje je Toskana, ni što je vila, no negdje sam ju vidio. Valjda na jednom od onih talijanskih filmova ili TV serija koji su se često prikazivali u poslijepodnevne sate. Tu sliku iz ranoga djetinjstva jasno pamtim – poslijepodne, kada Mediteran nakratko utihne nakon ručka, a na ekranu valoviti pejzaž čijem zelenožutom tepihu kontrast daju tek tamni i vitki čempresi uz cestu koja vodi do vile. Ne znam zašto ju pamtim. Znam samo da sam htio da je moja. Sada su dječje snove zamijenila nešto razboritija maštanja. Ipak, još mi šapuće to dijete koje me ne napušta. Nemam vilu u Toskani, ali imam trajekt do Ancone, imam glazbu, imam boje vinograda i aromu limuna. Imam talijanske puteve pod nogama. Jedan takav odveo me u Pienzu.

...

Vrtovi Palazza Piccolomini.

Podižem oči prema zapadu. Pod ljubičastim nebom prosuo se kultivirani krajobraz Val d'Orcie. Posve shvaćam Verdijeve riječi: „Možeš imati svemir, ako ja mogu imati Italiju."
Ne postoji ljepši ni melodičniji krajolik od onoga koji se pruža pod gradićima Toskane. Ako bih htio sljubiti arkadiju i pitoresku, dobio bih ovaj pogled.

Zar se treba čuditi što su intelekt i stvaralaštvo, od razvijenoga srednjega vijeka pa sve do baroknoga zastranjenja, svoju apoteozu doživjeli upravo ovdje? Ulogu je u tome zasigurno odigrala financijska potpora mediječjskih i papinskih sredstava i banaka. No, mišljenja sam, iako priznajem da je ono relativno neutemeljeno, da postoji neka neodoljiva gravitacija u ovdašnjem pejzažu. Nešto poticajno za razvitak svega. Čak i ruralne vile, markirajući toskanske brežuljke poput svjetionika, djeluju mnogo čarobnije od onih, mnogo razvikanijih i, doduše, arhitektonski sofisticiranijih, koje je projektirao Palladio po Venetu.

Ima nečega ovdje. Možda je Gospodin malo tankoćutnije kistom prelazio po ovim dijelovima svojega platna.

Nije lako ostati imun na najfinija djela Božja. *Koga ne nadahnjuje ljepota Tvojih kreacija?*

Nastajalo je upravo ovdje sve najdivnije što te slavi, Gospodine; u notama, u stihovima, u prašnjavim skicama Tvojih kupola, u svakoj ikoni i vlažnoj žbuci. I sve se to stopilo s poljima

suncokreta i nasadima ljiljana u savršenu harmoniju koja liječi i oplemenjuje.

U Knjizi Mudrosti čitamo: „Po naravi su glupi svi ljudi koji ne upoznaše Boga, oni koji iz vidljivih ljepota ne mogu spoznati onoga koji jest – nisu kadri prepoznati umjetnika po djelima njegovim."

Oštri zimski vjetar struji kroz arkade Palazza Comunale. Kiši. Sjedim nasuprot Rossellinijeve katedrale na terasi *La Poste*. Jedini lokal na trgu. Mjerkam proporcije pročelja, pilastre, visoke baze, lukove, korniže, edikule... Da, vidi se Albertijev utjecaj. Sličan arhitektonski diktat nalazim kod Tempija Malatestiana u Riminiju i San Andree u Mantovi.

Pienza, vrhunac renesansnoga urbanizma. Sitni Božji pečat među grimiznim trsovima *Brunella* iz Montalcina i *Nobila* iz Montepulciana. Papa Pio II. u 15. stoljeću obnavlja svoje rodno selo Corsignano te podiže grad koji će kasnije postati urbanističkim uzorom diljem Europe. Sitna kiša probada mi lice i mršti obrve. U uskom prolazu između Duoma i Palazza Piccolomini, granulo je sunce. Miriše cvijeće iz papinskih vrtova.

Bože, nije li najveća ljepota ljudskih djela upravo ona koja slijedi ljepotu Tvoga djela? Zar nije najveći sklad upravo onaj kada se naše ulice i krovovi tako simetrično nastavljaju na Tvoje brjegove, padine i obale?

Ne podnosim ni trunku suvremene umjetnosti. Pod

suvremenošću ne podrazumijevam stvaralaštvo u sadašnjem vremenu koje uvažava povijest i tradiciju, već ono koje ih negira i obezvrjeđuje svojom ispraznošću. Moj put ka shvaćanju i prihvaćanju toga bio je dug, prepun izučavanja, analiziranja, razgovora i nategnute snošljivosti. Sve dok u jednom trenutku nisam prihvatio jednostavnu činjenicu da se ne trebam truditi shvatiti suvremenost, budući da se tu i nema nešto naročito za shvatiti.

Prvi razlog tomu jest taj što su u današnjem, suvremenom svijetu, kulturu i kriterije vrijednosti preuzele duhovno i umno osrednje ličnosti, udruge, pokreti, pa i čitave generacije. Drugi je taj što je njihova „kreativnost" lišena promišljenosti, mukotrpnoga rada i samokritike. Treći je taj što se povode prostaklukom i dekadencijom, kako u svojem držanju, tako i u svojem, nazovi, radu. Četvrti razlog je, bez premca, najvažniji – ti ljudi nemaju valjan izvor nadahnuća. Tašti kritičari, borci za izlišnost, podrugljivi i siktavi miševi iz tamnih galerijskih rupa. Vječno u zatvoru, praznom umovanju, pozerstvu, sumraku imaginacije. Uznici ideologije. Bez slobode i Istine.

Osobno mi je veličanstvenija sjena naranče na kamenu apside ovdašnje katedrale nego svi venecijanski bijenali zajedno. Bogu hvala da je tako.

Dolazi drugi Aperol dok listam *La Gazzetta dello Sport:* „Hrvatska je pobijedila i prošla dalje hrabro, snažno i beskompromisno.

Luka Modrić i Ivan Rakitić su veznjaci kakve Argentina sanja."

Netom saznam da je na trogirskom mostu izvješen transparent – „Izgubili sve dabogda." Nisu izgubili sve. Moja mala Hrvatska došla je na vrh svijeta. Vampiri oštrili zube ni za što.

Proteže se glas Pavarottija kroz Corso Rossellino. *La donna è mobile*. Žena je prevrtljiva. Preuzetno si priznajem da osjećam nešto posebno opuštajuće kada ih nema u blizini. Ta tko bi mogao zadovoljiti njihovu potrebu za decentnim torbama od fine talijanske kože i istodobno koketirati s renesansnim linijama Pienze uz zvuke Pavarottija? Šalu na stranu; i ja sam, jednom, sjećam se, gledao kožne torbe u lođi firentinskoga Mercata Nuova.

Na trenutak, sve je utihnulo. Trapez trga bliješti pod upravo pridošlim suncem.

Iz lokala opet nadiru zvuci. Nečega poznatoga. Bocelli. La voce del silenzio. Pjeva Andrea: *...i odjednom shvatiš da tišina ima oblik stvari.*

Čarobno. Palazzo Borgia, Duomo, Palazzo Piccolomini, Palazzo Comunale – četiri strane svijeta Corsignana dobile su svoje oblike izrasle iz tišine malenoga sela.

Sunce je visoko. Mirišu agrumi.

Bože, jesi li ovo Ti?

Enea Silvio Piccolomini izabran je za papu 1458. godine.

Ovaj humanist i organizator križarskih pohoda pregrađuje Corsignano u duhu idealnoga renesansnoga grada. Slučaj Pienze nije iznimka, takvih zamisli bilo je i drugdje. Samo u drukčije svrhe. Na primjer, Palmanova u Furlaniji predstavlja kanon fortifikacijske arhitekture 16. stoljeća. Vicenzo Scamozzi projektirao je grad poligonalnoga tlocrta i radijalno-koncentrične mreže ulica koje se sijeku na središnjem heksagonalnom trgu. Oba grada, naravno, svjedoče o geometrizaciji urbanističkih struktura koja svoje uzore crpi iz klasične antike. Antika je probuđena ispod paučinastih stoljeća povijesti te u mnogočemu doktrinarno postavljena idealom renesansnoga čovjeka.

Eto, kršćanska Italija pronalazi nadahnuće u poganskoj antici i prilagođava ju sebi. Još i prije renesanse Toma Akvinski istražuje Aristotela i nastaje srednjovjekovna skolastika, Dantea vodi Vergilije kroz Pakao, a Petrarca proučava Ciceronova pisma. A onda, u *Quattrocentu*, dolazi do posvemašnjega buđenja grčko-rimskih uzusa likovnosti, koji se, kako svojim oblicima i elementima tako i svojim matematičkim promišljanjem, adaptiraju kršćanstvu. Nastaju neprolazna djela povijesti umjetnosti u arhitekturi, slikarstvu i kiparstvu koja su sva redom nadahnuta antičkom likovnošću i božanskim duhom. Gospodin uvijek sebi svojstvenom nedokučivošću pronalazi put do naših srca.

Isuse blaga i ponizna Srca, učini srce moje po Srcu svome.

Kasno poslijepodne.

Prolazim pored gotičke fasade crkve sv. Franje. Jedna od rijetkih građevina u Pienzi koja je ostala iz vremena staroga predrenesansnoga sela. Ogladnio sam.

– *Dove posso mangiare bene?* – upitah dražesnu konobaricu u *gelateriji* pred crkvom.

– *La Buca di Enea!* – odgovori bez previše razmišljanja. *Enejina rupa. Nigdje bez antike* – pomislih kroz osmijeh.

Na malenom trgu uz sjeverni rub centra Pienze, uz već upaljene noćne ferale, sjedam za stol i ne mislim ni o čemu. Ovčji *Pecorino rosso,* suho meso i povrće sotťolio. Naravno, uz dozu suhog *Brunella* iz kestenove bačve.

Blagoslovi, Gospodine, ove darove koje ću blagovati i ruke koje su ih pripremile.
Amen.

Davor Stipan

KATULOVA OPOMENA

Rosnim jutrom širi se oštar zadah konjske balege. Štale konjičkoga kluba pod mojim prozorom. Nad zelenim poljima Padske nizine rađa se dan za kojega ću mnogo kasnije saznati da ću ga pamtiti po njoj.

Villafranca je maleno naselje antičkoga podrijetla, o čemu svjedoči još uvijek koliko-toliko sačuvan ortogonalni raster gradskih ulica. Zgodno mjestašce za sve posjetioce obližnje Verone zbog jeftinijega smještaja. U istočnom dijelu grada nalazi se solidan restoran *La Greca*. Sinoć sam ukusni *fritto misto* nadopunio intenzivnim i trpkim okusom Valpolicella. Krasni crni nektar od prezreloga grožđa venetskih vinograda.

Ona je jela... ne sjećam se. Valjda pizzu, kao i obično. Uz Coca-Colu. Strašne stvari nam radi *macdonaldizacija* kulture.

Sunce je nježno hlapjelo posljednje kapi rose na putu za Lago di Garda. Najveće jezero u Italiji, podalpski ledenjački dragulj i prirodna granica između melodičnoga Veneta i napirlitane Lombardije. Voda se blago ljeska pod toplim nebom. Usidrene barke svoja tijela prepuštaju mekoj igri jedva primjetnih valova.

Pogledah ju u oči. Plavo zlato Garda rasulo se po njezinoj šarenici. Plavoj. I meni zlatnoj.

Neka mjesta pamtim po noćnim lampionima, po arabeskama

vlažnih kamenih pločnika. Neka pamtim po baroknim volutama ili vedutama prošaranim crkvenim i tvrđavnim tornjevima. Neka, pak, po atmosferi svojega srca. Rijetko koja pamtim po ljudima. Sirmione pamtim po njoj. Da, to je ona kojoj sam, uz dušu, poklonio nebrojene stihove. Ona za koju sam molio jednu od svoje dvije dnevne krunice.

Gospodin dao, Gospodin oduzeo. *Kako su mi, Bože, naumi tvoji nedokučivi...*

Prolazim tankom prevlakom poluotoka na čijem se kraju smjestio pitoreskni grad. Zapravo, grad je na otoku kojega s kopnom spajaju dva kamena mosta. U prošlosti su važnim gradskim središtima Italije više-manje upravljale plemićke obitelji: Gonzage, Medici, d'Este, Orsini, Colonna, Visconti, Sforze... Da nije bilo nekih njihovih članova koji su potencirali i novčano potpomagali između ostaloga i umjetnost, pitanje je bismo li se danas tiskali među hordama turista na firentinskom Ponte Vecchiju. Veronom su u više od sto godina srednjega vijeka vladali Scaligeri. Isti oni koji podigoše monumentalni kaštel uz sirmionske mostove. Sjajan primjer fortificirane luke.

Sunce odozgor. Sunce uz mene. Oba griju, svako na svoj način. Jesam li sretniji bio tada? Ima li ono Sunce odozgor drukčije planove za mene? Tako je prolazan zemaljski ushit. Tako neprolazan nebeski mir.

U životu nisam pojeo veći sladoled. Sirmione je, naime, veoma poznat po zasitnim sladoledima, termalnim izvorima, Katulovim pećinama i Nijemcima koji ovdje redovito planduju. Toliko je tvrdoga i nazubljenoga njemačkoga govora po terasama *trattoria* da pomislih da sam s druge strane Alpa. U Überlingenu na Bodenskom jezeru, recimo.

Kupio sam kapsule lokalne sumporove vode. Više zbog lijepe talijanske ambalaže. No kasnije će mi pomoći u vrijeme proljetnih alergija. Pijemo *cappuccino* pod palmama Piazze Flaminije. Ime je dobio po boji habita kapucinskih redovnika. U nedalekoj Padovi svoje počivalište pronašao je i naš kapucin.

Sveti Leopolde Bogdane, skromni slugo slugu Božjih, moli za nas.

Nikad nije bila lijepa kao tada. Postojalo je u meni nešto petrarkističko. Onako... puno čežnje. Vidio sam Lauru u njoj i znao sam što će biti. Kaže pjesnik iz Arezza: *Ako nije ljubav, šta to onda ćutim? Ako je ljubav, Bože, kakva je i koja?*

Njegov grob je također blizu. U selu Arquà, čije su vlasti 1870. godine dodali njegovo ime nazivu mjesta. Arquà Petrarca. Tik do Padove.

Onaj Katul, rimski liričar čiji se ostatci ladanjske vile kriju na sjevernom rtu Sirmionea, zuji mi u ušima: *Njena je lagodnost tvoja čahura, Katule.* Opomene su krvnici zanosa.

Vitki labudovi smiono žvaču kornete iz ruku nasmijanih djevojaka. Vjetar pojačava. Jezerski valovi presvlače se iz

plavičaste u bijelu vjenčanicu. Pjeni se Lago di Garda. Kaže mi da je sa sestrom gledala vjenčanice. *Što Bog združi, čovjek neka ne rastavlja.* Labudovi odlaze siti. Rastaviše se od obale te krenu u nepoznato.

Često ostanem prenut razlikama među mentalitetima. U bavarskom dvorcu Neuschwanstein, toj kičastoj zaigranosti megalomanskoga kralja Ludviga II., svaki svijećnjak, premda likovno bezvrijedan, čuva se pod debelim i pomno ulickanim pleksiglasom. Ovdje, pak, u Italiji, toliko značajnije manifestacije umjetničke kreativnosti bivaju prepuštene nonšalanciji, nerijetko i prašnjavosti, nemaru. Kao da Talijani znaju koja blaga imaju na svojem poluotočnom raju, pa eto... tko bi sve to preangažirano čuvao. Možda upravo zato, ove brbljave ispijače *caffe ristretta* krasi šarm. Valjda je tajna u neopterećenosti i svijesti o vlastitoj vrijednosti.

Petrarca je puno mislio, isuviše ginuo; poput Švabe za svijećnjakom. Čuda li, a čovjek bio Talijan!

Misli su otplovile dok stojim pred požutjelim freskama. Santa Maria Maggiore. Jednobrodna župna crkva niti minutu hoda od prijašnjega *cappuccina*. Kakav divan titular. Poput one rimske na Eskvilinu u kojoj će naš Stepinac služiti svoju prvu misu.

– Alojzije, zvijezdo naša, znaš li žene bijele kao snijeg? Poput labudova koji odlaze u nepoznato? – upitah ga.

– Ja sam uvjeren da će i danas nicati Samaritanke i Magdalene, to jest, žene, koje, digavši se iz žalosnoga stanja grijeha, postaju najrevniji apostoli Kristovi, bjelji od snijega – odgovori mi blaženik.

Zvoni mi mobitel. *Mama, dobro sam. Ne brini se. Kupio sam nam termalnu vodu za začepljen nos. Dolazim uskoro.*

Sunce je visoko. Kameno krunište kaštela Scaligeri ostavljam za sobom.

Pitam ju za kroj vjenčanice. Odmahuje rukom. Voda Garda se smirila. Vjetar je utihnuo.

Rijetko koja mjesta pamtim po ljudima. Sirmione pamtim po njoj.

Davor Stipan

LAUDETUR

Budio se okupan u smilju,
opijen lavandom, ružmarinom,
uronjen u klasje il' plugovim u draču,
il' u leutu poljuljan neverinom,
na klisurama osunčan, u milju
il' u tuzi, rastrgan u plaču,
budio se makar nag, smučen makar, hrom il' blijed,
jasan stojeć u toj zbilji naravni mi slijed
netaživе žudnje, sne, usmjeruje k nebesi:
Hvaljen budi, Oče naš, koji jesi!

Dominik Tomić

HABITO

Spjevat mogu li takovih versi,
sricat mogu li, izustit, kazat,
prozborit mogu li to Ime
nedostojan, ovako malen, prazan?

Nemoćan, pak, bijedan, čežam
dozvati Te srcu, domu,
šaputat taj ljupki slog,
prebivati u Njemu, Svetom, Tromu!

Dominik Tomić

LACRIMAE FILIĪ PRODIGI TWITTERI

#sagrješenje
Objava, podjela, rasprava – blok,
prijava, zabrana, nategnut srok
u tlapnje se slijeva.
Tek blaži ga Stock.
#spoznanje
Što umova, sudova i dopadno mni
praznosti skonča istih to dni
kim uzljubi Riječ:
„Idi, i više ne gri!“
#skrušenje
Radosti cvrkut, uzvjerujuć, sriče,
otpustiv twitter i varave priče
dušom, umom, tijelcem kliče:

Hosana! Aleluluja!

#svjetovanje

Zapjevaj – i tebe se tiče!

Dominik Tomić

ČEŽNJA

U svakoj molitvi te se sjetim
u svakom udahu te čeznem.
Srce mi izgara od ugode
na sami spomen tebe kao želje.
Mojim umom strujiš,
letiš, prevrćeš se, bježiš,
donosiš, odnosiš kao
lastavica kad sprema gnijezdo
za svoje ptiće.
Pa te čas želim imati
u mislima, pa te čas tjeram
baš kao što lastavicu domaćini
nekad puste, a nekad neka luda čeljad,
kako ih drugo nazvati, odbace.
Dok svijesti nekad mogu kontrolirati
pa te stavljati i izbacivati u beskonačnost,
srce je nešto sasvim drugo.
Ono zna što želi, ono ispaljuje poput
luka – strijele ugode, u moju dušu i moje biće.

I onda dok tumaram ovom suznom dolinom,
ovom zemljom meni stranom, ti si sa mnom.
U mojim mislima i mojim osjećajima,
koji poput plamena, ali plamena koji se ne smanjuje
jednostavno izgaraju za tobom.
Za tvojom ljubavi, za tvojim skromnim,
dobrim, iskrenim i djetinjasto-poštenim
srcem.

Ivan Novokmet

MOJ OTAC

Moj otac je priča ispričana prije moje priče
I nema više njega nego mene
I nema na mom licu više njegove sjene
Ostale su samo tuđih ljudi o njemu priče

Moj otac je poezija napisana prije moje poezije
Grobni mu humak sjetom na život diše,
Dok moja ruka o njemu nespretno nešto riše,
Znam da ga nema više,
Ime mu spominju sve tiše i tiše,
Ostali su samo stihovi od moje majke poezije

Moj otac u meni još uvijek živi
U sinu mom pogled se njegov životu još uvijek divi
U unuku mom prezime mu razbija svaki sudbe oblak sivi
Ostali su samo njegovi potomci u kojima još uvijek živi

Marko Paradžik

MOJ DID

Moj did se rodijo
U nevrime ovog svita
Kad su svicki vođe
Pod barjakom napretka
Gasili žeđ krvlju naroda
Kad su je ugasili krvlju
Njegova ćaće
I čim je izaša
Iz utrobe materine
I čim je izaša
Iz kuće kamene
Svit zarati s njim
I on zarati sa svitom
Moj did koji je marenda
Tugu i bol
Koji je ruča
Bis i čemer
U mrkloj noći
Večera je alkohol

Dite s rukama muškarca
Čiji tabani pregaziše
Zemlju, kamen i draču
Upekle od mediteranskog sunca
Zakovane od leda dinaridski zima
Čiji tabani izmiriše
Sivi asfalt ladan i mokar
Od njemački kiša
Moj did u čijem oku
Ne bi blagosti
Na čijem jeziku
Ne bi nježnosti
Za njegovu dicu
I nije im bilo potribe
Jer svojim znojem
Blagoslovijo je dicu svoju
I zbog njegove gladi
Ona ne ogladniše
Moj did koji je nevidljivim suzama
Napojio žednu crljenicu
Prid jedno rano proliće

Nakon što okopni veliki snig
Iz starinski priča zabijkovski
Pomirijo se s ovim svitom
I danas lubanja moga dida
Gleda u lubanju njegova dida
Njegove polomljene kosti
Pod bilim križem zagrliše stare
I danas iz oka moga dida
Sja radost jer on hoda
Uz svog ćaću i svog dida
Pred licem Boga Oca
I uz nji korača Krist Sin
Nji trojica Mu pivaju gangu
U njegovu Slavu pismu težaka
Koja odjekuje u rajsku vikovičnost
Nji trojica i Krist drže se
Za ranjene im ruke
I čekaju nas

Mate Vodarević

ĆAĆA

Nikao iz škrte zemlje
Iz krša
Rastao na njivama
Između stabljika duhana
Između stabljika kukuruza
Između trsova vinove loze
Između pitomih stada

Prošao kroz jad i bijedu
Prošao kroz mržnju i strah
Preplivao more krvi
Preplivao rijeke blata
Probio se kroz oluje čelika
Da bi došao k meni
Čist.

Mate Vodarević

Časopis za kulturu, društvo i politiku *Obnova* financijski podupire Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske.

Stavovi i mišljenja u tekstovima i sadržajima pojedinih autora nisu nužno i stavovi uredništva, udruge i ostalih autora.

OBNOVA je udruga građana koja okuplja mlade intelektualce i umjetnike okupljane oko platforme zajedničkih vrijednosti. Udruga je osnovana u cilju zaštite i razvijanja hrvatskoga nacionalnog identiteta, obrazovanja mladih i povezivanja s mladima diljem Europe. Pokretačka ideja udruge jest želja za kulturnom, etičkom i političkom obnovom hrvatskoga društva, a što je izraženo i u samom nazivu. Obnova ima širok raspon djelatnosti, a jedan od najvažnijih projekata je istoimeni multidisciplinarni časopis za kulturu, društvo i politiku. Udruga okuplja veći broj studenata s niza zagrebačkih fakulteta, poput Pravnog fakulteta, Fakulteta hrvatskih studija, Akademije likovnih umjetnosti, Ekonomskog fakulteta, Katoličkog bogoslovnog fakulteta, Medicinskog fakulteta, zatim Hrvatskog katoličkog sveučilišta te drugih hrvatskih fakulteta i viših škola. Također, Obnova okuplja niz mladih intelektualaca, akademski obrazovanih građana te maturanata iz Zagreba, ali i cijele Hrvatske.

OBNOVA

ISSN 2584-4245

https://www.obnova.com.hr/

https://www.facebook.com/obnova.casopis/

Račun udruge:

HR1423600001102326839 je otvoren u Zagrebačkoj banci

ISSN 1849-0697